

e-ISSN: 2979-9716

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi

Kocatepe Journal of Humanities

Cilt/Vol.:1, Sayı/No.:1, Aralık/December 2022

Aralık / December • Sayı / Number: 2022/1

e-ISSN: 2979-9716

Başlangıç / Founded: 2022

Yayın Aralığı: Yılda 2 Sayı / Period: 2 Issues per Year

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi (KBBD), Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli dergisidir. Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi'nde (KBBD), yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarına, yayın hakları Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi'ne (KBBD) aittir.

Kocatepe Journal of Humanities (KJH) is a refereed international journal which is published by Afyon Kocatepe University Faculty of Science and Literature. Authors are solely responsible for the content of their articles and the copyright belongs to the Kocatepe Journal of Humanities (KJH).

Sahibi / Licensee

Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Cüneyt AKIN

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN

Dr. Öğr. Üyesi Meryem ŞAHİN

Yazı Kurulu / Editorial Board

Doktorant Ömer ACAR

Doktorant Betül ÇİÇEK

Doktorant Fatma Zehra DURNA

Doktorant İlknur YEŞİL

Doktorant Recep BOZKUR

Doktorant Şükriye ÜNAL

Doktorant Zeynep DİLEKLİ

Dil Editörleri / Language Editors

Öğr. Grv. Manolya TUNÇER

Öğr. Grv. Fatma YALVAÇ

Öğr. Grv. Burak OLUR

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Mehmet Göktuğ GÖKÇE

Doktorant Hacer YALÇIN

Doktorant Murat GENCER

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet UYSAL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan KORKUT (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa GÜLER (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Elbeyi PELİT (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Mustafa KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilciler / Representatives Abroad

Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI (Gdnask School of Bankowa, Polonya)

Prof. Dr. Huziie HİROAKİ (Osaka Üniversitesi, Japonya)

Prof. Dr. Timothy MAY (University of North Georgia, ABD)

Prof. Dr. İrfan MORİNA (Pristine Üniversitesi, Kosova)

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Semerkand Devlet Üniversitesi, Özbekistan)

Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN (Khazar University, Azerbaycan)

Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT (Metropolitan Müzesi, İngiltere)

Dr. Renata BZDILOVA (Pavol Jozef Safarik University, Slovakya)

Dr. Bashir ADAMU (University of Leicester, İngiltere)

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi editöre gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Prof. Dr. Cüneyt AKIN | **E-Posta:** cuneyt.akin@hotmail.com

Adres: Ahmet Necdet Sezer Kampüsü Fen Edebiyat Fakültesi 03200 Afyonkarahisar

Telefon: 0272 218 1880 – 0272 218 19 37 | **Fax :** 0272 218 19 35 | **E-Posta:** fenedfak@aku.edu.tr

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi(KBBD) Dergisi olarak bu sayımıza hakemlik yapan değerli bilim insanlarına desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

Kocatepe Journal of Humanities(KJH) wishes to appreciate the valuable scientists who refereed this issue for their assistance.

Aralık 2022/1 Hakemleri / Reviewers for December, 2022/1

Prof. Dr. Selami TURAN, Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University

Doç. Dr. Kadriye YILMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University

Doç. Dr. Talat DİNAR, Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit GÜLTEKİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Yurtseven, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERKOL, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Doç. Dr. Şaziye DİNÇER BAHADIR, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY, Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Hacı Bayram Veli University

Doç. Dr. Erhan SOLMAZ, Uşak Üniversitesi / Uşak University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Araştırma / Research

Ebûbekir Kâni'nin Gazellerinde Çiçekler ve Ağaçlar

(Flowers and trees in the odes of Ebûbekir Kâni)..... 1

Sibel ÖKMEN ve Havva KOÇ

Araştırma / Research

Klasik Dönem Tıp Metinleri Üzerine Dil İncelemesi

(Linguistic Analysis on Classical Medical Texts)..... 15

Neşe KARAASLAN

Araştırma / Research

Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi (2000-2022)

(Meta-Evaluation of Research about Critical Thinking and Problem Solving Skills (2000-2022))..... 37

Pınar KAVAK ve Emine AKKAŞ BAYSAL

Araştırma / Research

Siborg Manifestosu'na Siberfeminizme Yönelik Eleştiriler

(Criticisms of "A Cyborg Manifesto" and Cyberfeminism) 59

Dilek AKICI TAYANÇ

Araştırma / Research

Özbek Türkçesinde "Dil" Organ Adıyla Oluşturulan Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Muadlleriyle Karşılaştırmalı İncelemesi

(A Comparative Analysis of Idioms Formed with the Organ "Tongue" in Uzbek with their Turkish Equivalents)..... 78

Rıdvan OKUL

Ebûbekir Kânî'nin Gazellerinde Çiçekler ve Ağaçlar

Sibel ÖKMEN¹, Havva KOÇ²

Ebûbekir Kânî'nin Gazellerinde Çiçekler ve Ağaçlar

Özet

Klasik Türk edebiyatı; yapı gereği, İslam öncesi edebiyatı bünyesinde yer alan sözlü ve yazılı gelenekten beslenen daha sonrasında ferdilik ve kolektif şuurun etkisiyle ivme kazanan edebiyat alanıdır. Klasik Türk Edebiyatı yapı gereği tahayyülün, imgelerin ve mazmunların ağırlıkta olduğu manalar deryasıdır. Bu mana deryası içerisinde geçmişten günümüze kadar toplumun her tabakası tarafından benimsenen ve estetik bir özelliğe sahip olan çiçekler ve ağaçlar; güzellikleri, cezbedici kokuları, şifa verici özellikleri yönünden Klasik Türk Edebiyatı sahasının vazgeçilmez konuları arasında yer edinmektedir. Bir başka deyişle çiçekler; kadınların elbisesine bir renk, tomurcuğundan yapılan bir ilaç, ayrıca kadınlar için bir süs eşyası mahiyeti taşımaktadır. Çiçekler; Türk el sanatlarında, farklı desen ve motiflerde karşımıza çıkmaktadır. Ağaçlar ise insanoğlunun barınmasında, sosyal hayat gereksinimlerini karşılayan bir unsurdur. Klasik Türk edebiyatında şâirlerin yazdıkları beyitlerde geçen çiçekler daha çok şükuf, ezhar ve zehre isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte ağaçlar ise dıraht ve şecer isimleri ile görülmektedir. Klasik Türk şâirlerinin kalemlerine konu olan çiçekler ve ağaçlar yer yer mecazi manalarda da ele alınmaktadır. Ortaya konulan bu çalışma ile 18. yy. şâirlerinden mizah yönüyle adından çokça bahsettiren "Ebûbekir Kânî"nin hayatı, edebi kişiliği ve gazellerinde yer alan çiçek ve ağaç unsurları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın yöntemine değinilecek olunursa Ebûbekir Kânî divânındaki gazeller titizlikle taranmıştır. Tespit edilen çiçekler arasında gül, lale, reyhan, sünbül ve gonca; ağaçlar olarak da dıraht, tûbâ, serv, çenâr, 'ar'ar ve kâfür isimleri ile beyitler detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Edebiyatı, Çiçekler, Ağaçlar, Mazmun, Tahayyül

Flowers and trees in the odes of Ebûbekir Kânî

Abstract

Classical Turkish Literature is a field of literature that by its nature is fed by the oral and written literary traditions within pre-Islamic literature and has gained speed under the influence of individuality and collective consciousness. Classical Turkish Literature Structurally speaking, it is a world of meanings, dominated by the imagination, imagery, and propositions. Within that world, flowers and trees, which have been adopted by every segment of the society throughout history and have aesthetic qualities, serve as an indispensable topic for field of Classical Turkish Literature in terms of their beauties, charming scents, and healing properties. In other words, flowers represented colors on women's clothes and drugs made from their buds. For women, they also served as ornamentation. Flowers take the form of different patterns and motifs in Turkish handicrafts and On the other hand, trees provide people shelter and fulfill their social life needs. The general names of the flowers in the couplets written by the poets in Classical Turkish Literature are seen with the names şükuf, ezhar and zehre. Trees were seen with the words dıraht and şecer. Flowers and trees, which are the subject of the pens of classical Turkish poets, are also discussed in metaphorical meanings from time to time. In this study, we attempted to examine the life and literary personality of the 18th century poet Ebûbekir Kânî (often remembered with his great humor), as well as flower and tree elements in his ghazals. If the method of the study is to be mentioned, the ghazals in the Ebûbekir Kânî divan, were meticulously scanned. The couplets are discussed in detail with the names gül, lale, reyhan, sünbül, and gonca among determined flowers as well as tree names dıraht, tûbâ, serv, çenâr, 'ar'ar, and kâfür.

Keywords: Classical Turkish Literature, Flowers, Trees, Proposition, Imagination

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

¹ Doktora öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sibel-okmen2017@outlook.com, ORCID: 0000-0001-5172-8622

² Yüksek lisans öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, havvakoc07@icloud.com, ORCID: 0000-0003-0620-2992

Giriş

Klasik Türk şiirinde “çiçek” kaynaklarda farklı isimlerle anılmaktadır. “Çeçek, zehre, zühûr, şükûfe, üşkûfe, ezhar” (Devellioğlu, 2016: 174, 280, 1172, 1316, 1390) gibi isimlerle yer almaktadır. Çiçek, “*Tohumlu bitkilerin, üreme organlarını taşıyan güzel renkli ve ekseri güzel kokulu kısmıdır*” (Ayverdi, 2010: 262). Bir başka kaynağa göre çiçek, insanlığın varoluşundan itibaren yeryüzünü süsleyen unsurlar olarak nitelendirilmektedir (Kaya, 2015: 272). Çiçek, renk ve süs eşyası yönünden kadınların giyim ve takılarında estetik bir unsurdur (Açıl, 2015: 8). Estetik zevk ve süs eşyasının dışında çiçeklerin, hakikî manada şifahi yönlerinin olduğu ve özlerinden ilaçların yapıldığı bilinmektedir. Ağaç ise verdiği meyve ve kutsallık özellikleriyle hayatın sembolüdür (Tanyu, 1988: 456). Klasik Türk edebiyatının beslendiği konular arasında ağaç ve çiçekler yer almaktadır. Bu çalışmada 18. asır şâirlerinden Kânî dîvânının gazellerinde yer alan çiçek ve ağaç unsurları açıklanmaktadır. 18. asırda Mevlevî tarikatına bağlı olan ve Tokat şehrinde dünyaya gelen Kânî, hazır cevaplılık ve şakacı özelliğiyle dönemin dikkat çeken şâirlerindedir (Mengi, 2015: 248; Yakut, Şahin, Oktay, 2017: 290; Necatigil, 2016: 214). Diğer bir kaynağa göre: “*Tokad-ı bihişti- abâddan Ademimiş*” (Naci, Haz. Kurnaz, 1986: 254) şeklindeki ibaresi Tokatlı olduğuna işaret etmektedir. Kânî, devletin çeşitli makamlarında yer ediniş, dönemin sadrazamı olan Hekimoğlu Ali Paşa’ya sunmuş olduğu kasidesiyle ün kazanmıştır (Horata, 2009: 89; Şentürk, 2012: 511). “*Bükreş’te bir Romen kızını seven Kânî, bu kızın kendisine Hristiyanlık teklifi üzerine meşhur “kırk yıllık Kânî olur mu yânî” demiş ve onun bu sözü atasözleri arasında dillerde kalmıştır*” (Banarlı, 1983: 751). Kânî nükteyi, şakacılığı ve edebiyata kazandırmış olduğu atasözleri ile önemlidir. Yaşamış olduğu dönemde sadaret makamında olan Yeğen Mehmet Paşa’ya yazmış olduğu mektubuyla idam cezasına hükmedilen Kânî’nin daha sonra cezası affedilmiştir (Şentürk, 2012: 511). Kânî, 1206 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir (Tahir, 2016: 815). Üslup açısından argo kelimeler ve açık seçik ifadelere fazlaca yer verilmektedir (Horata, 2009: 92). Bu çalışmadaki beyitler: “Kânî, Ebûbekir (2017). Kânî Dîvânı (Hz. İlyas Yazar), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.” adlı çalışmasından alınmıştır.

1.Çiçekler

1.1. Gül

Klasik Türk şiirinde gül, şahıs bakımından Hz. Muhammed, din – devlet büyükleri ve sevgili ile ilişkilidir. Edebi sanatlar vasıtasıyla gül, Hz. Muhammed’in ter kokusu, sevgilinin güzellik unsurları, olumlu ve soyut kavramların izahında önemlidir (Bayram, 2007:212). Mitoloji kaynağında gül, “Dikenli ama hoş kokulu bir çiçeğin adı olup pek çok kültürde ölüm ve yeniden doğuş ile ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden Romalılar mezarlarını güllerle süslemekteydi. Yahudi mistisizmde gül kabalistik sembollerden birisi olup tanrının 13 özelliğini tanımlarken farmasonlar aşkı ve sırrı üç güllü bir sembolle özdeşleşmiştir” (Öztürk, 2016: 508). Kânî’nin şiirlerinde gül; sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları ile bağlantılıdır. Koku yönünden gül, sevgilinin kokusu ve Hz. Muhammed’in kokusudur. Renk bakımından, gül renkli kadehin içindeki şaraba teşbih edilmektedir.

Şâir aşağıda belirtilen beyitte, âşığın gözyaşını çiğ tanesine benzeterek sevgili olarak tasavvur edilen gül çiçeğine ulaşma ümidi içerisinde olduğunu belirtmektedir. Çiğ tanesi, gül ve gül fidanı gibi tabiat unsurları âşığın, sevgilisinin vuslatına nâil olma sabrıyla anlatılmaya çalışılmaktadır.

Güle düşmez mi râh-ı şebnem-i eşküm bu şeb yâ Rabb

Yeşermez mi bu günde gül-bün-i kâmun ‘aceb yâ Rabb

G (8/1)

(Ya Rabb! Bu gece gözyaşımın çiğ tanesinin yolu, güle düşmez mi?
Ya Rabb! Acaba bugün de arzulanan gül fidanım yeşermez mi?)

Gülün koku yönünden ele alındığı aşağıdaki beyitte, gül bahçesinin vazgeçilmez bir öğesi de olduğu belirtilmektedir. Âşık, gülün kokusunun, gül bahçesinde olduğunu bildiği halde iç muhakeme yaptığı görülmektedir.

Derd-i mahabbetüñ eseri cânda mı ‘aceb

Bûy-ı gülüñ fezâ-yı gülistânda mı ‘aceb

G (9/1)

(Muhabbet derdinin izi acaba canda mı? Gülün kokusu gül bahçesinin uçsuz bucaksız aleminde mi acaba?)

Şâir, gül vasıtası ile sevgilinin can bağışlayan dudağına dikkat çekmektedir. Dudak ve gül, renk ve mahiyet bakımından ele alınmaktadır. Âşık, her dem sevgilinin can bağışlayan dudaklarından çıkan öpücüklere hasrettir.

Zebânım cünbişi-i harf-i recâ-yı vasla nâ-mahrem

Dehânım lezzet-i gül-bûse-i hûbâna hasretdür

G (35/6)

(Dilim kavuşma ümidinin harfinin eğlencesine yasaktır. Ağzım; güzellerin, gül gibi tatlı öpücüğünün lezzetine hasrettir.)

Klasik Türk şiirinde gül ile ilgili mecâz ve teşbihlerin sonu yoktur. Şâir, âşığın gönlünü; bahçeye, sevgilinin bedeninin nazik ve narinliğini güle teşbih etmektedir.

Ey benim bahçe-i vech-i hasenüm hoş geldüñ

Gülşen-i hüsn-i dilüm gül bedenüm hoş geldüñ

G (108/1)

(Ey benim güzel yüzlü! bahçeme hoş geldin. Gönlümün güzel bahçesi, gül bedenim hoş geldin.)

Gül çoğu kere sevgili ile anılırken aynı zamanda Peygamber Efendimizin teri, kokusuyla da ilişkilidir. Beyitte gül kutsîlik vasfındadır.

O gül kim Hazret-i Hakk reng ü bû virmiş aña ey dil

Dimâguñda sadâkatsüz kokuşmaz añladuk bildük

G (110/5)

(Ey gönül, o gül ki Hz. Allah ona renk ve koku vermiş! Onun zihninden (ağzından) kötü söz çıkmaz, bunu anladık, bildik.)

Gül, renk ve şekil bakımından sevgilinin dudağı ve gül renkli şaraba teşbih edilmektedir. Her ikisinin ortak yönü sarhoş edici özelliğe sahip olmalarıdır.

*Kânî geçilür mi gül-i peymâne vü lebden
Kaçmam hele ben böyle nezâketli günehden*

G (144/6)

(Ey Kânî dudaktan ve gül kadehinden vazgeçilir mi? Hele ben böyle edepli gınahtan kaçmam.)

Beyitte gül renk bakımından kan ağlamakta olan aşığın gözyaşına benzetilmektedir.

*Eşk-i gül-gûnuma itme taklid
La'l olur mı a münâfıkası*

G (221/2)

(Gül renkli gözyaşımı taklit etme. A münafık la'l olur mu?)

1.2. Lâle

Lâle, Klasik Türk şiirinde sevgilinin yanağına teşbih edilmektedir. Lâlenin ortasındaki siyahlık, sevgilinin yanağını kıskanmasından ötürü sînesinde meydana gelen yaraya teşbih edilmektedir. Şekil bakımından lâle, kadeh gibi tasavvur edilmektedir. (Pala, 2015: 284). Kânî lâle çiçeğini, âşığın gönlünde çıkan yaraya benzetmektedir.

Beyitte sevgilinin aksedilen yüzünü görmek için bekleyen âşığın yaralı gönlü, lale çiçeğinin ortasındaki siyah noktaya benzetilmektedir.

*Tururken 'aks-i rûy-ı yâr mir'ât-ı derûnumda
Açılmaz mı gül-i ümmîd dâg-ı lâle-gûnumda*

G (179/1)

(Sevgilinin yüzünün yansıması, içimde dururken ümit gülü; lâle renkli yaramda, açılmaz mı?)

1.3. Reyhân

Reyhân çiçeği, şekil ve koku bakımından ele alınmaktadır. Klasik Türk şiirinde reyhân, sevgilinin saç ve ayva tüylerine teşbih edilmektedir (Pala, 2015: 376). Kânî'nin gazelindeki beyitte yer alan reyhân, şekil yönünden sevgilinin saçlarına benzetilmektedir.

Âşığın gönlü, her dâim sevgilinin saçlarına asılı bir şekildedir. Gönlün asılma olayı fesleğen çiçeğinin görünümü ile bağlantılıdır.

Gönlümü gördüm hatuñ müyında ben âvihte

Şan şikest ta'lik yazmışlardı reyhân üstüne

G (157/2)

(Ben gönlümü saç telinde asılı gördüm. Fesleğen üstüne ünü kırılmış yazısını yazmışlardı.)

1.4. Sünbül

Sünbül, “Yunan mitolojisinde Zephy’in fırlattığı bir disk ile öldürülen bir genç olan Hyakinthus’un kanı adını vereceği bu çiçeğe dönmüştür. Bu olaydan sonra gencin onuruna Apollo tarafından 3 gün süren Hyakinthia festivali düzenlenmiştir” (Öztürk, 2016, 1081). Klasik Türk şiirinde sünbül, koku yönünden saça benzetilmektedir. (Pala, 2015: 414). Kânî'nin gazelindeki beyitte tespit edilen sünbül, sevgilinin saçına teşbih edilmektedir.

Sevgilinin güzellik unsurlarından saçları şekil ve kokusundan ötürü bahçe unsurlarından olan sünbül çiçeği ile izah edilmektedir.

Perişanlık ser-i gîsûña beste bâglardandır

Ki sünbül nev'inüñ hep iştiârı bâglardandır

G (22/1)

(Uzun saçlarına perişanlık kapalı bahçelerdendir. Ki sünbülün yenisinin hep ünlenmesi bahçelerdendir.)

1.5. Gonca

Gonca, açılmamış haliyle tomurcuk şeklindedir. Gonca, sevgilinin ağzı olarak nitelendirilirse de kapalılığından dolayı gülü sakladığı için sırlarla dolu bir

hazinedir (Pala, 2015: 168). Kânî'nin gazelindeki beyitte gonca; sevgilinin güzellik unsurundan olan dudağın kapalı oluşu yönüyle dikkat çekmektedir.

Beyitte gonca, renk ve şekil bakımından sevgilinin dudağına teşbih edilmektedir. Âşık, sevgilisi olan goncanın dudağını istemektedir. Sevgilinin dudağının kapalı olması onu endişelendirmektedir.

*Açılmaz mı disâm-ı âlfâm-ı gonçe-i maksûd
Kalur mı gonçe-i tasvîr-âsâ beste-leb yâ Rabbi*

G (8/2)

(Arzulanan tomurcuğun kırmızı renkli kapağı açılmaz mı? Ya Rabbi dudağı kapalı tomurcuk gibi kalır mı?)

2. Ağaçlar

Dıraht, “ağaç” kelimesiyle açıklanmaktadır (Özön, 1988: 162). Kânî'nin gazellerindeki dıraht beyitleri, âşığın içinde bulunduğu durumu izah etmede ve şâirin edebi anlayışının yansımada rol oynayan bir araç mahiyetindedir.

Beyitte şâir, âşığı kuru bir ağaca benzetip yaşayabileceği bir meskeninin olmadığını dile getirerek kendisinin yerinin, sevgilisinin gül tohumlarının yetiştigi bahçe olduğunu söylemektedir.

*Berü döşekden ayırma beni ey gül-bün-i tâze
Dıraht-ı huşk-neşve nâ-pezîr-âsâ yerüm yokdur*

G (50/15)

(Ey taze gül fidanı! beni döşekten ayırma. Kuru sevinci olan ağaca yerim yoktur.)

Şâirin edebi anlayışının yansıdığı bu beyitte makam ve mevkinin kimseye sonsuza kadar mutluluk getirmediği, bu durumu adeta kuru bir ağaca teşbih ederek söz oyununa başvurup mecazın altında hakikati sezdirmediği görülmektedir.

*Şeref insâna zîb-i câme vü destârdan gelmez
Dıraht-ı huşke revnâk mihr-i pür-envârdan gelmez*

G (80/1)

(Sarıktan ve elbisenin süsünden insana şeref gelmez. Kuru ağacın güzelliğinin nurundan sevgi gelmez.)

Şâir, sosyal hayatta yetişen ve kendisini her konuda bilgi sahibi olarak niteleyen kişileri hicvetmektedir. Bu durumu çeşitli söz oyunları ile izah etmektedir.

*Dıraht-ı tâze bâr-ı ‘ömrden müsmir-ter it zannı
Ki lâ-büd münbit-i her seyyidü’l-ezhâr olur kible*

G (171/5)

(Yeni ağacın meyvesi, ömür yükünden yeni meyvesini verdi zannet. Her çiçeğin efendisi bu kadar bereketli olsa kible olur.)

Ebûbekir Kânî, şairlik vasfının yüceliğini ağaca benzeterek her konuda üstün olduğu bilgisini vermektedir.

*Elfâzdur semâr-ı dirahht-ı tabî‘atum
Mâzmûn çâşnisi vü ma‘nâ çekirdegi*

G (222/3)

(Mizacım gereği sözlerim, meyve ağaçlarıdır. Kastedilen sözlerim, çeşitli anlamlar çekirdeğidir.)

2.1. Tûbâ

“Kökü gökte, dalları aşağıda cennet ağacıdır” (Parlatır, 2011: 1731). İslam mitolojisinde “Cennette bulunduğu inanılan olağanüstü büyüklükte bir ağacın adıdır. Meyveleri hiç tükenmeyen bu ağacın kökleri gökyüzünde dalları yeryüzünde olup cennet elbiseleri tomurcuklarından yapılmaktaydı” (Öztürk, 2016: 1158). Kânî’nin gazelindeki tûbâ ağacı beyti uzun oluşu yönü itibariyle sevgilinin uzun boyuna teşbih edilmektedir.

Şâir, beyitte cennet unsurları vasıtasıyla tûbâ ağacı, gölgesi ve uzunluğunu sevgilinin boyuna benzetmektedir.

Rıdvân alup kadüñ kad-i Tûbâ vü Sidreye
İstebrakî-i sebz-i cinânı keser biçer

G (57/4)

(Rıdvân sevgilinin boyunun ölçüsünü, tûbânın ve sidrenin boyundan alıp cennet-
teki sırmalı yeşil kumaşı keser biçer.)

2.2. Serv

“Servigillerden, uzun boylu zarif görünüşlü, küçük yapraklı kozalaklı bir
cins ağaç, selvidir” (Doğan, 1994: 693). Bir başka kaynakta: “1. Yaz kış yap-
raklarını dökmeyen ve yeşilliğini yitirmeyen güzel kokulu bir ağaç, selvi. 2.
Mec. Sevgilinin boyudur” (Parlatır, 2011: 1495). “Servi ve selvi dediğimiz
ağaçtır. Üç nev’idir. 1. Serv-i nâz, 2. Serv-i âzâd, 3. Serv-i sehîdir” (Onay, Hz.
Kurnaz, 2016: 173). Serv, şâirin gazelinde sevgilinin yürüyüşüne, duruşuna ve
boyuna benzetilmektedir.

Beyitte, âşığın bir arayış içerisinde olduğu bu arayışın sebebinin ise servi
boylu sevgili için olduğu belirtilmektedir.

Arama dü-çâr olmadıgum bâg-ı fenâda
Ol serv-i sehî şiveli reftâruñ içündür

G (44/2)

(Ben kötülük bahçesinde yakalanmış değilim beni orada arama. Arayışım endamlı
servinin nazlı yürüyüşü içindir.)

2.3. Çenâr

“Çınar ağacıdır” (Çağbayır, 2007: 928). Kavlan ağacı olarak da bilinmek-
tedir. Çıplak olan gövdesi hızlı ıslandığından ötürü elektriği nâkil eder. Yıldır-
ımların daha çok çınara inmesi bu özelliğinden dolayıdır (Onay, Hz. Kurnaz,
2016: 116). Kânî’nin gazelinde yer alan çenâr kelimesi teşhis sanatı ile güveni-
li oluşuna işaret edilmektedir.

Şâir, olumlu ve soyut kavramlar arasında yer alan mertlik kavramını, çınar ağacı-
nın dış görünüşü ve duruşu ile ilişkilendirmektedir.

Cây-ı emân tokunmamadur keyf-i zâhide
Biz hiç semt-i merd-i çenâra varır mıyuz

G (75/3)

(Zâhidin keyfi güvenilir yerlere dokunmamalıdır. Biz hiç çınarın güvenilir semtine varır mıyız?)

2.4. ‘Ar’ar

‘Ar’ ar ağacı: “Dağ servisi, ardiç ağacı. 2. Mec. boylu boslu güzel” (Parlatır, 2011: 95; Çağbayır, 2007: 279; Doğan, 1994: 34) olarak tabir edilmektedir. ‘Ar’ar kelimesi, sevgilinin boyu ile bağlantılıdır.

Beyitte sevgilinin, ‘ar’ar’a benzeyen uzun boyu ile âşığın sevgilisine kavuşma amaçlı geçirdiği uzun geceler arasında ilişki kurulmaktadır.

Uzadukca uzar efkâr-ı u’cûbe kıyâmetdür

Uzun gice olunca subh o kadd-i ‘ar’arum aîsam

G (116/6)

(Aklımda acayip düşüncelerin uzadıkça uzaması kıyamettir. Uzun geceden sonra sabah olsa da o ar’ar boylu sevgiliyi ansam.)

2.5. Kâfûr

“Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının (Laurus camphora) zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırılı madde [Eski edebiyâtımızda sevgilinin gerdanı için kullanılırdı]” (<http://lugatim.com/s/kafur>). Kânî, kâfur ağacını, renginden dolayı sevgilinin gerdanına teşbih etmektedir.

Renk bakımından kâfûr beyaz, şeffaf bir madde olmasıyla sevgilinin beyaz olan gerdanına teşbih edilmektedir.

Bakarken gerden-i kâfûr-gûna hîn-i bismilde

Nedür bu cûşîş-i pey-der-pey ey kassâb hûnumda

G (179/4)

(Besmele zamanında kâfûr renkli gerdanına bakarken ey kasap! Kanımda bir-biri ardınca olan coşkunluk nedir?)

Sonuç

On sekizinci asırda Tokat şehrinde dünyaya gelmiş ve Mevlevî tarikatına bağlı olan Kânî, mizâhî gereği hazır cevap, nükteci özelliğiyle dönemin

dikkat çeken şâirlerindedir. Ortaya konulan bu çalışmayla Kânî dîvânında sosyal hayat unsurları arasında yer alan ağaç ve çiçeklerin görünüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Geçmişten günümüze kadar güzellikleri, cezbedici kokuları, şifâ verici vasıfları, estetik- zevk ve süs eşyaları unsurlarından olan çiçek ve ağaçlar Klasik Türk şiirinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ebûbekir Kânî'nin gazellerinde tespit edilen çiçekler; gül, lâle, reyhân, sünbül goncadır. Ağaçlar; dıraht, tûbâ, serv, çenâr, şimşâd, 'ar'ar ve kâfur gibi isimlerdir. Şâirin gazellerindeki beyitlerde yer alan gül çiçeğinin görünümü "bûy-ı gül, gül-gûn, gül-beden, lezzet-i gül-bûse-i hûbân, gül-i peymâne, gül-bûn-i kânum" gibi terkipler şeklinde görülmüştür. Mana açısından gül; sevgilinin güzellik unsurlarından olan öpüşüne, bedenine, gülüşüne ve yanaklarına teşbih edilmiştir. Şekil yönünden, kadehe ve içindeki şarabın kırmızılığına da işaret edilmiştir. Koku yönünden, sevgili ve Hz. Muhammed'in kokusuyla ilişkilendirilmiştir. Lâle çiçeği, "dâg-ı lâle-gûnum" terkipleri şekliyle tespit edilmiştir. Lâle'nin, âşığın gönlünde meydana gelen yaraya teşbih edildiği görülmüştür. Reyhân çiçeği mana bakımından, sevgilinin saç teline benzetilmiştir. Sünbül, şekil ve koku açısından sevgilinin saçına teşbih edilmiştir. Gonca renk-şekil yönünden sevgilinin açılmamış dudaklarıyla ilişkilendirilir. Ağaç kavramının görünümü "dıraht-ı huşk-neşve, dıraht-ı huşke, dıraht-ı tâze, semâr-ı dıraht-ı tabî'atum" şeklinde ele alınmıştır. Anlam açısından dıraht şâirin edebi anlayışı hakkında da bilgi edinmemizi sağlamıştır. Tûbâ, serv, 'ar'ar ağaçları uzun oluşları bakımından sevgilinin boyunun uzunluğu ile ilişkilendirilmiştir. Çenâr ağacının dış görünüş ve duruşuyla olumlu ve soyut kavramın izahında kullanılmıştır. Kâfur, renk bakımından sevgilinin gerdanına benzetilmiştir. Dıraht vasıtasıyla şâirin nüktedan ve sosyal hiciv özelliği de tespit edilmiştir. Çiçekler ve ağaçlar, hangi yüzyılda olursa olsun ahenk ve edebi yönüyle zevk kaynağı mahiyeti taşıyan unsurlar arasında yer almıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

"Birinci yazar; Sibel Ökmen'in makaleye katkısı %50, İkinci yazar; Havva Koç'un makaleye katkısı %50'dir."

Destek Beyanı

"Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir."

Çıkar Beyanı

“Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.”

Kaynakça

- Açıl, Berat (2015). Klasik Türk şiirinde Estetik Olarak Çiçekler, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S.5, Bahar, s. 1-28.
- Ayverdi, İlhan (2010). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı neşriyat.
- Bayram, Yavuz (2007) Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, sayı 2/4, 2007, s. 209-219
- Banarlı, Nihat Sami (1983). Resimli Türk edebiyatı Tarihi Cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çağbayır, Yaşar (2007) Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devellioğlu, Ferit (2016). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, Mehmet (1994). Temel Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Bahar Yayınları
- Horata, Osman (2009). Has Bahçede Hazan Vakti. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kânî, Ebubekîr (2017). Kânî Divânı (Haz. İlyas Yazar), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel müdürlüğü.
- Kaya, Bayram Ali (2015). Klâsik Türk Şiirinde Şifâlı Bitkiler Üzerine Bir Deneme, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.15, s.263-314.
- Kurnaz, Cemal (1986). Muallim Naci Osmanlı Şairleri, Ankara: Asımlar Matbaası.
- Mengi, Mine (2015). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Necatigil, Behçet (2016). Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2011). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Yargı yayınevi.
- Onay, T., Ahmet (2016) Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara, Kurgan Edebiyat.

Özön, Mustafa Nihat (1988). *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Öztürk, Özhan (2016). *Dünya Mitolojisi*, Ankara: Nika Yayınevi.

Pala, İskender (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Şentürk, Ahmet Atilla (2012). *Eski Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tahir, M. Bursalı (2016). *Osmanlı Müellifleri (Haz. Yekta Saraç) Cilt 2*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tanyu, Hikmet (1988). *Ağaç, İslam Ansiklopedisi, Cilt 1*, İstanbul: DİA.

Yakut, Emrullah, Şahin, Esmâ, Oktay, Adnan (2017). *Eski Türk Edebiyatı Ders Kitabı*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

(<http://lugatim.com/s/kafur>) Erişim Tarihi: 11.11. 2022.

Extended Summary

Human beings have been endeavoring to make sense of their existence in the universe throughout the history of mankind. After finding solutions to their physical needs such as shelter, nutrition and protection from external factors, they give their orientation to nature. They tried to observe the changes in nature and reflect what they learned as a result of these observations to other areas of their lives. As a matter of fact, they apply to the field of literature, which is a part of social life, as an interpreter of emotions, with the awareness that writing is the best tool that will document their observations, based on the phrase "spoken words fly away, written words remain." Classical Turkish literature, which was fed by oral and written sources that formed the pre-Islamic period, is a field of literature that has subsequently been expanded in terms of structure with the effect of individuality and collective consciousness. The proposition, the elements of imagination and all the factors that make up the society, are the important elements of this field of literature. Flowers and trees are among the elements that have an important role in the community life. Their use as a cure for various diseases, their charming scents and even its use as ornaments have been remarkable in terms of aesthetics and art. Owing to these qualities, they are often reflected on the poems of our poets in our Classical Turkish literature. In Classical Turkish literature, flowers were identified mostly with the names of *çeçek*, *şükuf*, *ezhar*, and *zehre*. Trees were identified with the words *diraht* and *şecer*. In addition to these names, in the divans, it is possible to come across many flower names such as *göl* (rose), *lale* (tulip), *sünbül* (hyacinth), *reyhan* (basil), *gonca* (bud), and *süsen* (iris), which are among the flower types. In addition, names such as *tüba*, *serv*, *çenar*, *şimşad*, and 'ar'ar are seen among the tree species. In their couplets, our poets used especially flowers and trees in a metaphorical sense other than their real meaning, and thus they undertook new meanings. The aim of the present study is to draw attention to how our poets in Classical Turkish literature addressed flowers and trees. In order to clarify the subject, we tried to comment on the appearances of flowers and trees in the divan of Ebubekir Kâni, who lived in the eighteenth century and became a member of the Mevlevi order,

and then took office in certain levels of the state. When it comes to the method used in the study, the qualitative research method was employed and a literature review was conducted on the field of Classical Turkish Literature and the subject elements in the poems of its poets. As a result of the literature review, various related studies that were decided for the study were applied. In the literature review, document analysis was mostly done as data collection method. As a result of the literature review, the works of numerous names such as İlyas Yazar, Ahmet Talat Onay, Berat Açıl, Beşir Ayvazoğlu, Nihat Sami Barınlı, Osman Horata, Ali Bayram Kaya, Cemal Kurnaz, İskender Pala, and Ferit Devellioğlu were used among the main reference names. In the axis of the subject we have discussed, the references were read with great care to clarify the study. The names of flowers that were meticulously reviewed and identified on Ebubekir Kâni's divan were lâle, gül, sümbül, reyhan, and gonca; whereas, names such as dıraht, tûba, serv, çenar, şimşad, 'ar'ar, and kâfur were identified in trees. When examining the number of the identified flowers, it was determined that gül was twenty-one, lâle was one, reyhan was one, sümbül was two, and gonca was one. When it comes to the number of trees, dıraht was four, tûba was one, serv was three, çenâr was one, şimşâd was two, 'ar'ar was one, and kâfur was one. Furthermore, it was observed that flowers and trees were examined metaphorically as well as their literal meaning features. Each flower and tree gained new meanings with the help of poets in Classical Turkish literature, which is a world of meanings. We can assert that the identified flowers and trees took on new meanings based on their color, shape and smell, and their healing aspects. One of the conclusions drawn in the analysis of the couplets determined especially about flowers was that the elements of lover and beauty, which is an important type in Classical Turkish literature, are related to the characteristics of flowers. Gül points to the lover's lips, mouth and face in terms of color, delicacy, and shape. In addition, reyhan and sümbül point to lover's hair in terms of shape and fragrance. In terms of shape, the flower lale resembles the glass in the hootchfest and the black spot in the middle of the lale signifies the scar in the heart of the lover type. Among the identified trees, serv, tuba and 'ar'ar gained meaning for the description of the lover's amble. In terms of color, the white color of the tree kâfur is likened to the neck of the lover, which is one of the elements of beauty. Among the identified tree species, the tree çenar features the translator of the poet's feelings. For example; the poet preferred to do his satire, which he wanted to do for the types like the ascetic in the period in which he lived, by means of the tree çenar. As a result of the study, it is understood that no matter what period it is, flowers and trees have an important place in literary sense or real life. In Classical Turkish literature, flowers and trees gained new meanings in the works of our poets. To speak it again, the aim of the present study is to try to comment on the appearance of flowers and trees in the divan of Ebubekir Kâni, who lived in the eighteenth century. We hope that this study would set an example for researchers who continue their studies in the field of Classical Turkish literature.

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi
[KBBDD]
Aralık 2022

Kocatepe Journal of Humanities
[KJH]
December 2022

Atf (cite): Aydın Karaaslan, Neşe (2022). Klasik Dönem Tıp Metinleri Üzerine Dil İncelemesi, Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi, 1, 15-36.

Klasik Dönem Tıp Metinleri Üzerine Dil İncelemesi

Neşe AYDIN KARAASLAN¹

Klasik Dönem Tıp Metinleri Üzerine Dil İncelemesi

Linguistic Analysis on Classical Medical Texts

Özet

Farklı alanlarda yazılan eserler incelendiğinde ait oldukları dilin zenginlikleri de ortaya çıkar. Aynı zamanda bu eserler, işlediği konunun türüne göre gelecek kuşaklara da bilgi aktarımı sağlar. Bu noktalardan hareketle klasik dönem tıp alanında yazılmış *Kanunçe Fi't-Tıbb*, *Gayetül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza*, *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, *İlm-i Tıbb*, *Neticetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriyyeisimli* eserler incelenmiş tespit edilen birleşik fiiller, taşıdıkları yapı özelliklerine göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Böylece birleşik fiil gruplarının nasıl kullanıldığı ve kullanım sıklığı tespit edilerek hem Türk dilinin gelişme evrelerine ışık tutulmak istenmiş hem de Türkçenin tarihi seyirinin aydınlatılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Abstract

When the works written in different fields are examined, the richness of the language they belong to is also revealed. At the same time, these works provide the transfer of knowledge to future generations according to the type of subject they deal with. Based on these points, *Kanunçe Fi't-Tıbb*, *Fikiril'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza*, *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, *İlm-i Tıbb*, *Neticetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriyye*, written in the field of medicine in the classical period. The works named , were examined and the compound verbs that were determined were tried to be classified according to their structural features. by determining how compound verb groups are used and their frequency of use, it is aimed to shed light on the development stages of the Turkish language and to help illuminate the historical course of Turkish.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Türkçesi, tıp ilmi, yazma eserler, birleşik fiil, tasvir fiilleri

Keywords: Ottoman Turkish, medicine, manuscripts, compound verb, descriptive verbs

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1Dr. Öğretim Görevlisi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörlük Birimi, Ortak Dersler Anabilim Dalı, nese.aydinkaraaslan@ksbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5844-8778

1. Giriş

Tıp, insanlığın geçmişten günümüze kadar her zaman ilgi alanına girmiş üzerine sayısız çalışma yapılmış bir bilim dalıdır. Türkler İslamiyet öncesi dönemden başlayarak Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler dönemi, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet döneminde tıp alanında sayısız eser meydana getirmişlerdir. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yazılmış olan Klasik dönem tıp eserleri; Türkçenin söz varlığının tespiti ve zenginliğinin ortaya konulması açısından önemlidir.

Türkçe tıp alanında yazılan eserler özenti ve sanat kaygısı taşımadan, yalnızca tıp ilmini öğretmek ve faydalı olmak için mümkün olabildiği kadar sade bir dille yazılmıştır. XIII. yüzyılın başında telif ve tercüme eserlerin yazılmasında aksaklıklar görülürken, tıp ilmi Beylikler döneminde, özellikle Osmanlı dönemi beyliğinde önem kazanmış ve pek çok eser Türkçeye kazandırılmıştır (Bayat, 2016: 281).

XIV. yüzyıl itibarıyla bazı istisnalar dışında, neredeyse bütün tıp kitapları bugün bile kolayca anlaşılacak bir Türkçeyle yazılmış, önemli eserler Türkçeye tercüme edilmiş, tıbbi terminoloji de Arapça, Farsça gibi dillerin yanı sıra Türkçe olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Bayat, 2016: 281). Bu husus Türkçe tıp terimlerinin kullanım alanını göstermesi bakımından da önemli olmuştur. Diğer dillerdeki tıp terimlerinin Türkçe karşılıklarının olması Türkçe için büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmaya konu olan Kanunçe Fi't-Tıbb, Gayetül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, İlm-i Tıbb, Netîcetü'l-Fikriyye fî Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye klasik dönemde yazılmış tıp eserlerinden bazılarıdır.

Kânûnçe- Fi't-Tıbb²

Harezmi tabib ve astronom Çağminî'nin (13. yüzyıl) Kânûnçe-i Tıbb adlı eseri, İbn-i Sînâ'nın Kânûn isimli eserinin bir özeti mahiyetinde Arapça yazılan bir eserdir. Eserde İbn-i Sina'dan başka Calinus, Hipokrat gibi büyük hekimlerin ilaçları, terkipleri, tedavi yöntemleri de yer alır.

²Eser üzerine doktora çalışması yapılmıştır. bk. Nesrin Arı, Kanunçe Fi't-Tıbb, (Giriş-İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Dizin), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2022.

Gayetül'1 Munteha Fi Tedbiri'1 Merza³

Osmanlı tıbbındaMüderris Hasan Efendi'nin Gayetül'1 Munteha Fi Tedbiri'1 Merza (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) adlı eseri tıp alanında yeni başlangıçlara adım sayılan eserlerin başında yer almaktadır. Eser esas olarak Salih b. Nasrullah'ın yazdığı Tıbb-ı Cedîdü'l-Kımya isimli Arapça eserin Türkçeye tercüme edilmiş halidir.

Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ⁴

Tıp alanında yazılmış bir sözlüktür. Bitkilerin Türkçe dışında Arapça, Farsçave Yunanca isimleri de söylenir.

İlm-i Tıbb⁵

Tıp ilmi üzerine yazılan eserlerin yoğunlaştığı 17. yüzyıl dolaylarında, Tabib Muhammed bin Hasan tarafından yazılmış tıp kitabıdır.

Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye⁶

Geleneksel Osmanlı tıbbının son temsilcisi Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin yazmış olduğu bu eser, tıp tarihinde birbirinden bağımsız kadın ve çocuk hastalıkları konulu ikinci önemli eserdir.

³ 3 Eser üzerine doktora çalışması yapılmıştır. bk.Talat Dinar, Gayetül'1 Munteha Fi Tedbiri'1 Merza, (İnceleme-. Metin-Dizin),Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Denizli, 2013.

⁴Eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır. bk. Sibel Murad, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-inceleme-Metin-Dizinler), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Sakarya 2009.

⁵Eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır. bk.Halil İbrahim Ertürk, İlm-i Tıbb, (Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkı Basım), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2012.

⁶Eser üzerine doktora çalışması yapılmıştır. bk.Şaziye Dinçer Bahadır ,Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye , (İnceleme-Metin-Dizin),Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.2019 yılında Türkiye Yazam Eserler Kurumu tarafından kitap olarak yayınlanmıştır. Şaziye Dinçer Bahadır, Netîcetü'l-Fikriyye (Çocuk Sağlığı ve Gelişimi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019.

Türk dili metinlerle takip edilebilen en eski dönemi itibariyle fiiller için güçlü bir duruş sergilemiştir. Türkçenin tarihi seyrinde, yabancı unsurlu kelimeler Türkçe ekler kullanılarak fiilleştirilmiştir. Bu sebeplerle Türkçe'nin sözcük türleri arasında fiil bakımından çok zengin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle fiiller geniş anlam imkânlarıyla, zaman ve eylem çeşitleriyle dile son derece zengin ifade imkânı vermektedir. Bunlardan “birleştirme” yöntemiyle ortaya çıkan birleşik fiiller Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış tıp metinlerinde de yapı, anlam ve sayı itibariyle farklı şekillerde kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki metinlerde geçen birleşik fiilleri yapı olarak inceleyip kullanım sıklığını ortaya koymakla söz varlığımıza katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

2. Birleşik Fiillerin Tanım ve Tasnifi

Bu zamana kadar yapılmış olan incelemelerde araştırmacılar tarafından yapılan birleşik fiil tanımlamalarında ve tasniflemelerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bu çalışmada araştırmacıların tanım ve tasniflerindeki farklılıklardan kısaca bahsedildikten sonra ismi geçen eserlerde tespit edilen; isim+ asıl yardımcı fiille oluşmuş birleşik fiiller ve tasvirî fiillerle oluşan birleşik fiiller incelenmiştir.

Birleşik fiil, isim soylu bir kelime ve yardımcı bir fiilin birleşmesiyle veya sıfat-fiil veya zarf-fiil eklerinin birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasıyla oluşan fiil türü. (Korkmaz 2003: 46) Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu. (Karahan 2009: 73) bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu (Ergin 1994:388) şeklinde tanımlanmaktadır.

Zeynep Korkmaz'ın sınıflandırmasında birleşik fiiller anlam ve yapı özelliklerine göre dört grup şeklindedir.

1. İsim ve yardımcı fiille kurulan birleşik fiiller,
2. Sıfat-fiil ve yardımcı fiille kurulan birleşik fiiller
3. Zarf-fii ve fiil ile kurulan birleşik fiiller (tasvir filleri)
4. Anlam kaymasına uğrayan ve deyimleşen birleşik fiiller (Korkmaz 2003: 791-857).

Leyla Karahan'ın sınıflandırmasında birleşik fiiller bir hareketi karşılaması ve bir hareketi tasvir etmesi olarak iki grup şeklindedir.

1. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller

a-Ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller: Teşekkür et-, arkadaş ol-, karar kıl-, hasta ol- vb.

b-Diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller: yol al-, şehit düş-, el al- vb.

2. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller: bakabil-, yapıver-, yapıp dur- vb. (Karahan, 2009: 73-79).

Muharrem Ergin'in sınıflandırmasında birleşik fiiller yardımcı fiilin isimle veya fiille kullanılmasına göre iki grup şeklindedir.

1- İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller: reddet-, gitmiş ol-, var eyle- vb.

2-Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller: olagel-, gezip dur-, yakalayiver- vb. (Ergin, 2009: 386-389).

Talat Tekin'in sınıflandırmasında birleşik fiiller;

1- Bir isim veya sıfat ile *bol-*, *kıl-*, *kış-* yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller

2- Bir eylem zarfı ile onu izleyen tasviri fiillerden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayrılır (Tekin, 2000: 99).

Ercilasun'un sınıflandırmasında birleşik fiiller;

1- Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+yardımcı fiil)

2- İki tarafı da fiil olan birleşik fiiller (fiil + fiil) olmak üzere ikiye ayrılır (Ercilasun, 1984: 45-51).

3. Klasik dönem tıp metinlerinde incelememize konu olan yapıların sınıflandırılması

3.1. Asıl Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller

Bir isim veya sıfat ile *et-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-*, *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerinin birleştirilmesi neticesinde oluşmaktadır. Buradaki yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Bundan dolayı, asıl manaisim üzerindedir. Yardımcı fiil yalnızca “*etmek*”, “*yapmak*”, “*kılmak*” ve “*olmak*” anlamları katarak fiilleşmesini sağlayan ve çekim eklerini alan bir görev yüklenmiştir (Korkmaz 2003: 792-800).

3.1.1.Et- fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller

İnceleme yapılan eserlerde *ét-/éd-/et-/id-* yardımcı fiilleri ile kurulmuş birleşik fiillerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu kullanımların büyük çoğunluğunu yabancı kökenli kelimelerle kurulan birleşik fiiller oluşturmaktadır.

döke her gün *şabāh éde* el-faşlü tis 'tokuzuncu faşıl'da (KT8b/08)

evvel ol arayı *hacāmat édele*kanın çekeler ammā şu geçmesinden (KT50b/11)

nabız ve karüre *beyān éderel*-maķāletü'l-hāmissahīh kişilerün tedbirin (KT1b/13)

gece üç finduķkadarn yeye [selesü'l-bevli *kať éder* ammā] ekşi ta'āmlardan şakına (KT27a/13)

veķanasa ammā 'ilac ekşi narķabı mazu sumak şeb [berāber *sahķ édüp* iki edviye miķdārı şarup (KT14b/05)

yoğurasın *hablar édesin* gölgede kurudasın [ammā] şerbeti(KT 35a/06)

[cümlesin *hılt édüp* ol emcek üzerine] dürteler [ve] üzerine çügündür yaprağın koyalar şaralar eger (KT46a/12)

eski panbuķkoyasın bağlayasın tā *cehd édesin* kim ol (KT47b/03)

ola ğāyet mücerredür eflātun *terķib édüpdür*faşıl bir yaķu (KT92a/12)

hāzm étmeye meselā uşaçuk oğlancuķlara veyā hāmile 'avratlar (KT92b/01)

şuyı ile karışdırub *maźmaza etseler* ve şarılık marāzına ğāyet nāfi'dir(GMTM 76a/07)

ider yübüsetinden ve ağırlığından ötüri *ķabül etmez* illā (GMTM 31a/19)

olmasını *murād etseñ* ol şeyiñ üzerine sirke ķorsın yāhūd (GMTM 26b/11)

ve dereceleri *isti' māl etmek* māddeniñ taħammülüne göre (GMTM 25a/11)

altını búde ile eritseler *vetedbîr etseler* yineşüret-i (GMTM 11a/08)

toğmasından ve çulunmasından ve daķı *hareket idüb* dönme (GMTM 09b/10)

ruķübeti kalub rubblarda155 olduğı gibi faşıl156 bu faşıl bir şey' i *hıfz idüb* (GMTM 33a/13)

havanda*sahķ idüb* kendi ķadar ekmek içiyle koyasın şoñra (GMTM 86b/02)

*taħşil étdüđ*mişāilde bu za'ifü'l-abd daķı her bir üstāda rast (LGM 1b/4)

lārende derviş siyāhīhayr du'ādan *ferāmüş étmeyele*harf-i elif (LGM 1b/16)

deviyy-i dāgā kulağ *vag vag étmek* (LGM 58a/22)

‘ayye baş çegzinmek ‘innīn puluc altı *hareket étmez*‘anā zahmetlü ‘usrü’l-hareket (LGM 60b/13)

geşten-i zehr ağı *def étmek* külām cerahāt ve hastalık kilyetü’l-veca (LGM 61a/20)

ve *ihtimā édüp* nāfi‘ ğıdālardan ictināb bedeni (İLT7b/05)

suları bi gürmek ve *taqtır étmek* ıslāh *édüp* (İLT 19a/04)

ekl ve gürb ve nevm isti‘māline *sebeb étdügi* gibi (İLT 23a/05)

tebrīd édüp istiskā *ihdāş eder*. Ziyāde (İLT29a/08)

olandur, ervāhı *tahlil étdükləri* ecilden ziyāde zararlılardır. Pes bu sebebden harekāt-ı bedeniye (İLT 31a/04)

ve lisānı *tlāk édüp* ağız rāyihiasın güzel eder (İLT32a/08)

ta‘āma ziyāde tamā‘ından çok *tenāvül édüp* sonra *kay’ eder* (İLT 37b/11)

ruḫbetli şey’i *cezb etmesi* oldığı için olur ki zīrā (NFTVB 65b/15)

iṭā‘at ve inkıyādetmemiş olur pes imdi vehhāb-ı zū’l-minen her ne i‘ tā (NFTVB 71b/08)

tenbīh etmegıtecvīz eylediler ve ke-zālik mevlūd tođduğı sā‘at (NFTVB 74b/07)

tahrīr etmişlerdir ve ke-zālik ‘alilij başı ve beli ağıryup ve burnı (NFTVB 134a/13)

ba‘zı a‘zāda *zuhūr idüp* ve ba‘zısında etmediğı dağı (NFTVB 134b/2)

3.1.2. Eyle- fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller

şāfi eyler arğun arğun ovmağ uyku getirür gövdeyi *rāhat eyler* (KT 3a/19)

‘aql *perākende eyleme* gerekse söyler evvel emirde kifal tamarından (KT 6a/13)

her birinden beşer dirhem ğāyetde *sahķeyleyeler* ba‘dehu iki dirhem afyunı sirkeyle (KT 5a/06)

‘arız olan ‘illetleri beyān edelüm eş-şafli’l- ūlā (derkenar) ḥabbü’s-su‘āl heķīm İshāķḥazretleri buyurmuşdur afyun aķ günlük buyan balı zamğ-ı ‘Arabī bu hameleyi muhkem *sahķ eyleyüphab eyleyeler* bir miķdār nişāstacuk dağı katalar suçugazla bu cümle eczāyı yoğuralar ve yāḥūd gül-ābıla yoğuralar öksürügi olan kimesne isti‘māl éde ğāyet ḥübdur (KT15b/13)

eyleyüp üstine içe [ve] kendüyi çalkaya istifrag̃ êde (KT 18a/07)

şu zerdälü şuyıla ezeler şeker katarlar şabâh içe *icâbet eyleye* ammâ şarâbü'l-uşül ve sirkengübîn-i buzûrî dahı müfiddür (KT 23a/02)

dögeler bel[ki] *şâf* dahı [*eylesele*] müfiddür el-faşlü's-sânî ikinci (KT 24a/12)

bilgil kim [kaçan] 'avrat *oğlan eylemese* sebebi zehdânda burüdet (KT 30a/10)

ķosa ol şu ile *ğusl eyleseyazuk*larından kırtula şöyle kim kıum şuda (KT 128b/08)

ol toz siñdüresin andan *pâre pâre eylesesin* hâcet vaķtinde çıharasın (KT 94a/09)

tahlîl eyledikce ol marazda ibtidâ kavî müşhil içmeye belki ibtidâ muğlâb (GMTM 53b/02)

olunduķda 'ameli bir ısıcaķ şey ile *tahrîk eyleyemeselâ* yağlı tavuķ (GMTM 61a/11)

sâkin ider ve şişleri *tahlîl eyler* miķdâr-ı şerbetisi sülüş dirhemden sülüşân (GMTM 66b/19)

nâr-ı şedîd eyleye hattâ altun taş'îd ola soñra bu muşac' adı (GMTM 80b/15)

tedbire muhtâcdır ki cinsini *latîf eyleye ve gevşek eyleye* ve a' sâya te'ğa llübünü izâle (GMTM 78a/12)

üzerineķorsun ve altına ateş yakarsın ve *hâzer eyle* ki ol (GMTM)

ebediyyeye tavşil ve şekâvet-i sermediyyeden *tahlîs eyledi* (İLT 2a/01)

açlıķa *şabr eylemek* yaramazdur, ahlât-ı redî'enüñ mi'deye (İLT 6b/05)

olan mizâc-ı 'arâzîsine muvâfiķ olan ğıdâyı *isti'mâl eyleye*. Bu ecilden hükemâ demişlerdür ki "vaķt-i şihhatde (İLT 8b/08-09)

birinç aşı yemege *müdâvemet eylese* şahihü'l-mizâc ve tavîlü'l-'ömr (İLT10b/03)

bişürseler ümîddür ki aşlâ *zârar eylemeye* (İLT15b/03)

Hânuhu ķalîli ve keşirini *harâm eyledi* ki andan re'sen imtinâ' âfât-ı mezkûreye bâ' iş olan keşirden (İLT 22a/06)

nazar eyle deyü me'mür olduķda ol melek levh-i maħfûza (NFTVB14a/20)

bereketsiz mi deyü *su 'âl eylese*olmaz dahı şüretde lâbereket 'indî (NFTVB4a/8)

üç def'a emzirmek ile *iktifâ eylemek* tıfla enfa' olduķı (NFTVB83a/8)

fıķarât kemiklerine âfet *işâbet eyleye* ol ešnâda lâyıķ (NFTVB108a/11)

beyān eylemişdir risāle-i mezkūr taḥrīr ider ki şıbyān ve (NFTVB117b/7)

3.1.3. *Ol-* fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller

[andan] koyalar kim gèrũ kırıya şoñra dögeler ğubār *bigi ola* altun (KT12a/01)

ağrur [ve] sancur ğeçe ve gündüz rāḥatlık vèrmez [kaçan bu maraz *vākī' ola*] (KT31a/11)

kılıcdan *şakk olup* tamar kesilürse ğunbend ekesin [ve] eski (KT43b/01)

rufidan yumurta ya yağlu birinc şorbāsı ola [ğalīzta'ām yèmeye] ammā (KT40b/03)

gözünü ısıcağşuyıla çalkaya ammā ilāc olmazsa *müzmin olur* (KT10b/01)

ğövdesi od gibi yanar ammā evvel [*ārız olduğ*hālde] kan alalar [ammā] çok aqıtmayalar (KT38a/10)

ola şerbet dört *direm [ola]* ammā ma'cün-ı kimün mi'de'i kuvvetlendirür (KT65a/11)

ovalar ki *mülemma' olup* merhem gibi ola şaklayalar ve qatı gerek ola dürteler (KT98b/07)

dèrler naşurlar yāḥūd lumi (?) *ziyāde olmışa* yāḥūd (KT119a/08)

Gayetül'l Münteḥa Fi Tedbiri'l Merza isimli eserde *ol-* yardımcı fiiliyle kurulmuş çok fazla örnek vardır.

berāber o.-a (28a/19), *cem' o.-a*, *cem' o.-an* (37b/06), *büyük o.-a*(44b/06), *isti māl o.-unsa*, *kāfī o.-a*(68b/17), *ḥādīs o.-an*(82b/09), *sākin o.-a*, *ḥicāb o.-an* (93b/12),^c *ālim o.-a* 56b/19, *altun o.- a* 78a/02, *ārif o.- a* 55a/19, *berāber o.- a* 28a/19, *çıkış o.- a* 63b/05 *çok o.- a* 84a/05, *kāfī o.- a* 68b/17, *kāfūr o.- a* 92a/03, *pek o.- a* 24a/11, *peydā itmiş o.- a* 05a/18, *semmiyyet o.- a* 53a/13, *şırçadan o.- a* 17b/10, *şu'ūd itmez o.- a* 67b/07, *ṭablī o.- a* 39b/04, *taş'īd o.- a* 80b/15, *gevşek o.- an* 11a/15, *güzel o.- an* 20b/01, *insān-ı kāmīl o.- an* 19b/11, *müşkil o.- an* 48a/01, 48a/11, *dikenlü o.- anlar* 20b/12, *küçük küçük o.- anlar* 83b/17, *renko.- anlar* 20b/02, *muhtelif o.- dı* 06b/13, 09a/08 *münāsib o.- dı* 13b/19, *mümkün o.- duğca* 78a/08, *çiçekleri o.- maya* 86a/19, *fenā o.- maya* 75b/05, *ḥall o.- maya* 59b/10, *kesmek o.- maz* 50a/17, *üzre o.- mazsa* 56a/15, *māhir o.- sa* 24b/09, *nice olursa o.- sun* 18b/08, *münfa' il o.- ub* 05a/10, *ma'lüm o.- ur* 53a/15.

hāşıl olan ma‘cūn isfiyūs bezr-i kaṭūnā baġa yapraġı toġmı amārīkūn berrī iri (LGM 4b/18)

ve kökinden şarāb koġusu *peydā’ olur* anūşīr meselā ūtūrūn meselā aşşab (LGM 7a/12)

temregü eşkühe inçkırık el-kelem *hasta olmuş* el-istihām delü (LGM 55b/15)

meselā evrām beşūr öldürücü veremler āşūfte *delü olmuş* abisten-i zenān (LGM 55b/17)

ķurdı tıtmak ve *kaşkatı olmak* ketāk yürek ağrısı gül-i firār-ı çeşm (LGM 61b/2)

nesnelerden *hālīs ola*; şihhat-i mevcūde-iḥāfız olup (İLT 4b/07)

hāşıl olıcaķ ġıdā isti‘mālinde *te’ḥīr olunmaya* (İLT 6b/04)

ķillet isti‘māl-ıla olHurūṭ ve ķavānine *‘ālim olup* (İLT 21a/06)

ḥılt-ı şālī ḥ īve ruṭūbāt-ı ‘az ī ziyeyi, *cevher-iḥayāt olan* ervāḥı bile çıkarmadan ḥālīde güldür. Peşhareket ki (İLT 22b/05)

mānī’ ola gündüzün öyleye ķarīb uyumak gerekdür. Gündüzün (İLT 26b/11)

içilüp ziyāde ķabż *vāķ ī’ olursa* gül-i mükerrer (İLT 28a/03)

Netīcetü’l-Fikriyye fī TedbīriVelādeti’l-Bikriyye isimli eserde *ol-* yardımcı fiiliyle kurulmuş çok fazla örnek vardır.

‘*abeş o.-maķ* 27a/17, ‘*ādet o.-an* 103a/14, ‘*ādet o.-dıġı* 76b/9, 76b/15, ‘*ale’s-seviyye o.-lup* 72b/16, ‘*ārız o.-duķda* 45b/5, 115b/7, *bedīdār o.-maġa* 7b/12, *böyle o.-dıysal* 39a/17, *böyle o.-ıcaķ* 125a/8, *ġālībe o.-up* 11a/20, 29b/21 *ġālībeo.-ursa* 11b/2, *imā’ o.-unursa* 5b/12, *cism-i dil ü cāna o.-ur* 95a/8, *fā’idesi o.-mayup* 31b/11, *fā’il o.-madı* 117a/7, *ḥādīse o.-an* 6b/3, *ḥafī o.-maġın* 124b/22, *helāk o.-a* 41b/7, *ḥurūc itmek o.-up* 125b/14, *ķadem-nihāde o.-up* 68a/8, *ķādiro.-amayup* 42a/22, *lāzım o.-ur* 4a/5, 36a/16, 65a/15, 68a/12, *maķrū’ o.-maġla* 44b/1, *maķşūd o.-an* 34b/3, *melḥūz o.-ursa* 48a/15, *menfā’ati o.-up* 123b/21 *menķūl o.-dıġı* 25b/23, *mevsūm o.-a* 74a/22, *mu’allaķ o.-up* 60b/4, *muḥtāc o.-an* 104a/7 *muḥtāc o.-dıġı* 133a/3, *munfaşıla o.-dıġı* 29a/4, 29a/7, *munķalīb o.-ur* 124b/6, *şālīḥ o.-mayup* 45a/15, *muttaşif o.-dıġı* 102a/14, *muttaşıl o.-dıġı* 116b/1, *mū’enneş o.-masına* 30b/9, *müntaķil o.-ur* 110a/17, *mütebeddil o.-maz* 132b/21, *müteveccih o.-masa* 121a/1, *rehāvī o.-maķ* 99b/23, *şāḥīb-i server o.-an* 101a/4, *sezā o.-maķ* 72b/14, *te’kīd o.-ur* 55a/8, *vāķıf o.-duķları* 6a/2, *vāşıl o.-ursa* 12b/5, 38a/22, *zā’il o.-maġla* 69b/4.

3.1.4. *Kıl-* fiiliyle kurulmuş birleşik fiiller

kılar ammā [eger ‘avratlarıñ] hayz kanı durmasa *nazar kılmak* gerek eger (KT 30b/08)

[*hāzır kılduğın* otları içine katup oñat geregi gibi karışduralar hılt ola andan bir tarafa koyalar tura vaqt-i hācetde çığıt olan kimesne birez] arpa kaynadalar şuyıla yüzün yuya gece bundan dürteler (KT 41a/04)

fehmi tiz eyler ammā keklük eti ıssıdur cimā ‘ şehvetin [*ziyāde kıılır* ve] erlik (KT 54b/13)

ğaraž tağyir idüb şan‘ at-ı tıbb *akşāmından kııldı* ispāigorya (GMTM 04a/15)

vasať ‘ālemde bir *rabb kııldı* müdebber bir hayāt ve cemī‘ -i şüretleri ve şekilleri (GMTM 06a/02)

ve dağı ihsān eyledi *muťtali‘ kııldı* cümle devālarıñ hāşşaları üzerine (GMTM 50a/0)

kaleme getürüb *tahrir kııldum* ve tıbbā mensüb nice kitāb ve risāle görüb yazmağımı (LGM 1b/09)

şoğduğığında şu‘ā‘ı şoğunup hevāsımı *laşif ve sāfi kııla* (İLT 5a/04)

libbeni kıılıp kuşürımı dağı ğayvanāta ğıdā kıılmışdur (İLT 10a/01)

bedeni semüz ve *qavi kıılır*; ħuşūsā süd ile bişürile (İLT 17b/03)

muťtezākıılmışdur. Meşelā açlık ve şusuzlık ve yorğunluğu (İLT 23a/04)

riyāzat ve ğareket étmesine *muğarrık ve dā‘i kııldı* (İLT 23a/07)

ķavā‘ id-i sevābi‘ iyyeye *rabť u zabt kıılıp* zirā aşhāb-ı (NFTVB 17b/06)

ve mümteli olmağla *munzağıť ve müzdağım kıılır* yāğud bevāsirin (NFTVB 54b/09)

esmā-i celile ile *müsem mā kıılmağdır* ki meşelen ricāilde ‘Abdu’llāh (NFTVB 73b/08)

ħāke *mağsüb kıılmışlardır* nevā maķāmātdan nevāyı dağı (NFTVB 99a/05)

dağı kevākib-i seb‘ a-i seyyāreden her birlerine *mağşüş kıılıp* (NFTVB 99a/12)

mübtelâ olanları mesmûm olan *hikmet kılmagla* faşddan (NFTVB 136a/01)

3.2. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller

İki fiilin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu fiillerde zarf-fiil kuruluşunda olan birinci fiile esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil eklenir. Bu tarz birleşik fiillerde tasvirî yardımcı fiil olarak kullanılan *bil-*, *ver-*, *dur-*, *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-* fiilleri ile karşılanır(Korkmaz, 2009:150). Bunlar fiil hâlindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ederler ve tasvir fiilleri adını alırlar (Banguoğlu, 1986: 488). İki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşan birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir –A, –I/-U veya –İp/-Up zarf-fiil yapısında bulunur ve asıl anlam bu fiilde yer alır. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olmasına rağmen, zamanla sözlük anlamından farklı bir anlam kazanmış ve esas fiile bazı anlamsal iyileştirmeler ekleyen yardımcı fiil haline gelmiştir. Birbirleriyle anlamca yakın olan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu bileşiklerde yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın tarzını, biçiminitasvir etmeye çalışmaktır. Dolayısıyla bu tür bileşiklere tasvir fiilleri denilmesinin nedeni de budur (Korkmaz, 2003: 811).

Tasvir fiilleri *yeterlik*, *tezlik*, *yaklaşma* ve *süreklilik* olmak üzere dört gruba ayrılır. (Banguoğlu, 1986: 488; Karahan, 1991: 33). Bazı kaynaklara baktığımızda tasvir fiilleri *yeterlilik*, *tezlik*, *süreklilik*, *yaklaşma* ve *uzaklaşma* fiilleri olmak üzere beş grupta incelenmektedir(Korkmaz, 2003: 811-812; Demir, 2004: 103-116).

Bu çalışmada tasvir fiiller; yeterlilik, tezlik, yaklaşma ve sürerlilik olmak üzere dört şekilde incelenecektir.

3.2.1. Yeterlik fiilleri

bil-, yardımcı fiilinin esas bir fiilin -(y)A zarf-fiil biçimi ile birleşmesiyle oluşur. bakabil-, yapabil-, okuyabil-, çıkabil-, sevebil-, oturabil-, gelebil-, sıyrılabıl-, geçmeyebil-, istemeyebil-, yazmayabil- (Korkmaz, 2009: 151).

olurememez 'ilâc kel[em] tohımı nişâsta şabâşîr (KT14a/10)

ve ısıtması olur ol yanına yatamaz ol şağ elinüñ (KT16b/03)

'alâmeti başını kalduramaz sağına şolına dönemez 'ilâcı (KT47b/11)

düşer elini ve başına iledemez omuzuñ yeri kovuğ olur (KT 48a/12)

berk duta [ol kan alınur bir päre keçe kıoya ve bir kişi bāzūsından berk tuta deprenmeye ve bir tergü birağa iki ucın bağlayalar dağı kendü ayağın içine kıoya bilegin berk tular kalduraraq ayağıyla kañıra yerine vara ammâ bilek çıkısa 'alâmeti

barmağların yukarı *kaldu ramaz* ‘ilâc ılıcağşuyla yuyalar dağı muhkem çekeler çıtlaya yerine vara eger yerine varmazsa birağa taşu bileğine bağlayalar ve bir kişi dirseginden berk tuta] taşu añsuzdan koyuvère [ve] eliyle silkivère [tamâm yerine] vara (KT 49a/05)

ammâ yan başu çıkşa ammâ [‘alâmeti] ayağını *bükemezşızlar* [ağrur ammâ ayak eti andan ziyâde şızılar] akşar [‘ilâc] ol (KT 49a/06)

Kânünçe- Fi’t-Tıb isimli eserde yeterlilik fiilinin esas fiilin -(y)I ve -(y)U zarf-fiil biçimi üzerine *bil-* yardımcı fiilinin getirilmesi şeklinde iki örneğe rastlanmıştır.

ammâ diz çıkşa ammâ [‘alâmeti] ayağı *egemez* ve *devşürümezzirâ* kim dizün (KT 49a/12)

kurtulmaz yaramaz irencdür el-faşlü’ttâsi 88 altıncı faşılta (KT7b/04)

inkâr itdi ve illâ *inkâr idemezdi* lâkin ma’deniyyâtın fi’li (GMTM 05a/12)

ve bu marâzlara ‘*ilâc idemediler*ammâ şol kimesne ki cevher-i hâmis(GMTM 15b/03)

şabr idemezse ne kadar şu içdüğini bilüb kârüreye bakıldıkda ol şu (GMTM 17b/17)

marâzın aşlını ve tohumunu *kağ’ idemez* belki ol marâzın a’râzını teskîn ider (GMTM 49b/12)

lisânından ‘Arabiyyeye *terceme idemediler*biz terceme itdik kim ‘ibâdu’llâha nef’i (GMTM 52b/18)

fuzül ile bile *gidemez* ol fuzül ise ğidâya şâlih degildir (GMTM 15a/07)

siz andan zerre miqdârı *bulamazsın* eger saña anın ateşinden (GMTM 79a/07)

marâz ‘arız olur zelkü’l-em‘â’ didikleri oldur ki bağırsağlar ğidâyı *ütamaz* olurlar ve zelkü’l-mi‘de mi‘de ğidâyı *ütamaz* olur bu ishâleri def’ için (GMTM 85a/09-10)

Gayetül’l Münteha Fi Tedbiri’l Merza isimli eserde yeterlilik fiilinin olumlu şekilde tek bir cümlede kullanıldığı görülmüştür.

ve ne fulunyâ-yi fârisi dağı yetişür ve ne bunlarıñgayrı bir terkib-i *mu‘âdil olabilü*rolmaz bu devâ cümle ağırları ki gerek issi olsun ve gerek (GMTM 73a/17-18)

İlm-i Tıp isimli eserde yeterlilik fiiline sadece tek bir örnekte rastlanmıştır.

ziyâde aşş vâkı’ olup *şabr olunamaz-ısa* limon şarâbı (İLT 29a/09)

Netîcetü'l-Fikriyye fî Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye isimli eserde yeterlilik fiilinin olumsuzu ile kurulmuş çok fazla örnek vardır.

idüp mu'ammer olamaz ammā eger toközuncı aya bâkî kalursa ol (NFTVB 17a/18)

idrāk idemeyüp eṭibbā-yı mücerribîniñ faқаt bildikleri (NFTVB 24b/20)

cenîniñ a' zâsı tamām ṭabî' isine *müsā' id olamayup* (NFTVB 31b/18)

ḥāmil olmazdan muқaddem kemā-hüve ḥaққuhu ḥayzını *icrā idemeyüp* (NFTVB 37a/06)

kemāle ve itmāma *īṣāl idemeyüp* bilā-nazc ve bilā-kemālin sıkıṭ (NFTVB 42b/04)

ḥāta idemeyeceḡ ḥatar-ı emr-i muқarrerdir ki zîrā raḡimde yük (NFTVB 42b/09)

imsāke *ḡadir olamadıḡından* ıṣḡāta bâdî olur ve ke-zālik (NFTVB 42b/20)

ve *taḡammül idemezler* pes o taқdırcı anlara ' ilāc itmek (NFTVB 47b/09)

bi-sühületihî *deride olamamaḡla* bu daḡı ' usret-i vilādet iḡdāṣ (NFTVB 54a/04)

olmaḡla taḡlîli *mümkin olamayup* ' āḡıbet münfecir (NFTVB 79b/06)

fî'l-i ṭabî' ata ' işyān itmekle lebene *iḡāle idemediḡinden* (NFTVB 80b/14)

evvelkiden ziyādece zāhir olup yine murād üzre *olamadıḡından* (NFTVB 89a/10)

ḡalef tedāriki *ḡaydında olamayup* ancak bundan aқdem (NFTVB 103a/20)

et kısmını *ḡazm idemeyüp* imtilāya mübtelā itmekle emrāz-ı (NFTVB 107a/13)

taḡammülleri olamamaḡla bi-' ināyeti'llāhî te'ālā ol miṣillü a' rāzıardan maṣūn (NFTVB 115a/09)

ifnā ve izāle idemediḡinden nāṣî cā-be-cā vebā ortalıḡda zāhir (NFTVB 124a/14)

dīdān anı ifnāya *ḡadir olamayup* bedende vāḡı' olan dīdāniñ (NFTVB 124a/16)

ile *ifnā idemediklerinden* bi'zzarüre marāz ' arız olur (NFTVB 124a/18)

ruṭbāt-ı fażliyyeyi yalnız *taḡşil ve tefriḡ ve temyīz idemediḡ* (NFTVB 132b/15)

Netîcetü'l-Fikriyye fî Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye isimli eserde yeterlilik fiilinin esas fiilin -(y)U zarf-fiil biçimi üzerine *bil-* yardımcı fiilinin getirilmesi şeklinde tek bir örneḡe rastlanmıṣtır.

olundıḡı gibi ba'z mevāni'den nāṣî *tevellüd idümeyp* de sekizinci (NFTVB 17a/11)

Ayrıca aynı eserde yeterlilik fiilinin olumlu şekilde iki cümlede kullanıldığı görülmüştür.

bu vechle *numūdār olabilür* ki h̄aṭar-ı mezbūr ba‘zan h̄āmilde olup (NFTVB 56a/18)

āzürde olursa eṭibbā olanlar ol mişillü mizāca ne vechle *mūdāvī idebilür* ve itmek daḥı ne gūne cesāret olunur gerçi (NFTVB 97b/13-14)

3.2.2. Tezlik Fiilleri

ver- yardımcı fiili ile-(y)l 1-(y)U zarf-fiil eki almış bir esas fiilin, birleşmesiyle oluşmuş fiillerdir.okuyiver-, seviver-, damlayiver-, yapiver-, kaziver-, söyleyiver-, sıkıyiver-, taşıyiver- vb.(Korkmaz, 2009: 152)

[bir kez] *şakıvêreler* eger birkaç gün üzerine geçdiyse şammâma ilete (KT 48b/03)

berk duta [ol şan alınur bir pâre keçe kıya ve bir kişî bâzûsından berk tuta deprenmeye ve bir tergü bırağa iki ucın bağlayalar dağı kendü ayağın içine kıya bilegin berk tular şalduraraq ayağıyla şaıra yerine vara ammâ bilek çıkşa 'alâmeti barmakların yukarı şalduramaz 'ilâc ılıcaşuyla yuyalar dağı muşkem çekeler çıtlaya yerine vara eger yerine varmazsa bırağa taşî bilegine bağlayalar ve bir kişî dirseginden berk tuta] taşî ańsuzdan *şoyuvêre* [ve] eliyle *şilkivêre* [tamâm yerine] vara (KT 49a/05)

[vâki'] olursa bêlinden [bir kişî berk] duta [bu öñinden baldurın tuta] oñatlıcağa yukarı *şaldurivêre* yâhûd (KT 49a/10)

vardır ki kırisa yaşı kırusına şarılıb *şoyuvirmez* leblâb (GMTM 12b/10)

4. Sonuç

Kanunçe Fi't-Tıbb, Gayetül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, İlm-i Tıbb, Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriyye, Risâle-i Tıbb isimli eserler üzerine yapılan incelemelerde:

1- Birleşik yapılı fiillerin çoğunlukla isim soylu kelimelere yardımcı eylemlerin *ét-/éd-/et-/ed-* (*id-it-(>et-)*), *eyle*, *ol-* ve *kıl-*) getirilmesiyle oluştuğı görülmüş ve bunlardan *ét-/éd-/et-/ed-* /*ol-* yardımcı eylemlerinin diğelerine oranla daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir

2- *eyle-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesinde sayılı birkaç örnekte kalmıştır (Korkmaz, 2014, s. 199) Bu çalışmaya konu olan eserlerden *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*'da *eyle-* yardımcı fiili hiç kullanılmamıştır.

Tablo 1: İsim +yardımcı eylemle kurulan birleşik fiiller

İşlevi	<i>KT</i>	<i>GMTM</i>	<i>LGM</i>	<i>İLT</i>	NFTVB
<i>ét-/éd- /et-/ed- (id-it- >et-</i>	760	1328	101	262	1437

İşlevi	<i>KT</i>	<i>GMTM</i>	<i>LGM</i>	<i>İLT</i>	NFTVB
<i>eyle-</i>	140	46	-	18	478

İşlevi	<i>KT</i>	<i>GMTM</i>	<i>LGM</i>	<i>İLT</i>	NFTVB
<i>ol-</i>	850	2150	300	349	2920

3-Bir tarafı zarf-fiille bir tarafı fiil olan birleşik fiiller-*Tasvir fiil-* olarak isimlendirilen yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil yapıları incelendiğinde sayılarının isim+ asıl yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere göre çok az olduğu tespit edilmiştir.

4- *-A, -E bil-* tasvir fiilinin çok az örnekte olumlu hâlinin kullanıldığı görülmüştür. Yeterlilik tasvir fiili daha çok olumsuz anlamda kullanılmıştır.

5- *-A, -E bil-* tasvir fiilinin, fiil çekimine girerek kullanıldığı gibi fiil çekimine girmeden fiilimsi ekleriyle genişletilerek de kullanıldığı tespit edilmiştir.

6- *-I/-U* zarf-fiil eki almış bir esas fiilin *ver-* yardımcı fiiliyle oluşturduğu tezlük fiillerinde bir örnekte *ver-* yardımcı fiili *vir-* şeklindedir.

7- Sürelilik ve yaklaşma tasvir fiilleriyle ilgili bir örneğe rastlanmamıştır.

Kısaltmalar

Bk. Bakınız

Kanunçe Fi't-Tıbb *KT*

Gayetül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza *GMTM*

Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ *LGM*

İlm-i Tıbb *İLT*

Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye *NFTVB*

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın çalışmaya olan katkısı % 100'dür.

Destek Beyanı

“Klasik Dönem Tıp Metinleri Üzerine Dil İncelemesi“ adlı çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yapılan bu çalışma bireysel ve kurumsal herhangi bir çıkar çatışmasına neden olmamıştır.

Kaynakça

- Arı, N. (2022). Kanunçe Fi't-Tıbb, (Giriş-İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Dizin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Üçer Yayıncılık.
- Dinar, T. (2013). *Gayetül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, (İnceleme-Metin-Dizin)* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dinçer Bahadır, Ş. (2016). Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriyye, (İnceleme-Metin-Dizin),YayımlanmamışDoktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (1984).*Kutadgu Bilig Grameri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Engin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ertürk, İ. (2012). İlm-i Tıbb, (Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkı Basım), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, L. (2009). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Murad, S. (2009). Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ Dervîş Siyâhî Lârendevî (Giriş-inceleme-Metin-Dizinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.

Extended Summary

As the works copyrighted in different fields are examined, the richness of the language they belong to is also revealed. In addition to revealing the richness of the language of these works, they also provide the transfer of information to the next generations about the relevant subject of the period in which they were written.

Medicine is a branch of science that has always been in the field of interest of humanity from past to present. Starting from the pre-Islamic Uyghurs, the Turks created countless works in the field of medicine, both through translation and copyright, during the Seljuks, Anatolian Seljuks, Principalities, Ottomans and the Republic period. Classical medical works written from the 15th to the 19th centuries; It is important in terms of determining the vocabulary of Turkish and revealing its richness.

Turkish medical books have been written in a plain language as much as possible for the sole purpose of teaching and being useful, without any pretentiousness and artistic concerns. 13th while there were problems in the writing of copyrighted and translated works in the first quarter of the century, it gained importance especially in Aydın, Candar, Germiyan, Menteşe and Osmanoğulları during the Principalities period and many works were translated into Turkish. (Bayat 2016: 281).

14th since the middle of the century, with few exceptions, almost all medical books have been written in an easily understandable Turkish or important Arabic works have been translated into Turkish, and medical terminology has begun to be used in Arabic, Persian and sometimes in Turkish as well as Greek. (Bayat 2016: 281). This issue will also be important in terms of showing the usage area of Turkish medical terms. It is of great importance for Turkish that medical terms in other languages have Turkish equivalents.

Kanunçe Fi't-Tıbb, Konserül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, İlm-i Tıbb, Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye, which are the subjects of this study, are some of his medical works were written in the classical period.

Based on these points, Kanunçe Fi't-Tıbb, Fikirül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, İlm-i Tıbb, Netîcetü'l-Fikriyye fi Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye, written in the field of medicine in the classical period. The works named , were examined and the compound verbs that were determined were tried to be classified according to their structural features.

There are some differences in the definitions of compound verbs made by researchers in the studies carried out to date. In this study, after briefly mentioning the differences in the definitions and classifications of the researchers; Compound verbs formed with noun + main auxiliary verb and compound verbs formed with descriptive verbs were examined.

Defined as a compound verb; “a type of verb formed by the combination of a noun and auxiliary verbs or the semantic fusion of two different verb forms connected by an adjective-verb and adverb-verb suffixes” (Korkmaz 2003: 46) a group of words” (Karahan 2009: 73) and a group of words formed by an auxiliary verb and a noun or a verb form (Ergin 1994:388).

Zeynep Korkmaz compound verbs are divided into four groups according to their meaning and structure; Leyla Karahan compound verbs are in two groups as meeting an action and describing a movement; Muharrem Ergin, on the other hand, classified the compound verbs into two groups according to whether the auxiliary verb is used with a noun or a verb.

Classification of the structures that are the subject of our study in classical medical texts; compound verbs formed with auxiliary verbs and compound verbs with one side adverb and one side verb have been examined.

It is formed by combining a noun or adjective with auxiliary verbs et-, eyle-, do-, bristle-, ol- and find-. The task of the auxiliary verb they are combined with is to turn a noun into a verb. So the main meaning is in the name. Auxiliary verb is loaded with a function that only turns the noun into a verb by adding the meanings of "to do", "to do", "to make" and "to be" and takes inflectional suffixes.

Depiction verb is a combination of two verbs. Here, the first verb is in an adverb-verb construction. To this is added the auxiliary verb, which describes the meaning of the main verb and adds a new semantic feature to it. These kinds of compound verbs are met with the verbs bil-, give-, stop-, yaz-, gel-, see-, kal-, which are used as descriptive auxiliary verbs.

On the works named Kanunçe Fi't-Tıbb, Fikirül'l Münteha Fi Tedbiri'l Merza, Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, İlm-i Tıbb, Netîcetül'l-Fikriyye fî Tedbîri Velâdeti'l-Bikriyye, Risâle-i Tıbb in the reviews:It has been seen that compound verbs are mostly formed by adding auxiliary verbs ét-/éd-/et-/ed- (id- it-(>et-), eyle , ol- and kış-) It has been determined that the auxiliary verbs et-/ed-/ol- are used more frequently than the others.

The verb eyle-helper, which remains in a few examples in Turkey Turkish, has never been used in Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, one of the works that are the subject of this study.

When the compound verb structures formed with auxiliary verbs named as adverb-verb and verb-on one side are examined, it is determined that their number is very low compared to the compound verbs formed with noun + main auxiliary verb. -A,-E bil- descriptive verb is very few in the example, it was seen that the positive form was used. The verb to describe competence is mostly used in a negative sense. It has been determined that the descriptive verb A, -E bil- is used by entering the verb conjugation, as well as by expanding it with its gerund suffixes without entering the verb conjugation. The verb is in the form of vir-. There is no example of continuity and approach descriptive verbs.

Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri İle İlgili Yapılan Çalışmaların Meta Değerlendirmesi (2000-2022)

Pınar KAVAK¹, Emine AKKAŞ BAYSAL²

Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi (2000-2022)

Meta-Evaluation of Research about Critical Thinking and Problem Solving Skills (2000-2022)

Özet

Bu çalışmanın amacı eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri alanında yapılan çalışmaları değerlendirmektir. Çalışmada 27 adet araştırma değerlendirilmiştir. Bu amaçla "eleştirel düşünme ve problem çözme" ilişkisinin yer aldığı çalışmalara Google Akademik, Web of Science, ERIC, YÖKTEZ veri tabanlarından ulaşılmıştır. Çalışmanın örneklemini 27 adet makale, yüksek lisans ve doktora tezinden oluşmaktadır. Bu çalışmada yer alan araştırmalar tür, yayın yılı, araştırma yöntemi, örneklem, örneklem belirleme yöntemi, veri toplama araçları ve değişken açısından incelenerek analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda yapılan araştırmaların çoğunun makale türünde, nicel araştırma yöntemiyle yapıldığı, örneklem olarak üniversite öğrencilerine ağırlık verildiği, yayın yılı olarak 2010 sonrasında araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca, bağımlı değişken olarak problem çözme kavramının ele alındığı görülmektedir. Bu sebeplerle, yapılacak muhtemel çalışmalarda farklı örneklem grupları ile farklı yöntemler kullanılabilir.

Abstract

The aim of this study was to evaluate the studies in the field of critical thinking and problem solving skills. 27 studies were evaluated in the study. For this purpose, studies involving the relationship between "critical thinking and problem solving" were obtained from Google Academic, Web of Science, ERIC, YÖKTEZ databases. The sample of the study consists of 27 articles, master's and doctoral theses. The studies in this study were analyzed in terms of type, publication year, research method, sample, sampling method, data collection tools and variables. As a result of the study, it is seen that most of the researches are made in the type of articles, with the quantitative research method, university students are emphasized as the sample, and the researches intensify after 2010 as the publication year. In addition, it is seen that the concept of problem solving is considered as the dependent variable. For these reasons, different methods can be used with different sample groups in possible studies.

Anahtar Sözcükler: eleştirel düşünme, problem çözme, meta değerlendirme

Keywords: critical thinking, problem solving, meta-evaluation

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, pinarka-vak16@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4446-0442

2 Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ebay-sal@aku.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5711-0847

1. Giriş

Bilgi çağı olarak adlandırılan 21. yüzyılda bilgiye ulaşma ve düşünme becerileri daha önemli hale gelmiştir. 20. yüzyıldan bu yana eğitimde yer alan ezberci anlayış, üst düzey düşünme becerilerini geliştirmediği ve öğrenciye bilgiyi hazır biçimde vermenin yeterli olmadığı için değişime uğramış ve yerini düşünen, sorgulayan, anlamlandıran bir anlayışa bırakmıştır. 21. yüzyılda bu anlayışa uygun olarak birçok beceri ortaya çıkmıştır. Eleştirel düşünme ve problem çözme bu beceriler arasında sayılabilir. Bu beceriler ile geleneksel anlayışa göre daha katılımcı, demokratik ve etkin bireylerin var olması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Kıroğlu, 2005). Bu beceriler literatürde üst düzey düşünme becerisi olarak ele alınmaktadır. İncelenen kavramlar geniş bir çerçevede ele alındığında çeşitli tanımlarının mevcut olduğu görülmektedir.

Eleştirel Düşünme

Eleştirel düşünme yaşamın ve eğitimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Literatüre bakıldığında ortak tek bir tanımı bulunmamaktadır ancak tüm tanımlarda ortak olarak üst düzey bilişsel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Yaratıcı düşünme, problem çözme gibi kavram tanımlarını kapsamaktadır (Bozer-Özsaraç, 2019). Eleştirel düşünme, ifade edilen cümlelerin mantıklılık düzeyini ve doğruluğunu ya da bir sonucun ne derece makul veya kanıtlanabilir olduğunu değerlendirmektedir. Eleştirel düşünme, düşünme üzerine düşündürmektir (Beyer, 1995). Ennis'e (1985) göre eleştirel düşünmenin açık görüşlü olma, farklı seçenekleri arama, güvenilir kaynaklardan yararlanarak bu kaynaklara atıfta bulunma ve belli konuların nedenlerini farklı yönleriyle araştırma özellikleri bulunmaktadır. Kazu ve Şentürk (2010) eleştirel düşünmeyi kendimizle ya da bir durumla ilgili karar alırken mantıklı, güvenilir, kavramların olumlu taraflarını ön plana alan düşünce şekli olarak ifade etmiştir.

Eleştirel düşünmenin tanımı ve özellikleri konularının yanında bireylerin gösterdiği eleştirel düşünme eğilimi kavramı da alan yazında bulunmaktadır. Eleştirel düşünme eğilimlerinin ele alındığı literatürde farklı kaynaklar mevcuttur. Ennis'e (1985) göre eleştirel düşünmenin ideal bir biçimi bulunmaktadır. İdeal eleştirel düşünme eğilimleri ele alındığında bireyin iyi bilgilenmiş olması, elde edilen savı çok bilgi ile desteklemesi, karar verme aşamasında dikkatli olması gereklidir. Bu eleştirel eğilimlere göre birey, doğru olduğuna inandığı inançlar için çaba sarf etmelidir, çeşitli kaynaklarla alternatif hipotezler, sonuç ve açıklamalar elde etmesi gerektiğinin farkında olmalıdır. Bireylerin sıradan düşünmemesinin ardında farklı eğilimler vardır. Bu eğilimler; alçakgönüllülük, cesaret, azim, mantık yürütürken özgüvenli olmak, eleştirel gözlerle olayları inceleme olarak sıralanmaktadır (Siegel, 1999). Eleştirel düşünme eğilimi,

bireylerin etkili karar verebilmeleri, özgün ve donanımlı bireyler olabilmeleri açısından gereklidir. Bununla birlikte bireylerin eleştirel düşünme becerileri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında farklı noktalar da mevcuttur. Bireyin belli becerilere sahip olması, bu becerileri uygun durumlarda kullanacağı anlamına gelmemektedir. Başka bir ifade ile bireylerin eleştirel düşünme becerilerinin olması eleştirel düşünme eğilimlerinin olduğu göstermemektedir. Bireylerin istenildiğinde becerileri sergiledikleri fakat eleştirel düşünme eğilimlerine sahip olmadıklarında becerilerini sergilemede başarısız oldukları görülebilmektedir (Akbiyık ve Seferoğlu, 2006). Eleştirel düşünmenin bireyin karar alma sürecinde son derece gerekli bir bilişsel süreç olduğu ele alındığında bu eğilimi elde etmelerinin önemi daha da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bireylere eleştirel düşünme becerilerinin yanı sıra bunu uygun durumlarda kullanabilecekleri, aktif hale getirebilecekleri eleştirel düşünme eğilimi de kazandırılmalıdır.

Eleştirel düşünme becerisinin öğrencilere kazandırılması eğitimde oldukça önemli bir konudur. Öğretmenin rolü bu konuda oldukça etkilidir. Öğretmen, sınıfta öğretim süreci içinde uygun sınıf ortamı oluşturabilen, öğrencilerde konuya ve derse ait merak duygusu uyandıran, bilgileri ve olayları yorumlama ve tartışma ortamı oluşturan bir rehber olmalıdır. Bu gereklilikleri yerine getiren ve düşünme becerilerini etkin şekilde kullanılmasını sağlayan öğretmen, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine katkı sağlamaktadır. Bu becerilere katkı sağlarken öğretmenler etkili soru sorma yöntemi ile öğrencileri düşünmeye teşvik etmektedirler (Şahinel, 2002). Bu becerilere sahip olan öğretmenler derslerini rehber rolünde ve düşünme yöntemlerine katkı sağlayarak ilerletmektedir. Öğretmenin rehber rolünde olmasının yanında, bir de etkili iletişim kurması, problem çözme yeteneğine sahip olması eleştirel düşünmenin gerekliliklerindedir (Akbiyık ve Seferoğlu, 2006). Bu gereklilikler kişinin mesleki becerisinin yanı sıra bireysel yaşamında da kendini öne çıkarmasına yardımcı olmaktadır.

Eleştirel düşünme becerisine hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin sahip olması gerektiği pek çok araştırmada açıkça ortaya konulmuştur. Bu konuda bireyleşme kavramı üzerinde durulmaktadır. Bireyleşme, kişinin yaşamda sorunlar ile karşılaştığında bu sorun üzerine çözümler üretebilmesi, kendisi için en doğru kararlar alabilmesi açısından gereklidir. Bireyin bağımsız, düşünen, üreten, özgür bir kişi olabilmesi oldukça önemlidir (Gülgöz ve ark., 2001). Eleştirel düşünme becerisi içerikli eğitim alan bireylerin, merak duygusu ve soru sormaya olan ilgisi artmaktadır. Ayrıca herhangi bir yargıya varırken ilgili durumu çeşitli açılardan ele almaları ve mantıklı sonuçlara ulaşma becerileri de artmaktadır (Fisher, 2005). Eleştirel düşünme becerisi, bireyler açısından sosyal ve kişisel birçok avantaja sahip olduğu gibi yaşamın her döneminde insan hayatını kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple, eleştirel düşünme becerisi, her yaşta bireyin sahip olması gereken bir düşünme biçimidir. Öğrencilerin sahip olması gerektiği gibi öğretmenlerin, öğretmen adaylarının ve akademisyenlerin de sahip olması

gereken bir düşünme türüdür (Şahinel, 2010). Eleştirel düşünme becerisine sahip olmak başka becerilere sahip olmayı da gerektirmektedir. Bunlardan birisi de problem çözme becerisidir.

Problem Çözme

Bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları bazı sorunlar ya da problemler yaşamın olağan akışını sürdürmek için aşılacak zorundadır. Bunun için de bazı problem çözme yöntemlerinin denenmesi gerekmektedir. Problem çözme, bir sorunu çözüme götürmek amacıyla, daha önce farklı sorunlardan ortaya çıkan çözümler yerine bir seçim yapma, karar verme ya da önceki sorun çözme yollarından farklı sorun çözme yöntemleri bulunması gerektiği anlamına gelmektedir (Korkut, 2002). D'Zurilla ve Nezu (2001) problem çözmeyi bireyin günlük yaşamda karşısına çıkan sorunları anlamak ve bu sorunlarla ilgili etkin çözüm yolları keşfederek bu sorunları çözmek amacıyla gerçekleştirdiği girişimler olarak tanımlamaktadır. Literatürde yer alan tanımlara bakıldığında etkili problem çözenin yaşamda oldukça önemli olduğu ve yaşamı kolaylaştırdığı görülmektedir.

Problem çözme bireyleri yaşamın tüm dönemlerinde zihinsel becerilere hazırlanmaktadır. Hayatta daha üst aşamaya geçmek amacıyla problem çözenin yanında etkili akıl yürütme, eleştirel düşünme gibi zihinsel becerilere de ihtiyacımız vardır (Kalaycı, 2001). Daha farklı şekilde ifade etmek gerekirse problem çözme, bireyin tutum, ihtiyaç, değer, inanç, beceri alışkanlıklarıyla bağlantılıdır. Bir amaca ulaşırken ortaya çıkan güçlükleri yenme aşamasıdır. Bu amacı gerçekleştirip çözüme ulaşmak da yaratıcılık, hayal gücü aracılığıyla gerçekleşebilir. Bireyin problem çözerken özgüveni en önemli faktörlerden biridir ve bunun yanında cesaret, istek gibi bir takım özellikler de yer almaktadır (Saygılı, 2000). Bunlardan da yola çıkarak problem çözenin günlük hayatın birçok alanında kullanıldığı, hayatı kolaylaştırdığını ifade edilebilmektedir. Problem çözerken kullandığımız bu beceriyi sistematik hale getiren adımlar bulunmaktadır. Bu adımlar süreci kolaylaştırarak sistematik hale getirebilmektedir. OECD'nin yaptığı PISA 2003 çalışmalarına göre hazırlanan raporda problem çözme sürecinde izlenmesi gereken adımlar aşağıdaki gibidir:

- Problemin bağlamında tanımlanması
- Uygun bilgi ya da sınırlılıkların belirlenmesi
- Olası seçenek ya da çözüm yollarının sunulması
- Problemin çözülmesi
- Çözümün kontrol edilmesi
- Sonuçların paylaşılması olarak sıralanmaktadır (PISA, 2003).

Eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri birbirlerini kapsayan ve günlük olarak sürekli değişen dünyada vazgeçilmez beceriler olarak görülmektedir. Bu becerilere sahip olmak okul hayatında ve okul dışında yaşamı kolaylaştıran insanlarla iletişimi arttıran ve hızlandıran beceriler olarak görülebilmektedir. Eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri hemen her yaştaki birey için gerekli olan becerilerdir. Bu becerilerin bireyler tarafından kazanılması hem bireylerin akademik yaşantılarını hem de gündelik yaşantılarını kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla küçük yaştan itibaren bu becerilerin kazanılmasına yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır. Bu çalışma, eğitim ortamındaki eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilgili araştırmaların incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulguların yapılacak ileriki çalışmaların hangi örneklem gruplarıyla, hangi yöntemlerle, hangi veri toplama araçlar ve analizleriyle gerçekleştirilebileceği doğrultusunda araştırmacılara yol gösterici olacaktır. Bu durum çalışmanın eleştirel düşünme ve problem çözme konusundaki çalışmalar açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu amaç kapsamında bu çalışmada, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilgili yapılan araştırmaların; Türü (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi) açısından dağılımı nasıldır?, Yayın yılı açısından dağılımları nasıldır?, Araştırma yöntemi açısından dağılımları nasıldır?, Örneklem büyüklüğü açısından dağılımı nasıldır?, Örneklem seçimi açısından dağılımları nasıldır?, Veri toplama araçları açısından dağılımları nasıldır?, Değişkenleri açısından dağılımları nasıldır? sorularına yanıt aranmıştır.

Yapılan araştırma "eleştirel düşünme ve problem çözme", "critical thinking and problem solving" anahtar kelimeleri ile Google Akademik, Web of Science, ERIC, YÖKTEZ veri tabanlarında nicel, nitel ve karma yöntemlerle yapılan tez ve makale çalışmalarıyla sınırlıdır. Bunun yanında eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yapılan araştırmalar genellikle üniversite öğrencileriyle yapılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Yapılan çalışma bir meta değerlendirme çalışmasıdır. Meta değerlendirme, belli bir konuda yapılmış farklı araştırmaların incelenmesi, analiz edilmesi ve yeni sonuçlara ulaşılması olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile değerlendirmenin değerlendirilmesi olarak ele alınmaktadır (Scriven, 1990). Meta değerlendirmenin yönlendirilmesi ve değerlendirmenin güçlü ve zayıf yönlerinin konu ile ilgili kişilere duyurulması olarak iki işlevi bulunmaktadır. Ayrıca betimsel bir bilgi toplama süreci ifade edilmektedir. (Stufflebeam, 2000). Bu çalışmada literatürdeki problem çözme ve eleştirel düşünme kavramları alanında araştırmalara ulaşılmıştır. Bu araştırmalarla ilgili değerlendirmeler betimsel analiz yapılarak değerlendirilmiştir.

2.2. Örneklem

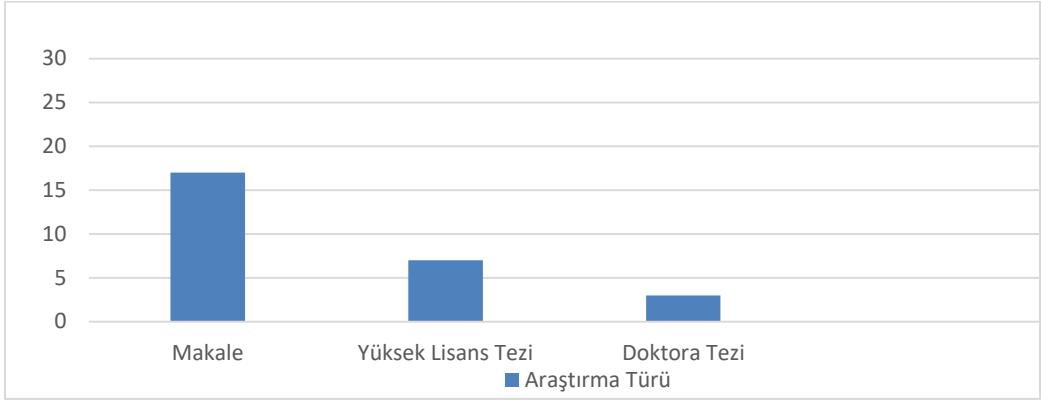
Bu araştırmanın örneklemini 2000-2022 yılları arasındaki eleştirel düşünme ve problem çözme ile ilgili yapılan Google Akademik, Web of Science, ERIC, YÖKTEZ veri tabanlarında bulunan 27 adet makale, yüksek lisans ve doktora tezi oluşturmaktadır. "Eleştirel düşünme ve problem çözme", "critical thinking and problem solving" anahtar kelimeleri ile ulaşılabilen 27 araştırma incelenmiştir. Bu çalışmaların 17'si makale, 7'si yüksek lisans tezi, 3'ü doktora tezi olarak yer almaktadır. Çalışmada tüm örnekleme eksiksiz ulaşabilmek için öncelikle 2000-2010 yılları arasındaki araştırmalar sonrasında 2011-2022 yılları arasındaki araştırmalar incelenmiştir. Çalışmada "eleştirel düşünme ve problem çözme" kavramları birlikte alınmıştır. Ele alınan kavramların birlikte geçmesi ve çalışmaların eğitim alanında yapılmış olması kriterleri kabul edilerek çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Sağlık alanında yapılan çalışmalar bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Milenyum olarak adlandırdığımız 2000 yılına girişten başlanarak günümüze kadar yer alan tüm çalışmalara bakılmıştır ve bu çalışmalar arasından iki kavramın birlikte ele alındığı eğitim alanındaki çalışmalar incelenmiştir.

2.3. Veri Toplama ve Veri Analizi

Yapılan çalışmada, eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yayınlanan makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri belirlenmiş ve çalışmaların betimsel özelliklerinin sunulması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için yayımlanmış makale, yüksek lisans ve doktora tezlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmalar eleştirel düşünme ve problem çözme konusuna ve eğitim alanında yapılan çalışmalardır. Bu araştırmalardan hangilerinin dâhil edileceğine karar verildikten sonra bu çalışmalar üzerinde doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Doküman analizi yönteminde araştırılan konularla ilgili bilgileri içeren yazılı materyallerin analizi yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Elde edilen verilerin kodlanması aşamasında, bu çalışmada yer alan araştırmalar sayı numaraları verilerek ve yazar adları ile sınıflandırılmıştır. Eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri konularının ikisini de içeren çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada iç geçerliği sağlamak için araştırmalar tarafından ayrı ayrı incelenmiş ve bağımsız olarak ikinci kez tekrar kodlanmıştır. Miles-Huberman modeli nitel veri analizinde kodlama, öznel bir nitelendirme süreci olduğu kadar, farklı araştırmacılar tarafından aynı veri setinden benzer kodlamaların yapılabilmesine olanak sağlar. Bu sebeple geçerliği sağlamada bir koşul olarak kabul edilebilir (Miles ve Huberman, 1994).

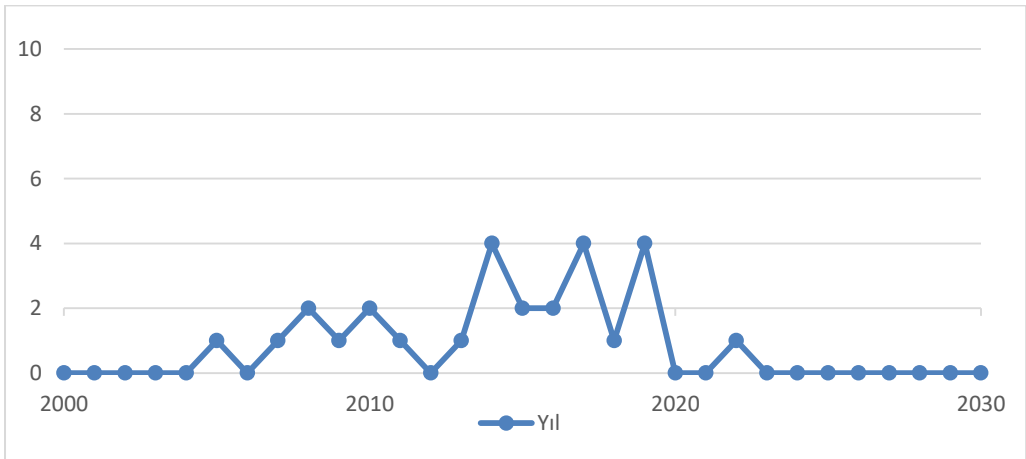
3. Bulgular

Yapılan çalışmada eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yurt içindeki çalışmalardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmaya alınan araştırmaların analizi tablolar halinde sunulmuştur. İlk olarak çalışmada incelenen araştırmaların “araştırma türüne” göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 1'de gösterilmiştir.

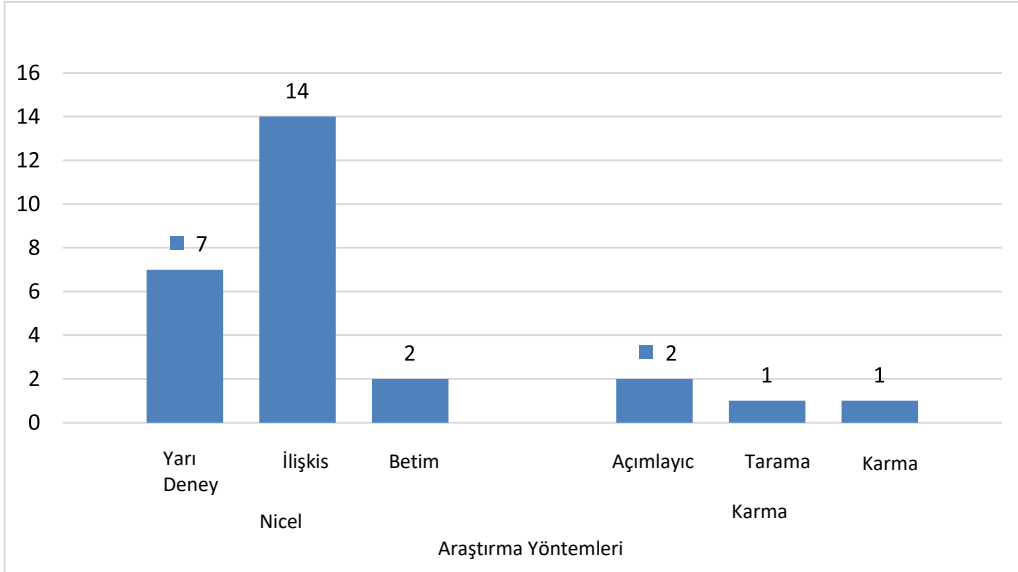
Şekil 1. Araştırmaların Araştırma Türü Açısından Dağılımı

Şekil 1 incelendiğinde çalışmaların araştırma türü açısından dağılımlarının 17 makale, 7 yüksek lisans tezi ve 3 doktora tezi şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durumda toplam çalışmaların %63'ünü makaleler, %26'sını yüksek lisans tezleri ve %11'ini doktora tezleri oluşturmaktadır. Çalışmada incelenen araştırmaların “yayın yılına” göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 2'de verilmiştir.

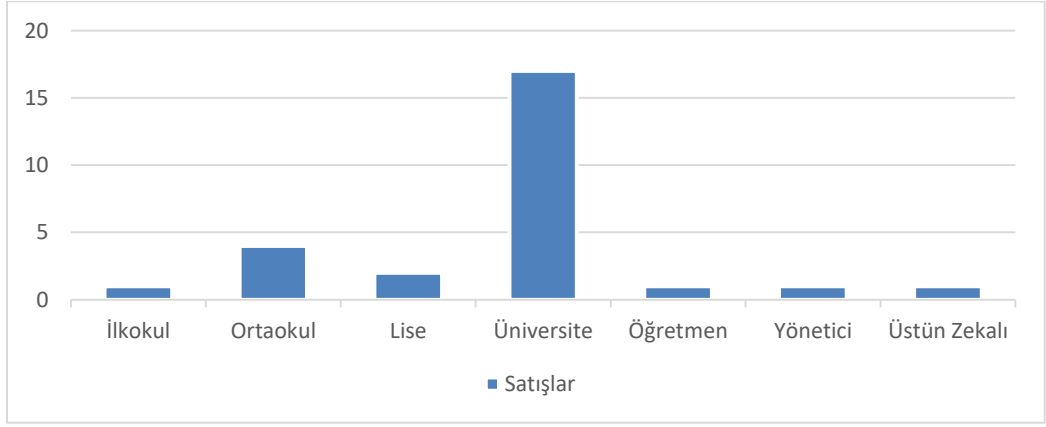
Şekil 2. Araştırmaların Yayın Yılı Açısından Dağılımı

Şekil 2'ye göre eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yapılan çalışmaların 2000 yılında 5 adet, 2010 yılında 21 adet, 2020 yılında ise 1 adet olduğu görülmektedir. En çok çalışma yapılan yıllar 2014, 2017 ve 2019 yılları olarak görülmektedir. 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2012, 2020 ve 2021 yıllarında bu konuda çalışma yapılmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte 2005, 2006, 2009, 2011, 2013, 2018 ve 2022 yılları birer çalışmayla en az çalışma yapılan yıllardır. Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların “araştırma yöntemlerine” göre dağılımı Şekil 3'te sunulmuştur.

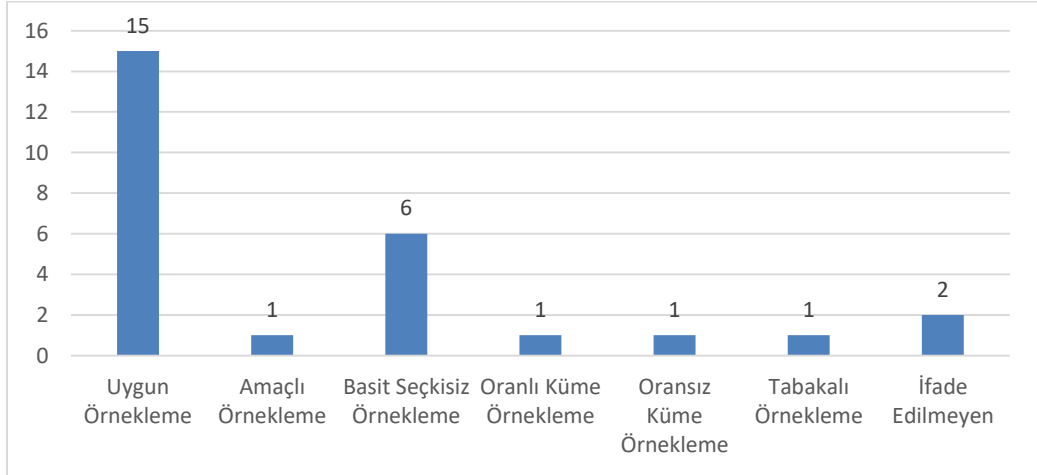
Şekil 3. Araştırmaların Araştırma Yöntemi Açısından Dağılımı

Şekil 3'e göre, 23 çalışmanın nicel çalışma (% 85), 5 çalışmanın karma çalışma (%15) şeklinde olup nitel çalışma yapılmadığı görülmektedir. Nicel çalışmaların 7 tanesi yarı deneysel (%25), 14 tanesi ilişkisel tarama (%51), 2 tanesi betimsel tarama (%7) çalışmasıdır. Karma araştırmaların ise 2 tanesini açıklayıcı (%7), 1 tanesini (%3) tarama, 1 tanesini de karma araştırma (%3) oluşturmaktadır. Yapılan çalışmadaki “araştırmaların örneklem” seçimine göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 4'te yer verilmiştir.

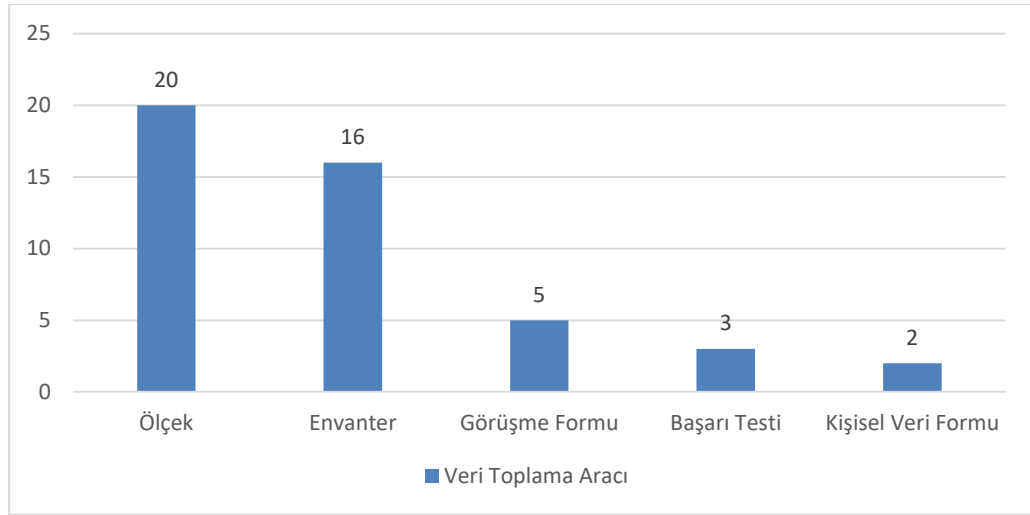
Şekil 4. Araştırmaların Örneklem Büyüklüğü Açısından Dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde araştırmaların örneklem türlerinin 17 çalışma ile üniversite öğrencileri (%63), 4 çalışma ile ortaokul öğrencileri (%15), 2 çalışma ile lise öğrencileri (%7), 1 çalışma ile de ilkökul öğrencileri, öğretmenler, yöneticiler ve üstün zekalı ve yetenekli öğrencileri ile olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların “örneklem belirleme yöntemine” göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. Araştırmaların Örneklem Belirleme Yöntemi Açısından Dağılımı

Şekil 5'e bakıldığında, 15 çalışmada uygun örnekleme (%56), 6 çalışmada basit seçkisiz örnekleme yöntemi (%22) kullanıldığı görülmektedir. 2 çalışmada örnekleme yöntemi ifade edilmemiştir (%7). Bunun yanında 1'er çalışmada ise amaçlı, oranlı küme, oransız küme ve tabakalı örnekleme yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların “veri toplama araçlarına” göre dağılımı incelenmiş ve Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. Araştırmaların Veri Toplama Araçları Açısından Dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde, 20 çalışmada ölçek 16 çalışmada envanter, 5 çalışmada görüşme formu, 3 çalışmada başarı testi, 2 çalışmada ise kişisel veri formu kullanıldığı görülmüştür. Buna göre 9 çalışmada tek veri toplama aracı kullanıldığı 18 çalışmada ise birden fazla veri toplama aracı kullanıldığı saptanmıştır. Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların değişkenlerine göre dağılımı incelenmiş ve Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaların Değişkenleri Açısından Dağılımı

	<i>Değişken Türü</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Bağımlı	Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri	8	53

Bağımsız	Eleştirel Düşünme Eğitimi	3	20
	Problem Çözme Becerisi	2	13
	Eleştirel Düşünme ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerisi	1	6
	Zaman ve Kronolojiyi Anlama	1	6
	Düşünme Becerileri Eğitimi	3	23
	Problem Çözme Yöntemi	1	7
	Zeka Kuramına Dayalı Düşünme Becerileri	1	7
	STEM Eğitimi	1	7
	Matematik Problemi Çözme	1	7
	Fen- Matematik Öğrenme Ortamı	1	7
	Modern Metin Çözümleme Yöntemi	1	7
	Temel Alan Fen Eğitimi	1	7
	Bilimsel Düşünme Temelli Ders Etkinlikleri	1	7
	Farklılaştırılmış Öğretim	1	7
	Allosterik Öğrenme Modeli	1	7

Tablo 1 incelendiğinde, 8 araştırmada eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi (%46), 3 araştırmada eleştirel düşünme eğilimi (%20), 2 araştırmada problem çözme becerisi (%13), 1'er araştırmada ise eleştirel düşünme ve problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi, zaman ve kronolojiyi anlama (%6) bağımlı değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmalardaki bağımsız değişkenler ise, 3 çalışmada düşünme becerileri eğitimi (%23), 1'er çalışmada problem çözme yöntemi, zeka kuramına dayalı düşünme becerileri, STEM eğitimi, matematik problemi çözme, fen- matematik öğrenme ortamı, modern metin çözümleme yöntemi, temel alan fen eğitimi, bilimsel düşünme temelli ders etkinlikleri, farklılaştırılmış öğretim, allosterik öğrenme modeli (%7) değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir.

4. Sonuç

Yapılan bu çalışmada, eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yer alan araştırmaların türünün, yayın yılının, araştırma yönteminin, örneklem ve örneklem belirleme yönteminin, veri toplama araçlarının ve değişken özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda çalışmaların araştırma türü açısından dağılımlarının 17 (%63) makale, 7 (%26) yüksek lisans tezi ve 3 (%11) doktora tezi şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi problem çözme ve eleştirel düşünme becerisinin bireyin günlük yaşamda karşısına çıkan sorunları anlamada kullanılması olabilir. Ayrıca bu sorunlarla ilgili etkin çözüm yolları keşfederek, bu sorunları çözmek amacıyla gerçekleştirdiği girişimlerde kullanması olarak da değerlendirilebilir (D'Zurilla ve Nezui, 2001). Araştırmacıların bu konuya eğilim göstermesi günlük becerileri işlevsel biçimde iletmemekten kaynaklanabilmektedir. Makale çalışmalarının fazla olması bu konuya ilişkin karşılaşılan problem durumlarına hızlı çözümler üretme isteğinden kaynaklanabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda özellikle yüksek lisans tezi ve doktora tezi türünde çalışmalara daha fazla yer verilerek daha uzun soluklu çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yapılan çalışmaların 2000 yılından itibaren 5 çalışma, 2010 yılı itibarıyla 21 çalışma, 2020 yılı itibarıyla ise 1 çalışma yapıldığı görülmektedir. En çok çalışma yapılan yıllar 2014, 2017 ve 2019 yılları olarak görülmektedir. 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2012, 2020 ve 2021 yıllarında bu konuda çalışma yapılmadığı saptanmıştır. En az yapılan yıllar ise 2005, 2006, 2009, 2011, 2013, 2018 ve 2022 yılları olmak üzere bu yıllarda 1'er çalışma yapıldığı incelenmiştir. Bu durum bu konuya ilişkin sistematik çalışmaların gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Değişen teknoloji ve sürekli yenilenen eğitim paradigmaları değişim, ilerleme ve dönüşümü zorunluluk haline getirmektedir. Bu durum bireylerin karşılaştıkları durumlara eleştirel bakmalarını ve problemleri çözmelerini zorunluluk haline getirmektedir. Dolayısıyla çeşitli öğretim kademelerinde düzenli olarak bu konuya ilişkin çalışmaların gerçekleştirilmesi bu becerilerin kazanılmasında önemli bir durum olarak ele alınabilir.

Eleştirel düşünme ve problem çözme ile ilgili çalışmaların araştırma yöntemi açısından dağılımlarının 23 çalışmanın nicel çalışma (%85), 5 karma çalışma (%15) şeklinde olup nitel çalışma yapılmadığı görülmektedir. Çalışmaların çoğunlukla nicel olarak ele alındığı ve ayrıca karma araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Ancak nitel çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerine ilişkin değerlendirmelerin daha çok standart ölçme araçları ile gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ancak özellikle bu becerilerin çeşitli durumlarda bireylerde ne kadar

aktif bir şekilde kullanıldığını gözlemlemek ya da bunlara ilişkin görüşmelerde araştırmalara derinlik kazandırmak zengin veriler sunabilir. Bu sebeple nitel araştırmalara da yer vermek bu becerilerin ele alınmasında önem arz etmektedir.

Araştırmaların örneklem türlerinin üniversite öğrencileri, ortaokul öğrencileri, lise öğrencileri, ilkökul öğrencileri, öğretmenler, yöneticiler ve üstün zekalı ve yetenekli öğrenciler ile olduğu görülmektedir. Çalışma örnekleme yoğun olarak üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi olarak eleştirel düşünme becerisi, her yaştan bireyin sahip olması gereken bir düşünme biçimi olması gerektiği ve bunu öğrenciye yansıtacak olan öğretmenlerin bunun yanında öğretmen adaylarının, akademisyenlerin de sahip olması gereken bir düşünme türü olarak düşünülmesinden olabilir (Şahinel, 2010). Ancak bu beceriler bireylerin karar alma sürecini, gündelik yaşamlarını ve akademik hayatlarını etkileyen özelliklerdir. Küçük yaştan itibaren kazanılmaları bireylerin bilişsel ve duyuşsal gelişimlerini olumlu olarak etkileyecektir. Bu sebeple okulöncesi öğrencilerinden başlayarak hemen her kademede bu becerilere ilişkin çalışmaların yapılması bireylerin gelişim alanlarına katkı sağlayacaktır.

Eleştirel düşünme ve problem çözme alanı ile ilgili çalışmaların örnekleme belirleme yöntemlerinde uygun örnekleme, basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanıldığı görülmektedir. 2 çalışmada örnekleme yöntemi ifade edilmemiştir. Bunun yanında 1'er çalışmada ise amaçlı, oranlı küme, oransız küme ve tabakalı örnekleme yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Araştırmacılar genel anlamda uygun örnekleme yöntemini seçmiştir. Araştırma yapılırken örnekleme kolay ulaşılabilirliği ve gönüllü bireylerden oluşması araştırmanın güvenilirliği açısından daha etkili bir sonuç ortaya koymaktadır.

Eleştirel düşünme ve problem çözme alanında yapılan çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları olarak 20 çalışmada ölçek 16 çalışmada envanter 5 çalışmada görüşme formu, 3 çalışmada başarı testi, 2 çalışmada ise kişisel veri formu kullanıldığı görülmüştür. Buna göre 9 çalışmada tek veri toplama aracı kullanıldığına 18 çalışmada ise birden fazla veri toplama aracı kullanıldığı saptanmıştır. Çalışmalar genel anlamda nicel ve karma olduğundan dolayı genellenebilir sonuçların elde edildiği nicel ölçme araçları kullanılmıştır. Ölçek ve envanter uygulanırken karışan hatalar haricinde oldukça kesin sonuçlar vermekte ve araştırma sonuçlarını kanıtlanabilir olarak sunmaktadır. Araştırmaların yöntemi bölümünde de ifade edildiği gibi nitel araştırmalara yer verilmesi veri toplama araçlarının da çeşitlenmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmadaki yarı deneysel araştırmalarda bağımlı değişken olarak eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi, eleştirel düşünme eğilimi, problem çözme becerisi, eleştirel düşünme ve problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi, zaman ve kronolojiyi anlama değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bağımsız değiş-

ken olarak düşünme becerileri eğitimi, problem çözme yöntemi, zeka kuramına dayalı düşünme becerileri, STEM eğitimi, matematik problemi çözme, fen- matematik öğrenme ortamı, modern metin çözümlene yöntemi, temel alan fen eğitimi, bilimsel düşünme temelli dert etkinlikleri, farklılaştırılmış öğretim, allosterik öğrenme modeli değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu değişkenler incelendiğinde eleştirel düşünme ve problem çözme değişkenleri en çok kullanılmış ve bu değişkenler konu bağlamına uygun olduğu düşünülmektedir. İncelenen literatürde problem çözme ve eleştirel düşünme konusu doğrultusunda daha farklı değişkenlerin yan yana incelenebileceği konusunda görüşler bulunmaktadır (Kazu ve Şentürk, 2010). Ayrıca karşılaşılan problemlerin açık uçlu ve gerçek hayatın yansımaları olan problemler olması gerektiği söylenmiştir (Korkut, 2002). Yapılan bir araştırmada problem çözme ve eleştirel düşünme becerisinin özerklik desteği ile pozitif bir ilişkisi bulunduğu ortaya konulmuştur. Başka bir araştırmada ise okul öncesi düzeyindeki eğitimde otoriter öğretmen tutumlarının öğrencilerin problem çözme sürecine olumlu katkı sağladığı görülmüştür. Genel anlamda yapılan çalışmaları ele aldığımızda akademik başarının "eleştirel düşünme ve problem çözme" becerileri ile pozitif yönde ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bal, 2011). Bu açıdan bakıldığında literatürdeki araştırmalar eleştirel düşünme ve problem çözme becerisinin her yaştan bireyin sahip olması ve hayatında bulunduğu tüm ortamlara adapte etmesi gereken beceriler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin bir arada alındığı çeşitli türlerde çalışmalara alan yazında rastlanmaktadır. 21. Yüzyıl becerileri bağlamında ele alındığında bu becerilerin bireyler tarafından edinilmesi son derece önemli görülmektedir. Bu sebeple farklı yöntem, örneklem grubu, veri toplama araçları ile yapılacak çalışmaların alan yazına katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Buna ek olarak çeşitli ihtiyaç analizleri doğrultusunda seminerlerin yapılması, eğitimsel aktiviteler, boş zaman etkinlikleri teşvik edilerek öğrenci, öğretmen ve tüm eğitimle ilişkili olan kişilere gerekli destek verilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan araştırmalar 2000-2022 yılları ve çeşitli veri tabanları ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın özellikle 2022 yılının başlarında yapıldığı değerlendirildiğinde gerçekleştirilecek sonraki çalışmalarda 2022 yılını daha geniş ir perspektifte ele almaları önerilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dir.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Adair, J. (2000). *Karar verme ve problem çözme*. (Çev.) Kalaycı, N., & Korkmaz, G. Pegem Akademi Yayıncılık.

Akbıyık, C., & Seferoğlu, S. S. (2006). Eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik başarı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(32), 90-99.

Aksoy, B. (2003). Problem çözme yönteminin çevre eğitiminde. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(14), 83-98.

Bal, M. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin problem çözme becerileri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Beyer, B. (1995). *Critical Thinking*. Phi Delta Kappa Educational Foundation.

Boran, M. (2016). *Üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin algılanan problem çözme becerilerinin üstbilişsel farkındalıkları ve eleştirel düşünme eğilimleri açısından incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Bozer-Özsaraç, E. N. (2019). *Ortaokul 6. sınıf Türkçe dersinde Sokratik sorgulama yöntemi uygulamasının üst düzey düşünme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

D’Zurilla, T. J., & Nezu, A. M. (2001). Problem-solving therapies. In Dobson KS (Ed.). *Handbook of cognitive- behavioral therapies*, Guilford Press.

Ennis, R. H. (1985). The Enis-Weir critical thinking essay test. *Midwest Publications*, P.O.Box 448, Pacific Grove, Ca 93950.

Erdem, A. R., & Genç, G. (2015). The relation between high school students' ability of solving problems and critical thinking. *OPUS International Journal of Society Researches*, 5(8), 32-44.

Fisher, R. (2005). *Teaching thinking (2nd edition)*. London: Continuum Books.

Göğüş, A., Göğüş, N. G., & Bahadır, E. (2020). Eleştirel düşünme becerileri ve problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri arasındaki ilişkiler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 1-19.

Gülgöz, S, Erkin, E., Kağıtçıbaşı, Ç., Çetinkaya, P., Ataibiş, İ., & Uzun-Sabol, E. (2001). *Oku düşün yap program tanıtım kitabı (zihinsel kapasiteyi geliştirme programı)*. Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı.

Kalaycı, N. (2001). *Sosyal bilgilerde problem çözme ve uygulamalar*. Gazi Kitabevi.

Karadeniz, A., & Gürsoy, Ü. (2014). Modern metin çözümleme yöntemlerinin eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 99-117.

Kazu, İ. Y., & Şentürk, M. (2010). İlköğretim programının eleştirel düşünmeyi geliştirmesine ilişkin öğretmen görüşleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2 (1), 244-266.

Kıroğlu, K. (2008). *Yeni ilköğretim programları*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Kırmızı, F. S., Saygi, C., & Yurdakal, I. H. (2015). Determine the relationship between the disposition of critical thinking and the perception about problem solving skills. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 657-661.

Koçoğlu, A. (2017). *Fen bilimleri ve matematik öğretmenlerinin özerklik desteğinin ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimi ve problem çözme becerileri algısına katkısının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Koçoğlu, A., & Kanadlı, S. (2019). Ortaokul öğrencilerinin algıladığı özerklik desteği, eleştirel düşünme eğilimleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 61-77.

Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23), 1-22.

Kölemen, C. Ş., & Erişen, Y. (2017). Mesleki ve teknik ortaöğretim öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 2(1), 42-60.

Lee, H. J. (2005). Understanding and assessing preservice teachers' reflective thinking. *Teaching and Teacher Education*, 21, 699-715.

Memduhoğlu, H. B., & Keleş, E. (2014). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 75-94.

Özcan, G. (2018). *Problem çözme yönteminin eleştirel düşünme ve erişmeye etkisi*. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(14), 173-190.

Özgenel, M. (2017). *Okul yöneticilerinin yaratıcı ve eleştirel düşünme eğilimleri ile karar verme stilleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiler örüntüsü*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Doktora Programı. İstanbul.

Özkeş, B. (2016). *Bilişimsel düşünme temelli ders etkinliklerinin öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ve problem çözme becerilerine yönelik algıları üzerine etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mevlana Üniversitesi, Konya.

Öztürk, S. C. (2018). *STEM eğitiminin fen bilgisi öğretmen adaylarının problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri üzerine etkisi*. Yüksek lisans tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.

PISA. (2003). *Problem solving for tomorrow's world first measures of cross-curricular competencies from PISA 2003*.

Sağlam, M., & Yüksel, İ. (2007). Program değerlendirmede meta-analiz ve meta-değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 1-14.

Serin, O. (2013). The critical thinking skills of teacher candidates turkish republic of northern Cyprus sampling. *Eurasian Journal of Educational Research*, 53, 231-248.

Siegel, H. (1999). What (Good) are thinking dispositions. *Educational Theory*, 49(2), 207- 224.

Slavin, R. E. (1990). *Cooperative learning: Theory, research, and practice*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Stufflebeam, D. (2000). The Methodology of metae valuation as reflected in meta evaluations by the Western Michigan University Evaluation Center. *Journal of Personnel Evaluation in Education*, 14(1), 95–125.

Şahin, C., & Kumcağız, H. (2017). The relationship between critical thinking disposition, problem solving and empathetic tendency in counsellor candidates. In *SHS Web of Conferences*, 37, 10-52.

Şahinel, S. (2002). *Eleştirel düşünme*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Şahinel, S. (2010). Eleştirel düşünme Ö. Demirel (Ed.), *Eğitimde yeni yönelimler* (s.123-136). (4. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Tok, E. (2008). *Düşünme becerileri eğitimi programının okul öncesi öğretmen adaylarının eleştirel, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tok, E., & Sevinç, M. (2010a). Düşünme Becerileri Eğitiminin Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (27), 67-82.

Tok, E., & Sevinç, M. (2010b). *The effects of thinking skills education on the critical thinking and problem solving skills of preschool teacher candidates*. <http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/handle/11499/39438> adresinden erişilmiştir.

Tümkaya S., Aybek, B., & Aldağ, H. (2009). An investigation of university students' critical thinking disposition and perceived problem solving skills. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 36, 57-74.

Türnüklü, E. B., & Yeşildere, S. (2005). Problem, problem çözme ve eleştirel düşünme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 107-123.

Üstündağ Gökmen, S. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının düşünme stilleri, problem çözme algıları, yaratıcı düşünceleri ve eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki*. Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Yıldırım, H. İ., & Yalçın, N. (2008). Eleştirel Düşünme Becerilerini Temel Alan Fen Eğitiminin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Becerilerine Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 165-187.

Zincirli, Ö. (2014). *Okul öncesi öğretmen adaylarının anne baba tutum algısı, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri arasındaki ilişki*. Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Ek-1

Araştırmada Yer Alan Çalışmalar

- 5. Sınıf İngilizce Dersinde Allosterik Öğrenme Modelinin Öğrencilerin Eleştirel Düşünme ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerine Etkisi
- 7. SINIF YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİMİN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARINA, ÜST DÜZEY DÜŞÜNME VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİ
- An Investigation of University Students' Critical Thinking Disposition and Perceived Problem Solving Skills
- Bilişimsel Düşünme Temelli Ders Etkinliklerinin Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algıları Üzerine Etkisinin İncelenmesi
- Determine The Relationship Between the Disposition of Critical Thinking and The Perception About Problem Solving Skills
- DÜŞÜNME BECERİLERİ EĞİTİMİ PROGRAMININ OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ELEŞTİREL, YARATICI DÜŞÜNME VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ
- DÜŞÜNME BECERİLERİ EĞİTİMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİ
- Eleştirel Düşünme Becerilerini Temel Alan Fen Eğitiminin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Becerilerine Etkisi
- Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilleri, Problem Çözme Algıları, Yaratıcı Düşünceleri ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki

- Fen Bilimleri ve Matematik Öğretmenlerinin Özerklik Desteğinin Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Problem Çözme Becerileri Algısına Katkısının İncelenmesi
- Intersections between Critical Thinking Skills and Reflective Thinking Skills toward Problem Solving
- MESLEKİ VE TEKNİK ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME VE ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİ İLE AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
- MODERN METİN ÇÖZÜMLEME YÖNTEMLERİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME, YARATICI DÜŞÜNME VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİ
- Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Anne Baba Tutum Algısı, Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki
- Okul Öncesi Öğretmenlerinin Problem Çözme Becerileri ile Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
- Okul Yöneticilerinin Yaratıcı ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri ile Karar Verme Stilleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler Örüntüsü
- ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ALGILADIĞI ÖZERKLİK DESTEĞİ, ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
- ÖĞRETMEN ADAYLARININ ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
- Problem Çözme Yönteminin Eleştirel Düşünme ve Erişime Etkisi
- PROBLEM, PROBLEM ÇÖZME VE ELEŞTİREL DÜŞÜNME
- STEM Eğitiminin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Becerileri Üzerine Etkisi
- THE EFFECTS OF THINKING SKILLS EDUCATION ON THE CRITICAL THINKING AND PROBLEM SOLVING SKILLS OF PRE-SCHOOL TEACHER CANDIDATES
- THE RELATION BETWEEN HIGH SCHOOL STUDENTS' ABILITY OF SOLVING PROBLEMS AND CRITICAL THINKING
- The Relationship Between Critical Thinking Disposition, Problem Solving And Empathetic Tendency In Counsellor Candidates
- Üstün Zekâlı ve Yetenekli Öğrencilerin Algılanan Problem Çözme Becerilerinin Üstbilişsel Farkındalıkları Ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Açısından İncelenmesi
- The Critical Thinking Skills of Teacher Candidates Turkish Republic of Northern Cyprus Sampling

- Determine the Relationship Between the Disposition of Critical Thinking and the Perception About Problem Solving Skills

Extended Summary

In the study, the concepts of "critical thinking and problem solving" were taken together. Starting from the year 2000, all the studies that took place until today have been examined and among these studies, the studies in the field of education in which the two concepts are discussed together have been examined. By looking at the concepts of critical thinking and problem solving, these concepts were explained.

Critical thinking evaluates the plausibility and accuracy of the sentences expressed or the extent to which a conclusion is reasonable or demonstrable. If we consider critical thinking in a broader sense; is to define something well and to think about it by judging its quality. Problem solving prepares individuals for mental skills in all periods of life. In order to move to a higher stage in life, we need mental skills such as effective reasoning and critical thinking as well as problem solving. To put it differently, problem solving is related to the individual's attitudes, needs, values, beliefs, skills and habits. It is the phase of overcoming the difficulties that arise while reaching a goal. Realizing this goal and reaching a solution can also be achieved through creativity and imagination. Critical thinking and problem solving skills are seen as indispensable skills in a world that covers each other and is constantly changing on a daily basis. Having these skills can be seen as skills that make life easier in school life and outside of school, increasing and accelerating communication with people.

This study aims to examine research on critical thinking and problem solving skills in the educational environment. In the study, articles published in the field of critical thinking and problem solving, master's and doctoral theses were determined and it was aimed to present the descriptive features of the studies. In order to achieve this aim, it has been tried to reach the published articles, master's and doctoral theses. The studies were included in the study by being eliminated as a result of certain criteria in accordance with the subject of critical thinking and problem solving. It was decided which of these studies would be included through the document analysis method. In the document analysis method, written materials containing information about the researched subjects are analyzed. In addition, within the scope of the purpose, the following questions will be answered in this study. Research on critical thinking and problem solving skills;

- 1-What is the distribution in terms of species?
- 2-What is their distribution in terms of publication year?
- 3-How is their distribution in terms of research method?
- 4-What is the distribution in terms of sample size?
- 5-What is their distribution in terms of sample selection?
- 6-What is their distribution in terms of data collection tools?
- 7-What is their distribution in terms of variables?

In the distribution of sampling determination methods of studies on critical thinking and problem solving, it is seen that convenient sampling (56%) was used in 15 studies and simple random sampling method (22%) was used in 6 studies. The sampling method was not stated in 2 studies (7%). In addition, it is seen that purposeful, proportional cluster, disproportionate cluster and stratified sampling methods were used in 1 study. In the quasi-experimental studies,

the dependent variable was critical thinking and problem solving skills in maximum 8 studies (46%), critical thinking disposition in 3 studies (20%), problem solving skills in 2 studies (13%), and critical thinking and problem solving skills in 1 study. It is seen that the variables of reflective thinking skills for problem solving, understanding time and chronology (6%) are used. The independent variables of the studies in the study are thinking skills training in 3 studies (23%), problem solving method in 1 study, thinking skills based on intelligence theory, STEM education, mathematics problem solving, science-mathematics learning environment, modern text analysis method, science-based education, scientific thinking-based problem activities, differentiated instruction, allosteric learning model (7%) variables are used. When these variables are examined, the variables of critical thinking and problem solving are mostly used and these variables are suitable for the context of the subject. In the examined literature, there are opinions that different variables can be examined side by side in line with problem solving and critical thinking. When we consider the studies carried out in general terms, it has been concluded that academic achievement is positively related to "critical thinking and problem solving" skills. From this point of view, studies in the literature have concluded that critical thinking and problem solving skills are skills that individuals of all ages should have and should adapt to all environments in their lives.

As a result of the study, the opinion that it is necessary to organize seminars in line with various needs analyzes in order to increase critical thinking and problem-solving skills in education-related institutions, and the necessary support should be given to students, teachers and all people related to education by encouraging educational activities and leisure activities.

Siborg Manifestosu'na ve Siberfeminizme Yönelik Eleştiriler

Dilek AKICI TAYANÇ¹

Siborg Manifestosu'na ve Siberfeminizme Yönelik Eleştiriler

Criticisms of "A Cyborg Manifesto" and Cyberfeminism

Özet

Abstract

Donna Haraway, siborg kavramını feminist literatüre bir çözüm önerisi olarak kazandırmıştır. Siborg, yarı organik yarı inorganik yeni bir insan türüdür. Siborgun evreni, gerçek dünyadan çok siber dünyadır. Siborg kavramı ve siberfeminizm, sosyal ve psikolojik varoluş alanı olarak siber ortama ve varoluş araçları olarak makina ve yapay zekayla işleyen donanımlara vurgu yapmaktadır. Teknolojik gelişim, varoluşa dair fırsatlar bütünü olarak yekpare değerlendirilemeyeceğinden, siborg oluş ve siberfeminizme yönelik eleştirilerin varlığı önemlidir. Bu konudaki sayıca az olan eleştiriler, özellikle belirli noktalarda toplanmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Donna Haraway'ın eseri *Siborg Manifestosu*'ndan (2006) yola çıkılarak, siberfeminizm teorisinin gelişimine değinilecektir. Ardından *Siborg Manifestosu*, siborg kavramı ve siberfeminizmle ilişkili eleştiriler literatürde taranarak bu eleştirilerin uzandığı ve ilişkilendirildiği bazı teorik kavramlara değinilecektir. Örneğin; transhümanizm, posthümanizm, transgender, postgender kavramlarının gelişimine, temel olarak savlarına kısaca değinilecektir. Son olarak *Siborg Manifestosu*'na, siberfeminizme ve anılan diğer kavramlara yönelik bazı eleştiriler sebepleriyle birlikte incelenmeye çalışılacaktır.

Donna Haraway introduced the concept of the cyborg to feminist literature as a solution proposal. The cyborg is a new type of human, half-organic, half-inorganic. The cyborg's universe is the cyber world rather than the real world. The concept of the cyborg and cyberfeminism emphasizes the cyber environment as a social and psychological space of existence and the equipment that operates with machines and artificial intelligence as the means of existence. The existence of critiques of cyborg being and cyberfeminism is important, as technological development cannot be considered as a whole as a set of existential opportunities. Criticisms, which are few in number, have been gathered at certain points. In this study, first of all, the development of cyberfeminism theory will be discussed based on Donna Haraway's *A Cyborg Manifesto* (2006). Then "A Cyborg Manifesto", the concept of the cyborg and, criticisms related to cyberfeminism will be scanned in the literature and, some theoretical concepts that these criticisms extend and relate to will be mentioned. For example in his article, the development of the concepts of transhumanism, posthumanism, transgender, postgender, and basically their arguments will be briefly mentioned. Finally, some criticisms of the *A Cyborg Manifesto*, cyberfeminism, and their concepts will be examined with their reasons.

Anahtar Sözcükler: Siborg, Siber, Siborg Manifestosu, Haraway, Feminizm, Siberfeminizm, Transhümanizm, Posthümanizm, Transgender, Postgender, Eleştiri.

Keywords: Cyborg, Cyber, Cyborg Manifest, Haraway, Feminism, Cyberfeminism, Transhumanism, Posthumanism, Transgender, Postgender, Criticism.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1. Giriş

¹ Öğretim Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi, dtayanca@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0445-5187.

Donna Haraway, günümüzde hala yaşamını sürdürmekte olan, 1944 doğumlu Amerikalı feminist yazardır. Haraway, siborg kavramını feminist literatüre kazandırmıştır. Siborg, yirmibirinci yüzyıla ait bir kavramdır; bu kavram, insan ve makina birleşimi yeni bir tür olarak tanımlanabilir. İnsanın makinalarla birleşip yeni bir türe evrilebilmesi fikri, teknolojik gelişmelerin ürünü olan makinalar ve makine parçalarının kendilerine yüklenen yazılımlarla fonksiyonel olarak insan bedeni ile uyumlu hale gelmesiyle mümkün olmuştur. Bu nedenle de siborgun evreni, gerçek dünyadan çok siber dünyadır. Siborgun ait olduğu siber alem, etik kuralları ve kadın hakları gibi birçok güncel konunun yeniden tanımlanıp düzenlenmesi gereğini doğurmuştur. Siber dünyada kadın ve kadın hakları konusu ile yakından ilişkili olan siberfeminizm de yirmibirinci yüzyılın feminist tartışmaları arasında güncelliğini korumaktadır. Yirmibirinci yüzyıldaki hızlı teknolojik gelişimin ürünü siborg kavramı ve siberfeminizm, yeni sosyal ve psikolojik varoluş alanı olarak neredeyse sadece sanal ortamı vurgulamakta ve varoluş araçları olarak da makina ve yapay zeka ile işleyen donanımları ön plana çıkarmaktadır. Siborgluğun olumlanması ve hatta çözüm olarak sunulması noktasındaki artan eğilime ve siberfeminizme yönelik eleştiriler de mevcuttur. Ancak bu konudaki eleştirilerin sayısı azdır ve bu eleştiriler, sadece belirli noktalarda toplanmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Donna Haraway'ın eseri *Siborg Manifestosu*'ndan (2006) yola çıkılarak, siberfeminizm teorisine ve siborg kavramına değinilecektir. Ardından literatürdeki *Siborg Manifestosu*, siborg kavramı ve siberfeminizmle ilişkili eleştirilere ve bu eleştirilerin ilişkilendirildiği bazı teorik kavramlara yakından bakılmaya çalışılacaktır. Örneğin; transhümanizm, posthümanizm, transgender ve post-gender gibi kavramların gelişimine, temel olarak savlarına yer verilecek, bu konulardaki bazı eleştiriler sebepleriyle birlikte incelenmeye çalışılacaktır. Transgender konusu gibi güncel feminizm tartışmaları içinde geniş yer tutan ve büyük olasılıkla gelecekteki feminist teorilerin biçimlenmesine de katkıda bulunabilecek kavramsallaştırmalar, bu eleştiriler ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Donna Haraway ve *Siborg Manifestosu*

Donna Haraway, bilim ve teknoloji çalışmalarıyla ilişkisiz gibi görünen pek çok alanı birbirine bağlayan bir bakış açısı geliştirmiş feminist düşünürdür; onun düşüncesi sayesinde politika, biyoloji, edebiyat eleştirisi, antropoloji, feminizm, post-kolonyal çalışmalar ve sibernetik gibi alanlar ilişkilendirilerek yeni bir tartışma alanının doğumu sağlanmıştır (Handlarski, 2010: 73). Bu durumda, Haraway'ın kendisinin de birbiriyle direkt ilişkili gibi görünmeyen pek çok alanda disiplinler arası eğitim almasının etkisi vardır; Haraway, zooloji, biyoloji, felsefe ve teoloji alanlarında multidisipliner bir eğitim almıştır.

Haraway'ın düşüncesinin gelişimini anlamak için onun dönemine değin baskın olan düşünce biçimine bakılmalıdır, çünkü onun düşüncesi dönemin baskın düşüncesine karşıt tepki olarak doğmuştur denilebilir. Haraway'ın düşüncesini şekillendirmeye başladığı döneme dek insan, akli ve maddeyi temel alan yapısı ile homo economicus ve sosyal normları temel alan homo culturalis yapısı ile tanımlanmış ve hemen hemen tüm tartışmalar bu iki yapı arasında gidip gelmiştir. Bu hakim düşünsel yapı, insanın bedeni ve bedeni ile ilişkili bireysel ve top-

lumsal motivasyonları pek göz önünde bulundurmamış ve insanı cisimden soyutlanmış, be-
densiz ama sosyal bir özne biçiminde değerlendirmiştir (Wacquant, 2015: 22-23). Donna Ha-
raway de bu düşüncenin aksine kendi değerlendirme sisteminin merkezine bedeni almaktadır.
Ancak bedeni merkeze alırken özellikle üzerinde durduğu nokta, bedenin sabit bir değeri ola-
mayacağı ve değişen bir şey olduğudur; özellikle de günümüzün teknolojik ilerlemeleri ile
bedenin yeniden biçimlendiğini ve giderek daha fazla sayıda yeni formlara kavuşacağını ileri
sürmektedir. Ona göre bedenli özne insanın, makinalarla ve uygunsuz tüm ötekilerle yakın
akraba olabilmesi uzak bir ihtimal değildir; Haraway, gördüğü bu yüksek olasılık dolayısıyla
uzak olmayan bir gelecekte belirli bir insan fitratına ve hatta toplumsal cinsiyete yer vermeyen
queer bir dünya oluşmasıyla ilişkili beklentisini düşüncesinin merkezine almaktadır. Ha-
raway’ın tanımlamalarına göre distopikten ziyade ütöpik olan bu yakın gelecek dünyası, onun
için çok sayıda özgürleştirici imkanlar bütünüdür birarada sunmaktadır (Haraway, 2006: 73).

Haraway’ın düşüncesinin motivasyonlarından biri de insanın tahakkümü altında bulunan
diğer tüm türlerin; hayvanların, bitkilerin, inorganik varlıkların herbiri üzerinde bu insan tahak-
kümünün, ayrıştırıcı bir etkiye sahip olmasıdır. Bu tahakkümü sonlandıracak çözüm ise birbi-
riyle çok da ilişkili olmadığını ve hatta olamayacağını düşündüğümüz unsurların yeni sosyal
ortaklar haline gelmesidir (Haraway, 2010a: 160).

Haraway’ın düşüncesini şekillendirdiği dönem, savaşlar nedeniyle dünyanın çalkalandığı
yirminci yüzyıldır; soğuk savaş, Vietnam savaşı ve son olarak da nükleer silah bahanesi ile
başlatılan Irak’ın işgali ile süren ve hiç bitmeyen kargaşalarla dünya çalkalanmaktadır. Yirmin-
ci yüzyılda doğa, insan ve dünya neredeyse çığırkan bir canavarla özdeştir; işte belki de bu
nedenle onun feminist figürleri, ucubeler yani yarı insan yarı hayvan veya siborg figürlerdir.
Haraway, bu figürleri kadınlar ve herkes için daha yaşanılabilir, daha iyi bir dünyaya dair ümi-
din temsilcileri olarak sunmaktadır (Pusar, 2010: 18).

Ona göre bedenin sınırları siborg kavramı ile aşılabilir ve böylece kadınlar için ataerkillik-
ten kurtuluş mümkün olabilir; bu önerme bir anlamda, ataerkilliğin tahakkümüne neden olarak
“kadın bedeni”ni veya kadın bedenine dair eril anlamlandırmaları göstermektedir. Bu noktada
eril, “tanımlayan” ve dişil, “tanımlanan”dır; Haraway tarafından tam da bu hiyerarşik ikilikten
kaynaklanan eşitsizliğin veya tahakkümün nedeni olarak “beden” gösterilmektedir.

Haraway’a göre günümüzün teknolojik ve tıbbi gelişmeleri, hiyerarşileri ve sınırları muğ-
laklaştırmaktadır; örneğin organ nakilleri, protezler, yapay organlar veya sanal gerçeklikle ilgili
uygulamalar, canlılık- cansızlık, yapaylık-doğallık arasındaki farkları ve bedenin sınırlarını,
aidiyet ve mülkiyet kavramlarını daha belirsiz ve tartışılır hale getirmektedir. Haraway’a göre
artık bedenlerimiz derilerimizle sınırlanmak zorunda değildir (2006: 66) ve biyoloji de bir
gerçeklikten çok politik bir söylemdir (2010a: 129). Haraway’a göre, hakim biyolojik söylem,
bağışıklık sistemi retorikleriyle bir çeşit ötekileştirme uygulamasına ön ayak olmaktadır; toplu-
mun bedenindeki bağışıklık sisteminin reddettiği ötekiler; eşcinseller, göçmenler, uyuşturucu
kullananlar gibi gruplardır (2006: 36). Aynı şekilde, biyopsikiyatrinin depresyonu tanılama

sıklığı ve mutsuzluğu, hüznü çoğu kez hastalık olarak tanılması ya da jinekolojinin menapoza ilaç tedavisi zorunlu bir hastalık olarak tanımlanması da bu söylemin sonucudur. Bu bağlamda Japonya’da hizmet işlerini yapacak robotların görüntümünün kadın bedenine benzetilerek tasarlanması (Nomura, 2017: 18), toplumsal cinsiyetin robotların dünyasına yansması olarak da görülmektedir. Görüldüğü üzere, insanın bedeninin sınırları dışına çıkabilme pratikleri, kadınlar için otomatik bir biçimde özgürlükçü ve eşitlikçi bir imkanlar bütünü olarak algılanmaktadır (Bozok, 2019: 138). Haraway’a göre bu durumun kadınların ve diğer tüm ötekilerin lehine dönüşmesi, feminizmi siborg figürü üzerinden canlandırmak ve harekete geçirmekle mümkündür.

Siborg, insan bedenine teknoloji ile geliştirilen inorganik araçların dahil edilmesiyle ortaya çıkan yarı mekanik yarı organik insan modelidir ve başlangıçta uzay çalışmaları esnasında ortaya atılmış (Giddings, 2016: 469) bir kavramdır. Haraway ise, siborgu bir uzay yolculuğu tasarımıyla çıkarıp feminist politikanın öznesine dönüştürmeye çalışmıştır (Bozok, 2019: 139). Haraway, 2006’da yazdığı *Siborg Manifestosu: Geç Yirminci Yüzyılda Bilim Teknoloji ve Sosyalist Feminizm* adlı eserinde siborg kavramını feminizmle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Yine 2010’da yazdığı eseri *Siborglardan Yoldaş Türler: Teknobilimde Akrabalığı Yeniden Şekillendirmek* başlıklı makalesinde, posthüman (insan ötesi) tüm figürler, yoldaş türler olarak gösterilmiştir. Böylece, insanın “ne”liği tanımlanırken, onun olmadığı şeylerden yola çıkarak, hayvanlar, bitkiler ve makinalar üzerinden tanımlama alışkanlığına karşı çıktığı düşünülmüştür (Coeckelbergh, 2017). Bozok’a göre ise (2019), siborg kavramı, günümüzün tahakküm politikalarının taşıyıcısı olduğu için aynı anda hem aydınlığa hem de karanlığa dönük bir kavramdır. İnsan emeğinin yerini robotların, organizmanın yerini biyotik olanın, insan bilisinin yerini yapay zekanın aldığı bu yeni evrende kapitalist ve beyaz ataerkilliğin yerini de tahakküm enformatiği almıştır (Haraway, 2006: 31). Bu bağlamda siborg, güncel cinsiyetçi düşünceye karşı oluşmuş bir başkaldırı gibi görülebilir; çünkü erkekleri, “bedensiz akıllar” ve kadınları, “doğayı anıştıran bedenlerdeki akılsız duygu yükleri” şeklinde konumlandırmaya itiraz etmektedir.

Haraway’ın Siborg kavramı ile birlikte gelişen siberfeminizmin kendisi de daha sonra kendisine yönelik eleştirel başka başkaldırlara bizzat zemin oluşturmuş ve siberfeminizmle ilişkili kavramlar olan posthümanizm, postfeminizm, postgender gibi kavramlar da benzer temellerde şekillenen eleştirilerin doğuşuna neden olmuştur. Bu çalışmadaki bir sonraki bölümün amacı da söz konusu eleştirileri belirli ana hatlar üzerinde toplayabilmek ve özetleyebilmek olacaktır.

3. Siberfeminizme ve Siberfeminizmle İlgili Kavramlara Getirilen Eleştiriler

Donna Haraway’ın “*Siborg Manifesto*”su siberfeminizmin kurucu metinlerindedir, Haraway siberfeminist düşüncenin “annesini” olarak kabul edilen düşünürlerindedir (Gillis, 2004:

187). Haraway'ın "toplumsal cinsiyet"e (gender) bakışı, siborg feminizm kavramının oluşumuna yol açmıştır.

Toplumsal cinsiyet terimini ilk kullananlar seksolog ve psikiyatristlerdir. Bu terim, 1970 sonrası feminist literatüre geçmiştir (Jackson, 2012: 24). Başlangıçta kadın erkek eşitsizliğinin toplumsal sebeplerden doğduğunu vurgulamak üzere kullanılan bu terim, kadınlığın ve erkekliğin nasıl olması gerektiğine dair toplumların beklentilerini ifade etmektedir. Judith Butler (2008) ise, toplumsal cinsiyet teriminin artık eleştirel yapısını kaybettiğini ve hatta terimin kendisinin bir ayrımcılığa yol açtığını ifade ederek biyolojik cinsiyetin de (sex), toplumsal cinsiyetin (gender) sonucu inşa edildiğini belirtir (Butler, 2008: 52). Butler'ın toplumsal cinsiyet eleştirisine göre toplumsal cinsiyet de bir kimliktir (Butler, 2008: 66) ve travmatik bir içselleştirmeye neden olmaktadır (Butler, Laclau ve Žizek, 2009: 160). Dolayısıyla Butler, toplumsal cinsiyet kavramını aşan bir söyleme sahip olmak gerektiğini vurgulayan ve queer teoriye gönderme yapan bir anlayışla Haraway ile ortak noktada buluşmaktadır.

3. 1. Siborg, Transhümanizm ve Posthümanizm

Haraway için "siborg", toplumsal cinsiyeti de aşan bir varoluş biçimi demektir. Fakat toplumsal cinsiyeti aşan konumda da kadınlar, sömürüye hala maruz kalmaktadır; Haraway (2006), bu sömürüye "enformatik tahakküm" demektir (s. 34). Enformatik tahakkümle birlikte dijitalleşen gözetim ve kontrol, gündelik hayatın vazgeçilemez bir parçası haline gelmiştir; öyle ki tüm sosyal ilişkiler, kadınları da kapsayacak şekilde bu ana yapı üzerinde biçimlenmektedir (Bazzichelli, 2008: 258). Kısaca denilebilir ki; kadınlar, halihazırda süregelmekte olan sömürü alanlarına ek olarak artık bir de enformatik tahakkümce de sömürülmektedir (Haraway, 2006: 34). Teknolojik gelişmeler, kadının sömürülmesini ortadan kaldıramamış, yalnızca farklılaştırmış hatta belki sömürüyü ve istismarı ince formlara bürüyerek daha az farkedilir kılmış olabilir. Bu açıdan bakılınca siberfeminizm ve siberfeminizmle ilişkili siborg kavramı, transhümanizm, posthümanizm ve postgender gibi kavramlar yeni tartışmalara, hatta eleştirilere kapı aralamıştır. Bu tartışmaların çoğunluğu kimlik, beden, bedenin sınırlılığı ve özgürlük temaları altında şekillenmektedir. Haraway ile birlikte makaleler yazan N. Katherine Hayles (1999) siborg ve posthümanizm terimlerini, transhümanizmi de içerecek biçimde bir araya getirmiştir. Aslında Batı düşünce dünyasının temelindeki düalistik yaklaşımın sorunlarına bir çeşit gönderme olan bu çıkış sonucunda Hayles, makine ve insan ikileminin çözümsüzlüğüne gönderme yaparak insanların "zaten çoktan post-insan olduk"larını belirtmiştir (Hayles, 1999:7). Ayrıca ona göre, post-insan olmak, makinelerle birleşmek insanın varoluşunu mutlak sınırlılıktan uzaklaştırır (Hayles, 1999:3). Ona göre posthümanizm, "insanı alışlagelmiş kalıplardan çıkarır" ve insanın ne olduğuna, hatta ne olabileceğine dair sıradışı düşüncelere ve olanaklara "heyecan verici" biçimde yeni kapıları aralar (1999: 285). Transhümanizm ve posthümanizm kavramlarının ikisi de biyo-teknolojik yenilikler ve robotik ile yakından ilgilidir ancak aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. *Transhümanist Manifesto*'nun (1983) yazarı Natasha Vita-More (2019: 49-61) da transhümanizmle yaşanan insan evriminin sonraki durağını posthümanizm olarak görür. Bu açıdan transhümanizme posthümanizmin öncülü olarak bakılabilir.

lirde de transhümanizm bedensel yetkinlik üzerinde odaklanırken posthümanizm daha çok bilinç yetkinliğine odaklanmaktadır. Her iki yaklaşım da postmodern düşünüş biçiminin tezahürlerini barındırır da posthümanizm, hümanizmi keskin biçimde eleştirmesiyle postmodernizme daha yakın durmaktadır (Nayar, 2014: 5-11).

3. 2. Siborgun Kimliği ve Bedeni

Postmodern dönemin ürünü olan siborg, postmodern kimlik anlayışına uyan bir biçimde kimliğin parçalı yapısını tanıyan bir yaklaşımdır, hatta kimlikten çok kimliksizliğe yakındır. Siborg feminizm açısından kimlik, bütünlüklü olması gerekmeyen çelişen parçalardan oluşan, tanımlanamaz, değişken, akışkan bir yapıdır. Bu bakış açısına göre, adlandırmak dışlamaya, ötekileştirmeye yol açtığı için “kadın” sınıflandırması da aslında yapılmaması gereken bir sınıflandırmadır (Haraway, 2006: 13-22). Ancak belirsizlik üzerine kurulu bu temel duruş bile daha sonra belirsizleşmeye başlamış, temel oluş özelliğini yitirmiştir. 2000’li yılların başlarında siberfeministler, kendi aralarında farklılaşmışlardır; siberfeminizmin birinci dalgası, kadınlarla makineler arasında yakınlık kuran sav üzerinde durmuş, toplumsal cinsiyet politikalarını desteklemiş, akışkan ve cinsiyetsiz kimliklerin gelişimi için dijital dünyayı imkânlar alanı olarak görmüştür. İkinci dalga siberfeminizmde ise artık ‘feminizm’ teriminden bile bir tanımlama ve sınırlandırma olarak rahatsızlık duyulmaya başlanmıştır (Fernandez ve Wilding, 2002).

Siberfeminizmle ilgili diğer bir eleştiri de siberfeminizmin kadın kimliklerinin farklılıklarını toplumsal açıdan dikkate almadığı şeklindedir; çünkü siberfeministler kadın kimliklerinin farklılıkları sorununun asla çözüme ulaştırılamayacağına inanmışlar ve bu yüzden bu konuyu gündeme getirmenin yarar getirmeyeceğini vurgulamışlardır.

“Beden” konusu, siberfeministlerin ayrım noktalarından bir diğeridir. Siberfeministlerin bir kısmı, interneti bedeninin dışarıda bırakıldığı bir ütopya olarak görürken bir kısmı ise, sanal gerçekliğin teknolojilerinin bedenlerle teknolojiyi birleştirdiği için siborgun ortaya çıktığını düşünmektedir (Brophy, 2010: 941). Mary Eagleton da sanal alemde bedenini aşılabilirdiği söyleminin, kartezyen beden-akıl ikilemini yineleyen bir söylemden başka bir şey olmadığını söylemektedir. Eagleton’a göre, siber uzamda beden aşılrken aslında eril kodu olan üniter öznenin olduğu yerde kaldığı söylenebilir. Bu tip bir cinsiyetli bedensizleştirme, bazı eski ikilemleri yeniden üretmektedir; dişil-eril, makine-insan, öteki-kendi ikilemlerinin yeniden üretilmesiyle öznelik, hakikatte kültürel bir kurgu iken bu hakikat böylece göz ardı edilmektedir (akt. Wolmark, 2003: 227).

3. 3. Ütopya mı, Distopya mı?

Belirsizlik, siberfeminist düşüncenin en önemli özelliklerinden biridir; siberfeminizm, belirsizliğe dayanan yapısıyla pratikte uygulanabilir bir çözüm önerememektedir. Hatta bu nedenle siberfeminizmi açıklama çabasında olan literatür, siberfeminizme yönelik eleştirilerden oluşan literatürden çok daha sınırlı görünmektedir. Bu konudaki söz konusu eleştirilerin başlı-

calarına değinecek olursak, örneğin Alison Adam (2002)'a göre, siberfeminizm; annesi siborg feminizm ve babası siber kültür olan itaatsiz bir çocuğa benzetilebilir. Siborg, Haraway için feminist bir ikon olsa da feminist bir kavram olmaktan çok temelleri, eril yıkıcılık örnekleri olarak gösterilebilecek Terminator ve Robocop benzeri kurgularda bulunabilecek bir kavramdır (Adam, 2002: 62-158). Adam'ın siberfeminizm kavramının köklerine dair eleştirilerinde, siberfeminizmin önermelerinin ütöpic hatta distöpic olduğu yönünde bir anlam hakimdir.

Scheckler (2008) de siberfeminist hareketteki kadınları siber uzamı, özgür ve eşitlikçi bir alan olarak görmesi sebebiyle "ütöpyacı" olarak nitelendirmiştir. Scheckler, sanal alemde bedenler ve cinsiyete dair yapılan değışikliklerin de sınırları olduğunu söyler; mesela fiziksel bedenlerin temsili olarak kullanılan avatarlar için bile seçenekler yazılımlardaki kodlamalarla kısıtlıdır; çünkü avatarlar, yazılım tasarımcılarınca kendi toplumsal cinsiyet kodlarına göre tasarlanmaktadır (Scheckler, 2008: 388). Yazılım dahil, yeni teknolojilerin üretim ve tasarımında yer alan kadın sayısı da çok azdır (Sollfrank'tan aktaran Bazzichelli, 2008), dolayısıyla tıpkı gerçek dünyada olduğu gibi internette ve teknolojik yaratımda kullanılan söylem de cinsiyetlidir. Susan Herring (2000: 5) tarafından yapılan bir araştırmada, sanal alemdeki iletişim yoluyla cinsiyetin söylemdeki etkisinin ortadan kalkmadığı gösterilmiştir; internetteki iletişimlerde kadınlar, daha zayıf ve destekleyici iken erkekler, olumsuz mesajları kullanma oranı daha fazla olan kesimdir. Böylesi bir tutum ise, eril hegemonyayı ve kadınların ona bağımlılığını tekrar tekrar üretmektedir (Adam, 2002: 165). İnternette yaşanan etik problemlerin çoğu da cinsiyetlidir; Adam'a göre (2002) siber alemde sık görülen ana etik sorunlar; siber taciz, pornografi, pedofili ve bilgisayar korsanlığıdır. Bunların failleri ise çoğunlukla erkek, mağdurları ise çoğunlukla kadınlardır. Megan Smitley (2004)'e göre internet pornografisinin ağırlıklı olarak erkeklerce gerçekleştirilmesi, ataerkil hiyerarşinin sanal dünyada da varlığını sürdürmesinin kanıtıdır; bu sebeple de "siber uzam kadınları özgürleştirici bir kamusal ortamdır" tezinin doğru olmadığı görülmektedir. Carol Adams (aktaran Adam, 2002) da, sanal alemdeki pornografik öğeler dikkatlice incelendiğinde, siber uzam vasıtasıyla erkek egemenliği ve kadın sömürsünün hızlandığını ve yayıldığını ifade etmektedir (165). Siberfeminizm, kadınların dijital evrendeki varlığının kısıtlı oluşu gerçeğini de göz ardı ettiği için eleştirilmektedir (Terry ve Calvert, 1997: 5); çünkü internet kullanıcılarının büyük çoğunluğu, Batı Avrupalı ve Kuzey Amerikalı beyaz orta sınıf erkekleridir (Stevenson, 2002: 213)

3. 4. Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Postgender

Son olarak, siberfeministlerin cinselleştirme eğilimi olduğu nedeniyle de eleştirildiğini söyleyebiliriz. Volkart'a (2004) göre, siberfeministlerin kullandığı "klitoris, doğrudan matrise uzanan bir hattır" benzeri sloganik ifadeler, açık biçimde cinsiyetçi olmakla beraber aynı zamanda eril dilin tekrarlanmasından başka bir durum da değildir. Bu gibi cümleler, siberfeminizme ait siber uzamla veya gelecekle ilgili kültürel fantezilerin, kadınları özne değil nesne olarak gören toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının üzerinde yükseldiğini ve bu yargıları yeniden ürettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bütün bu cinselleştirme eleştirilerinin yanında transgender veya postgender tartışmaların öncülü olarak toplumsal cinsiyet tartışmalarının kitlesel hareketlere dönüştüğü durumlar da mevcuttur (Şahin, 2020: 665). Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını tamamen veya kısmen reddeden oluşumlar, bu kavramı ailenin, erkeğin ve kadının doğası için tehdit oluşturduğunu ve toplumsal cinsiyet eşitliği ideolojisinin kültürel bir devrim hedeflediğini ileri sürmektedir (Kuhar ve Zobec, 2017: 34). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı yerine “toplumsal cinsiyet adaleti” (gender justice) gibi yeni ve farklı kavramsallaştırmalar geliştirme çabaları da mevcuttur. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, kadın ve erkeği birbirine eşitlemek üzere geliştirilmiştir; burada kadın ile kastedilen daha çok batılı beyaz kadındır. Bu anlayış, tek tip kadın imajına dayanmaktadır. “Adalet” kavramı ise eşitliği de içeren, hakkaniyet ve denge kavramlarına dayanan ve temelde kadının faydasına yönelik bir üst yaklaşımı barındırır (Aydın Yılmaz, 2015: 108, 114). Toplumsal cinsiyet adaleti kavramı ile toplumsal cinsiyet eşitliği kavramlarını birbirine zıt kavramlar olarak değil de birbirleriyle bağlantılı kavramlar olarak ele almak, kadınların deneyimledikleri eşitsizlikleri anlamayı kolaylaştırabilecektir (Gedik, 2015: 209). Modernitenin vurguladığı eşitlik kavramı, kadınlar arasındaki birtakım farklılıkların görmezden gelinmesine neden olmakta ve farklı kültürlerdeki kadınların maruz kaldığı adaletsizlikleri gözler önüne sermekte yetersiz kalmaktadır (Gedik, 2015: 220). Bu nedenlerle bazı akademisyen ve aktivistler toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı yerine toplumsal cinsiyet adaleti kavramını kullanmayı tercih etmektedir ve bu kavram tüm dünyada kadın hareketinin belirli kesimlerine daha çok hitap eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın Yılmaz, 2015: 108). Hatta Türkiye’de KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) gibi kadın sivil toplum kuruluşları tarafından bu söylem kongreler ve benzeri çalışmalarla ön plana çıkarılmaktadır (KADEM, 2022). Örneğin, KADEM’in “*yaratılıştta eşitlik, sorumlulukta adalet*” motto-su, kadın ve erkeği yaratılıştta ve özü itibarıyla eşit, birbirlerine karşı sorumluluklarında aralarında herhangi bir hiyerarşi bulunmayan farklı iki cinsiyet olarak tanımlamakta; toplumsal cinsiyet adaleti kavramı, kadın haklarına dair ilkeler bildirgesiyle ve çeşitli yayınlarla desteklenmektedir (KADEM, 2021).

Toplumsal cinsiyet kavramının tamamıyla karşısında duran hareketlerin ise başlıca hedefi, eğitimde toplumsal cinsiyet politikalarının kullanılmasını engelleyebilmektir; onlara göre toplumsal cinsiyet ideolojisi ile devlet okullarında çocuk ve gençler cinselleştirilmekte, radikal feminist ideolojinin ve eşcinselliğin propagandası yapılmaktadır. Bu bağlamda bazı anne-babalar çocuklarını kendi dini ve/veya felsefi aidiyetlerine göre büyütmeye haklarının ellerinden alındığını ifade etmektedirler (Brustier, 2015: 32; Grzebalska, 2015: 82-87). Toplumsal cinsiyet kavramı karşıtlarının bir kısmının farklı kiliselere bağlı olduğu, bir kısmının da kuvvetli inançları olmamasına rağmen anti-liberal oldukları görülmektedir; hatta sosyal devlet düzeni isteyen orta sınıf aktivistlerin ve bir kısım sekülerlerin de bu hareketler içerisinde yer aldığı görülmektedir (Correa vd., 2018; Graff ve Korolczuk, 2018: 798-799; Petö, 2016: 297).

Cinsiyetin, toplumsal cinsiyetten bağımsız bir gerçekliği olmadığı ve inşa edildiği görüşü, cinsiyetin maddi nedenlerini ve boyutunu görmezden gelen uç bir postmodernist görüş olarak eleştirilmiştir (Donovan, 2013: 386). Transgender, kişinin fiziksel cinsiyetinin zıttı olan bir cinsiyet kimliğine sahip olması ve fiziksel olarak sahip olduğu cinsiyetin aksi yönde kendi cinsiyetini tanımlamasıdır. Postgender ise kendi varlığını cinsiyetin ötesine taşımayı ve artık cinsiyetli olmamayı ifade etmektedir. Transgender kavramı ile toplumsal cinsiyet eleştirisine odaklanılırken, postgender kavramı ile herhangi bir cinsiyet kategorisini içermeyecek şekilde cinsiyet atıflarının reddine odaklanılmaktadır. Postgenderizm, teknoloji vasıtasıyla toplumsal cinsiyetin biyolojik, psikolojik ve sosyal rollerinden sıyrılarak özgürleşeceğimizi iddia etmektedir. Bu bakış açısına göre cinsiyet, gereksiz bir sınırlandırmadır; bu sınırlandırma, posthümanizmle birlikte yani nöroteknoloji, biyoteknoloji ve üreme teknolojilerinin uygulanmasıyla ortadan kaldırılabilecektir (Dvorsky ve Hughes, 2008: 6, 12).

Cinsiyet eşitliği ve cinsiyet çeşitliliğine hoşgörüyü sağlamanın ötesinde cinsiyet sonrası bir toplumu oluşturma amacı, 1970'li yıllarda radikal feministlerce ortaya atılmıştır. Daha sonra transgender hareketler postgenderist hareketlere dönüşmüştür. 1980'lerde ve 1990'larda, radikalleşen transgenderizm vasıtasıyla "genderqueer" politikalar oluşturulmuştur. Judith Butler'in *Cinsiyet Belası* adlı eserinin bu dönemdeki etkisi önemlidir. Günümüzde ise transgender hareketi, cinsiyetten bağımsız zamirlerin ve terimlerin kullanılmasını teşvik etmeye yönelik cinsiyet sonrası bir tutuma sahiptir. Yirmibirinci yüzyılın başında, beden sınırlarını aşmak için gelişmiş teknolojilerin kullanılması gerektiğini vurgulayan posthümanist ve transhümanist söylemler, toplumsal cinsiyetin aşılmasını ve postgender konusunun ele alınmasını sağlamaya başlamıştır. Aynı çevrelerce postgenderizm, "özgürlüğe doğru evrimleşme" olarak tanımlanmaktadır; gen terapileri, doku klonlama ve nanonöral arayüzler gibi genetik mühendisliği uygulamaları ile bu evrimleşmenin sağlanacağı düşünülmektedir (Dvorsky ve Hughes, 2008: 11). Hatta bu evrimleşmenin, sanal beden hissini deneyimlenmesiyle sonlanacağı ve bunun da cinsel yaşam açısından sonsuz özgürlük sunacağı iddia edilmektedir (Kurzweil, 2005). Dolayısıyla postgenderizm, feminist ataerkillik ve toplumsal cinsiyet eleştirisinin radikal bir yorumu olarak görülebilir (Dvorsky ve Hughes, 2008: 5-7). Jack Halberstam ise queer teori açısından bakarak, postgender neoliberal dünyada gençlerin otantik ve biricik oluş deneyimlerini yaşayamamasının ciddi bir sorun olduğunu söylemektedir (Halberstam, 2005:18).

Feminist hareket içinde de cinsiyet kavramı ile ilgili olarak son yıllarda önemli tartışmalar yaşanmaktadır. "Biyolojik kadın" kategorisini savunan feministler TERF (Trans-exclusionary radical feminism/Transları Dışlayıcı Radikal Feminizm) suçlamalarıyla karşılaşmaktadır, bu şekilde Queer teori dışında kalan bir feminizmin imkansızlığına vurgu yapılmaktadır (Gültekin, 2021: 168). Örneğin Deniz Kandiyoti (2012: 147) gibi bazı isimler, "cinsellik", "cinsel yönelim", "toplumsal cinsiyet kimliği" konularının cinsiyet konusuna eklenmesini stratejik olarak endişe verici bulmaktadır. Kandiyoti'ye göre Türkiye'de Amerika ve Avrupa'da üretilen egemen söylemin diliyle bir feminist mücadele yürütmek Türkiye'nin muhafazakar yapısı nedeniyle sakıncalıdır. Türkiye'de bazı feminist isimlere göre trans hareketin dominantlığı ve

trans kadınların feminist hareket içindeki seslilikleri, feminist hareket üzerinde "iktidar kurma" gayretidir. TERF'lere yönelik suçlama ve kınamalar ise çeşitli yazı ve etkinliklerin konusu olmaktadır (Gültekin, 2021: 168-170).

Durudoğan (2010) da "queer"liği bir kimlik olarak görmemekte hatta tam aksine queer oluşu, kimlik imkanlarının lağvı olarak görmektedir; bu nedenle de queer kavramı, gerçekliği sorunsallaştıran, yeniden inşa edilebilir gören posthümanizmle, siborg feminizmle ve postgender kavramıyla yakından ilişkilidir. Posthümanizm, insan merkezci yaklaşımların ayrımcılık ve şiddet üreteceğini savunmakta ve ontolojik tüm ayrımlar arasındaki sınırları ortadan kaldırmanın gerekliliğine ve olası faydalarına vurgu yapmaktadır. Posthümanist feminist Braidotti ise posthümanizmi tanımlarken onun, "organik ve inorganik, doğmuş olan ve üretilmiş olan, ontolojik kategoriler arasındaki ayrımı yerinden edici kuvvet"ine vurgu yapmaktadır (Braidotti, 2018: 110).

3. 5. Gelecek Tasavvuru

Bütün bu konuların merkezindeki gerçek ise, teknolojinin insanların yaratımlarının sonucu var olduğu gerçeğidir. Oysa zamanla ne denli teknolojik gelişme yaşansa da teknolojik gelişmelerin ataerkil hegemonyayı ters yüz edeceğine dair vaat, bir türlü gerçekleşmemektedir. Bu noktadan hareket eden ve teknolojinin olası zararlarına göndermeler yapan tekno-septikler ise, teknolojinin kontrol ve denetleme özelliklerinin, eşitsizliğe dayanan iktidar ve tahakküm ilişkilerini daha da güçlü hale getireceğini ve insanları kendi küçük yaşam alanlarına sıkıştıracağını, hatta hapsedeceğini ileri sürmektedir. Pek çok çalışma, teknoloji ve siber alanda üreten ve tasarlayanların, güç sahiplerinin erkekler olduğunu, bu alanda kadınların zaten az olan oranının giderek düştüğünü göstermektedir. Örneğin Statistics Canada'nın toplumsal cinsiyet ve bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik kayıtları (Hango, 2013) söz konusu alanlarda uzmanlaşan kadınların erkek mevkidaşlarına göre hala dezavantajlı durumda olduğunu ve bu durumun zamanla düzelmediğini ortaya koymaktadır. Üstelik Avrupa ülkeleri, başka devletleri internete erişimi engellemeleri sebebiyle kınarken, kendi ülkelerinde ve hatta başka ülkelerde kendileri de iletişimi takip ve kontrol etmektedirler (Oyieke, Dick, & Bothma, 2013). Örneğin sosyal medyada kullanıcıların paylaştıkları kişisel bilgiler, izinleri olmaksızın ticari firmalara satılmakta ve bu yolla kullanıcılar belirli pazarlama hedefleri doğrultusunda belirli akış ve reklamlara maruz kalmaktadır. Bu durum sonucunda bazı sosyal medya mecraları yargılansa ve cezalar ödese de üçüncü odaklara kişisel verilerin satışının engellenmesi tam olarak mümkün olmamıştır; hatta sosyal medya kullanıcılarının çoğu bu algı biçimlendirme çabalarından hala haberdar bile değildir (Biber, 2019).

Tartışmanın gerçek noktası ise, aslında gelişen teknolojinin, siborgların, siber alanın nasıl işleyeceğine, nasıl oluşacağına kimlerin karar vereceği konusunda düğümlenmektedir. Karar vericiler ve finansörler, kontrolün de sahibi olacaklardır; şu anda da sosyal medyanın büyük bir kısmının belli başlı şirketler tarafından yönetilmesi ve internet içeriklerinin bu şirketlerce ma-

nipüle edilmesi gerçeği, bu durumu yansıtmaktadır. Dolayısıyla teknolojinin son kullanıcıları olarak, teknolojiyi politik manada birliktelikler ve aidiyetler oluşturmak amacıyla kullansak bile teknolojiye, onu yaratanlara ve teknolojinin kullanım biçimlerine karşı eleştirel olmak zorunluluğu karşımızda durmaktadır.

Tüm eleştirel bakış açılarının karşısında duran fayda olasılıklarına bakıldığında ise siborg dünyada, nanoteknoloji, biyoteknoloji, bilgi teknolojisi ve bilişsel bilimin hızlı gelişimi ile uzun zamandır bilimkurgunun alanı olan olasılıklar, gerçeğe dönüşürken yaşlılık, hastalanma ve hatta ölüm, teknolojik ilerlemenin sona erdirmeye çalıştığı insani gerçeklerdir. Protezler ve genetik mühendisliğinin ürettiği yöntemlerle insanlar yeni biçimler alabilir, hatta bilişsel kapasitemizi yapay zekaya bağlanarak, beyin bilgisayar arayüzlerini kullanarak geliştirebiliriz. Nanorobotlar, sağlığınıza izleyip garanti altına almak; mutluluk, aşk veya diğer tüm duyguları saptamak için, duygusal eğilimlerimizi geliştirmek için damarlarımızda dolaşabilir. Transhümanizmin kurucularından ve önde gelen savunucularından olan David Pearce, bu yeni insanlık biçimine “İnsanlık +” demektedir ve insanın transhümanizmle kendi cennetini dünyada tasarlayabileceğini, dünyadaki acıları ortadan kaldırmak için merhametin yeterli olmadığını bunun için yüksek teknolojinin zorunluluk olduğunu söylemektedir (akt. Thomas, 2017). Ancak, böylesi bir yaşam alanı distopik kurgulardaki gibi daha müdahaleci bir geleceği de işaret ediyor olabilir. Günlük sınırların ötesine geçmek, bir tür özgürlüğu düşündürse de bu teknolojilerin kontrolünün kimlerin elinde olacağı sorusuyla ve aynı zamanda bu siber cennette belirli bir şekilde hareket etme zorunluluğu dolayısıyla, değişimin istenirse dahi geriye dönüş imkanını sifıra indirmesiyle bir çeşit hapsolme durumu da sözkonusudur. Çünkü siber cennete uyum sağlamak yaşamak için zorunludur ve aşkınlık ne kadar aşırıysa, uyum sağlamak da o kadar zor olacaktır. Rekabetçi kalabilmek için bireyi “yükseltmeye” ikna eden sistemik güçler, büyük olasılıkla en çok jeopolitik düzeyde iş görebilecektir; çünkü şu anda da dünyada siber teknolojik ürünler, temelde teknolojik ar-ge'nin gelişmesinin en etkili transhümanist potansiyelle sahip olduğu alan olan savunma sanayiinde kullanılmaktadır. "Metabolik olarak baskın askerler" yaratmaya çalışan DARPA (askeri teknolojilerin geliştirilmesinden sorumlu Amerika Birleşik Devletleri savunma departmanı), belirli bir sosyal ve ekonomik sistemin çıkarlarının, temelde yıkıcı olan radikal ve güçlü dönüştürücü teknolojilerin gelişimini ne şekilde kontrol edebileceğine dair açık bir örnektir (Thomas, 2017). Bu açıdan bakılırsa küresel olarak rekabetçi ve birbirleriyle karşılıklı güvensizliğe dayalı ilişkileri olan ulus devletler tarafından süper zeki bir yapay zeka geliştirme telaşı da rahatlıkla bir silahlanma yarışı haline gelebilir.

Biyotetikçi Julian Savulescu, günümüzde insanlığın bir Bermuda Üçgeni nesliyle karşı karşıya olduğunu söylemektedir; ona göre ahlaki doğamız, radikal teknolojik güç ve liberal demokrasi arasında sıkışmış durumdayız. Bir transhümanist olarak Savulescu, teknolojik ilerlemeyi ayrıca durdurulamaz ve kaçınılmaz olarak nitelendirmekte ve değişmesi gerekenin liberal demokrasi ve özellikle ahlaki doğamız olduğunu iddia etmektedir (akt. Thomas, 2017). Ancak Savulescu insanlığın giderek artan küresel sorunlarla başa çıkmadaki başarısızlıklarında daha geniş kültürel, politik ve ekonomik bağlamları görmezden gelmekte ve bunun yerine

çözümün biyolojik yapımızın siber dönüşümünün içinde olduğunu iddia etmektedir. Bu çözümün yolunun da mahremiyetin maksimum korunması taahhüdünün gevşetilmesinden geçeceğini belirtmektedir. Bu açıklamalar ise Foucault'nun sürekli izlenme duygusunun disiplini aşıladığı panoptik bir toplumda yaşadığımız fikrini, geleceğin siborg dünyası için onaylamaktadır (Foucault, 2003). Ayrıca yapay zeka ve robotikteki gelişmeler, büyük olasılıkla yoğun bir otomasyon işsizliğine neden olacağından, toplumun üreten elleri olmaktan çıkan nüfus, yakın gelecekte hızla artabilir; bu nedenle de sonuç olarak geniş insan toplulukları ekonomik olarak gereksiz hale gelebilir. Bu bağlamda tarihçi Yuval Noah Harari gibi isimler, yirmibirinci yüzyıl ekonomisindeki en önemli sorunun, “tüm gereksiz, işlevsiz insanlarla ne yapmalıyız” (Harari, 2016: 331) sorusu olduğunu söylerken ürkütücü bir distopik dil kullanmaktadır. Transhümanizm ve ardından posthümanizmle birlikte tartışmaya açılan diğer bir konu da salt insan olmanın kusurlu olmak demek olduğu, sadece daha iyi insan yaratılmayacağı aynı zamanda süper insanlar yaratılacağı konusudur. Rubin'e (2014) göre burada sırf insan kalmaktan duyulan bir memnuniyetsizlik durumu söz konusudur, bu memnuniyetsizlik öyle büyüktür ki bir kişiye insan kalma ve siborg olmama hakkı tanındığında neredeyse kesin olarak siborg olmayı seçeceğine inanılmakta; sırf insan kalmayı tercih etmenin neredeyse imkansız ve sağlıksız olduğu düşünülmektedir (akt. Keiper, 2015). Buradaki gelecek tasavvuru siborg olmayı seçmenin zorunluluğu, gerekliliği ve sağlıklılığı yargısı üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu tartışma, “özgürlük” alanında da kısık sesli de olsa yürütülmektedir.

4. Sonuç

Donna Haraway, siborg kavramı ile yakın gelecekte insanın yaşayacağı bir çeşit evrimleşme sayesinde kadınlar dahil tüm ezilen ve öteki kılınan grupların kendileri gibi var olma imkanı bulabileceklerini savunmaktadır. Ona göre böylece, tanımlama zorunluluklarından doğan ötekileştirmeler ve ikilikler ortadan kalkacak ve günümüz dünyasının sorunsalları aşılmış olacaktır. Beden, biyolojik yapı ve kimlikler Haraway'a göre daha iyi bir dünya için aşılması gereken sınırlardan ibarettir; çünkü günümüze değin ezilenlere karşı yürütülen ötekileştirme politikalarında hep birer savaş aracı olarak kullanılmışlardır. Siberfeminizmin doğuşuna katkıda bulunan Haraway'ın düşünceleri, son dönemde daha yoğun biçimde tartışılmaya başlanan postgender, transgender, posthümanizm ve transhümanizm kavramlarının da temelini besleyen fikirlerdir. Bu kavramların herbiri birbirini karşılıklı besleyen, destekleyen, ilişkili kavramlardır. Bu kavramlara dair tartışmalar yeni olmamakla birlikte giderek yoğunluğunu arttırmakta ve son zamanlarda daha görünür hale gelmektedir.

Tartışmaların ve eleştirilerin ana noktaları beden, kimlik, özgürlük ve cinselleştirme, cinsiyet konuları üzerinden belirlenmekte olup, özellikle Türkiye'de transgender konusunun çok daha canlı bir tartışma alanı olarak karşımıza çıktığını ancak transhümanizm ve posthümanizm konusunda tartışma ve eleştirilerin yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ise siberfeminizm ve siberfeminizmle ilişkili diğer kavramlar ütopyik bakış açıları, pratik yaşama dair çözüm sunamamaları ve ataerkil hegemon-

yanın siber alan üzerindeki varlığını görememeleri üzerinden eleştirilmişlerdir. Eleştirilere göre, siborg yaratığa evrilmek, transhümanizm ve posthümanizm, eril tahakkümü sonlandıracak bir çare olmaktan ziyade onu daha gizil ve belirsiz yapacak ve varlığını sürdürmeye hizmet edecek bir durumdan başka olasılık taşımamaktadır. Zaten varolagelen ataerkil tahakkümün hızlı teknolojik gelişmelerle hızlıca yok oluşunu beklemek de ütopyik görünmektedir. Üstelik, transhümanizme, siborg kavramına, transgender ve postgender kavramlarına karşı tepkiler de giderek azalan tepkiler olmaktan uzaktır.

Siborg oluşu hangi güç sahiplerinin yönlendireceği, finanse edeceği konusu da ayrı bir kontrol edilme ve tahakküm konusunu doğurmaktadır. Bütün bu eleştiriler ışığında, görece yeni siberfeminizm, transhümanizm, transgender, posthümanizm ve postgender konularında gelişmeleri multidisipliner biçimde değerlendirerek yakından takip eden daha çok çalışma yapılması ve eleştirilerin de görmezden gelinmemesi yerinde ve sağlıklı olacaktır. Bilimsel ilerlemenin eleştiriler ve tezlerin, teorilerin yanlışlanabilme olasılığı üzerinden sağlanacağı gerçeğinden hareketle, bu konulara dair fikir üretme çabasında olan herkesin bir diğerini ötekileştirme tuzağına düşmeden açık fikirlilikle yol alması gerektiği görülmektedir. Uzun yıllar gündemde kalacak gibi görünen bu tartışmaların, yakın zamanda bir netliğe kavuşması zor görünmektedir.

Bu çalışmada, görece yeni kavramların geniş bir perpektif içinde birbirleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmeye çalışılması bir kısıtlılık olarak ortaya çıkmakta ve daha derinlemesine analizler için daha özelleşmiş başlıklarla, daha ayrıntılı bir biçimde aynı konunun çalışılması gerekliliği kendisini göstermektedir. Ayrıca alanyazında, ele alınan ana başlık ve alt başlıklarla ilgili eleştirel bakış açısıyla yazılmış eser sayısının azlığı da başka bir zorluk olarak çalışmayı kısıtlamıştır. Dolayısıyla benzer çalışmaların, özellikle de derinleştirilmiş ve detaylandırılmış biçimde ortaya konması ihtiyacı mevcuttur.

Kaynaklar

- Adam, A. (2002). *The Ethical Dimension of Cyberfeminism*. (Flanagan, M ve A. Booth) Reload: Rethinking Women + Cyberculture içinde. Cambridge, MA: MIT Press, 158-174.
- Aydın Yılmaz, E. S. (2015). Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti, *Turkish Policy Quarterly*, 2 Kasım 2022 tarihinde <http://turkishpolicy.com/Files/ArticlePDF/a-new-momentum-gender-justice-in-the-womens-movement-winter-2015-tr.pdf> adresinden erişildi.
- Bazzichelli, T. (2008). *Networking: The Net as Artwork*. Aarhus: Digital Aesthetics Research Center.

- Biber, A. B. (2019). *Veri İhlalleriyle Gündemden Düşmeyen Facebook'un Başlı Dertte*. 2 Kasım 2022 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/veri-ihlalleriyle-gundemden-dusmeyen-facebookun-basi-dertte-433810.html> adresinden erişildi.
- Bozok, N. (2019). Herkesle ve Kimsesiz, Türler Arasında ve Kökensiz Siborg: Donna Haraway'in Düşüncesinde Feminist Bir Beden Politikasının İmkânları. *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, 9, 128-148.
- Braidotti, R. (2018). *İnsan Sonrası*. İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Brophy, J., E. (2010). Developing a Corporeal Cyberfeminism: Beyond Cyberutopia. *New Media & Society*, 12, 6, 929-945.
- Brustier, G. (2015). *France*. E. Kováts ve M. Poim (Ed.), Gender as symbolic glue: The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe içinde, 19-39. Budapest: Foundation for European Progressive Studies ve Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. B. Ertürk (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J., Laclau, E., Zizek, S. (2009). *Olumsuzluk, Hegemonya ve Evrensellik*. Ahmet Fethi (Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Coeckelbergh, M. (2017). *New Romantic Cyborgs: Romanticism, Information Technology, and the End of the Machine*. Cambridge: The MIT Press.
- Correa, S. ve diğerleri (2018). The Globalisation of anti-gender campaigns. *International Politics and Society*. 2 Kasım 2022 tarihinde <https://www.ips-journal.eu/topics/human-rights/article/show/the-globalisation-of-anti-gender-campaigns-2761/> adresinden erişildi.
- Donovan, Josephine (2013) *Feminist Teori*, Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durudoğan, H. (2010). *İkinci Dalga Fransız Feminizmine Kısa Bir Bakış* (Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar içinde, der.: Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker), İstanbul:Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dvorsky, G. R., Hughes, J. J. (2008). Postgenderism: Beyond The Gender Binary.*Institute for Ethics and Emerging Technologies*, 3. 5 Aralık tarihinde https://www.academia.edu/7553496/Postgenderism_Beyond_the_Gender_Binary adresinden erişildi.

- Fernandez, M. ve Wilding, F. (2002). *Situating Cyberfeminisms*. Fernandez, M., F. Wilding ve M. W. Wright (Ed.) *Domain Errors!: Cyberfeminist Practices* içinde. Brooklyn, N.Y.: Autonomedia, 17-28.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gedik, E. (2015). Toplumsal Cinsiyeti Ana Akıllaştırmanın Türkiye’de Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi ve Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kavramı / Cinsiyet Anaakımının Türkiye’de Kadın Hareketi ve Cinsiyet Adaleti Kavramı Üzerindeki Etkisi . *Akademik Hassasiyetler*. 2, 4 , 209-228.
- Giddings, S. (2016). *Cyborg*. İçinde, K. Jensen ve R. Craig (Der.). *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy Volume I*. 469-473. Oxford: Blackwell Publishing.
- Gillis, S. (2004). *Neither Cyborg Nor Goddess:The(Im)Possibilities of Cyberfeminism*. Gillis, S.,G. Howie ve R. Munford (Ed.) *Third Wave Feminism: A Critical Exploration* içinde. Basingstoke ve N.York:Palgrave MacMillan, 185-196.
- Graff, A. ve Korolczuk, E. (2018). Gender as ‘ebola from Brussels’: The anti-colonial frame and the rise of illiberal populism. *Signs Journal of Women in Culture and Society*. 43, 4, 797-821.
- Grzebalska, W. (2015). *Poland*. E. Kováts ve M. Poim (Ed.), *Gender as symbolic glue: The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe* içinde. 83-103. Budapest: Foundation for European Progressive Studies ve Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gültekin, M. (2021). Feminizmin Queer Sınarı: Kadın Yoksa Feminizm Var mı? *Tezkire Dergisi*, 29, 74, 159-175.
- Handlarski, D. (2010). Pro-Creation – Haraway’s “Regeneration” and the Postcolonial Cyborg Body. *Women’s Studies*, 39, 2, 73-99.
- Hango, D. (2013, Aralık). *Gender differences in science, technology, engineering, mathematics and computer science (STEM) programs at university*. Insights on Canadian Society, Statistics Canada, Catalogue no. 75-006-X. <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2013001/article/11874-eng.pdf>
- Halberstam, J. (2005). *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York; London: New York University Press.
- Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Haraway, D. (2006). *Siborg Manifestosu: Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm*. Osman Akinhay (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Haraway, D. (2010a). *Ucubelerin Vaatleri: Uygunsuz/laşmış Ötekiler İçin Bir Yenilenme Politikası*. İçinde, G. Pular (Der ve Çev.). Başka Yer: Donna Haraway'den Seçme Yazılar. 120-195. İstanbul: Metis Yayınları.
- Haraway, D. (2010b). *Siborglardan Yoldaş Türlerine: Teknobilimde Akrabalığı Yeniden Şekillendirmek*. İçinde, G. Pular (Der ve Çev.). Başka Yer: Donna Haraway'den Seçme Yazılar. 225-256. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayles, N., K. (1999). *How Became Posthuman*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Herring, S. C. (2000). Gender differences in CMC: Findings and implications. *Computer Professionals for Social Responsibility Journal*, 18, 1. 5 Aralık 2022 tarihinde <http://cpsr.org/issues/womenintech/herring/> adresinden erişildi.
- Jackson, S. (2012). *Cinselliği Kuramlaştırmak*. Selen Serezli (Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- KADEM. (2021). *Kadın Haklarına Dair İlkeler Bildirgesi*. 5 Aralık 2022 tarihinde <https://kadem.org.tr/kadin-haklarina-dair-ilkeler-bildirgesi/> adresinden erişildi.
- KADEM. (2022). 8. *Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kongresi*. KADEM web sitesinden 2 Kasım 2022 tarihinde <https://kadem.org.tr/8-toplumsal-cinsiyet-adaleti-kongresinin-bu-yilki-konusu-kadin-ve-mekan/> adresinden erişildi.
- Kandiyoti, D. (2012). *Bir An Durup Düşünmek: Dayatılan Kimlikler ve Temsilin Bedelleri Deniz Kandiyoti ile Röportaj* (Cinsellik Muamması Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet, içinde, editör: Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice), İstanbul, Metis Yay.
- Keiper, A. (9 Ocak 2015). *Transhumanism, Freedom and Coercion*. 2 Kasım 2022 tarihinde <https://www.thenewatlantis.com/futurisms/transhumanism-freedom-and-coercion> adresinden erişildi.
- Kuhar, R. ve Zobec, A. (2017). The anti-gender movement in Europe and the educational process in public schools. *CEPS Journal*, 7, 2, 29-46.
- Kurzweil, Ray. (2005). *The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*. New York: Viking
- Nayar, P. (2014). *Posthumanism*. UK: Polity Press.
- Nomura, T. (2017). Robots and Gender. *Gender and the Genome*, 1,1, 18-26
- Oyieke, L. I., Dick, A. L., ve Bothma, T. (2013). Social media access and participation in established democracies and authoritarian states. *Innovation*, 47, 121–144.

- Petö, A. (2016). How are anti-gender movements changing gender studies as a profession?. *Religion & Gender*, 6, 2, 297-299.
- Pusar, G. (2010). *Sunuş*. İçinde, G. Pusar (Der ve Çev.). Başka Yer: Donna Haraway'den Seçme Yazılar. 7-42. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rubin, C. T. (2014). *Eclipse of Man: Human Extinction and the Meaning of Progress*. Encounter Books.
- Scheckler, R. K. (2008). "Cyberfeminism" Rosser, Sue V. (Ed.) Women, Science, and Myth içinde. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Smitley, M. (2004). Women and the Internet: Reflections on Cyberfeminism and a Virtual Public Sphere. *Women's Studies*. University Of London.
- Stevenson, N. (2002). *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication* (2. Baskı). Londra: Sage Publications.
- Şahin, M. (2020). Dünyada Toplumsal Cinsiyet Karşıtı (Anti-Gender) Hareketler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 3, 654-670.
- Terry, J. ve Calvert, M. (1997). "Introduction: Machines/Lives". Terry, J. Ve M. Calvert (Ed.). Processed Lives: Gender and Technology in Everyday Life içinde. New York: Routledge.
- Thomas, A. (31 Temmuz 2017). *Super-intelligence and eternal life: transhumanism's faithful follow it blindly into a future for the elite*. 2 Kasım 2022 tarihinde <https://theconversation.com/super-intelligence-and-eternal-life-transhumanisms-faithful-follow-it-blindly-into-a-future-for-the-elite-78538> adresinden erişildi.
- Vita-More, N. (2019). *History of Transhumanism. The Transhumanism Handbook* . Newton Lee (Ed.) Switzerland: Springer.
- Volkart, Y. (2004). "Technics of Cyberfeminism: Strategic Sexualisations. Between Method and Fantasy". 2 Kasım 2022 tarihinde <https://vnsmatrix.net/publications/the-cyberfeminist-fantasy-of-the-pleasure-of-the-cyborg> adresinden erişildi.
- Wacquant, L. (2015). Kanlı Canlı Bir Sosyoloji İçin. N. Ökten (çev.). *Cogito*, Felsefede Hayvan Sorusu, 80, 21-36.
- Wolmark, J. (2003). Eagleton, M. (Ed.). *A Concise Companion to Feminist Theory Concise Companions to Literature and Culture*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 215-235.

Extended Summary

Donna Haraway is a feminist thinker who has developed a perspective that connects many fields that seem unrelated to science and technology studies; thus, a new field of discussion was born by associating fields such as politics, biology, literary criticism, anthropology, feminism, post-colonial studies, and cy-

bernetics (Handlarski, 2010: 73). The period in which Haraway shaped her thinking was the twentieth century when wars shook the world; the world is in turmoil with the cold war, the Vietnam war, and finally with the occupation of Iraq, which started with the pretext of nuclear weapons, and the ongoing and never-ending turmoil. In the twentieth century, nature, man, and the world are almost identical with a roaring beast; maybe that is why her feminist figures are freaks, half-human half-animal or cyborg figures. Haraway presents these figures as representatives of hope for a more livable and better world for women and anyone (Pusar, 2010: 18).

According to her, the limits of the body can be overcome with the concept of the cyborg, and thus liberation from patriarchy can be possible for women; in a sense, this proposition shows the “female body” or masculine interpretations of the female body by causing the dominance of patriarchy. At this point, the masculine is the “defining”, and the feminine is the “identified”; the “body” is shown by Haraway as the cause of the inequality or domination arising from this hierarchical duality.

The cyborg is a semi-mechanical, semi-organic human model that emerged with the incorporation of inorganic tools developed into the human body and is a concept that was originally put forward during space studies (Giddings, 2016: 469). Haraway, on the other hand, tried to transform the cyborg from a space travel design into the subject of feminist politics (Bozok, 2019: 139). In her 2006 study, *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*, Haraway tried to relate the concept of the cyborg to feminism. Again, in her 2010 article titled *From Cyborgs to Companion Species: Reshaping Kinship in Technoscience*, all posthuman figures are shown as companion species. Thus, while defining the “what” of human, it is thought that she opposes the habit of defining it through animals, plants, and machines based on what human is not (Coeckelbergh, 2017). According to Bozok (2019), the concept of the cyborg is a concept that is both light and dark at the same time, as it is the carrier of today's policies of domination. başlıklı makalesinde, posthüman (insan ötesi) tüm figürler, yoldaş türler olarak gösterilmiştir.

Donna Haraway's *A Cyborg Manifesto* is one of the founding texts of cyberfeminism. Haraway is one of the thinkers considered the “mother” of cyberfeminist thought (Gillis, 2004: 187). Haraway's view of “gender” has led to the formation of the concept of cyborg feminism. For Haraway, “cyborg” means a form of existence that transcends gender. However, women are still exposed to exploitation in the trans-gender position; Haraway (2006) calls this exploitation “informatics domination” (p. 34). With the domination of informatics, digitalized surveillance and control have become an indispensable part of daily life; such that all social relations are shaped by this main structure, including women (Bazzichelli, 2008: 258). In short, it can be said that women are now also exploited by informatics domination in addition to the ongoing exploitation areas (Haraway, 2006: 34). Technological developments might not have eliminated the exploitation of women. They might only differentiate them and perhaps even made the exploitation and abuse less noticeable by taking subtle forms. From this point of view, concepts such as cyberfeminism and the concept of the cyborg associated with cyberfeminism, transhumanism, and postgender have opened the door to new discussions and even criticisms. The majority of these discussions are shaped under the themes of identity, body, and freedom.

The cyborg, which is the product of the postmodern period, is an approach that recognizes the fragmented structure of identity in a way that fits the postmodern understanding of identity and is even closer to anonymity than identity. For cyborg feminism, identity is an indefinable, changeable and fluid const-

ruct made up of conflicting parts that need not be integral. According to this point of view, since naming leads to exclusion and marginalization, the classification of “woman” is a classification that should not be made (Haraway, 2006: 13-22). However, even this basic stance based on uncertainty started to become uncertain later on and lost its basic character of being.

Scheckler (2008) also described women in the cyberfeminist movement as “utopian” because they see cyberspace as a free and egalitarian space. Scheckler said that changes made in the virtual world about bodies and gender also have limits.

Another criticism of cyberfeminism is that cyberfeminism does not take into account the differences in women's identities socially; because cyberfeminists believed that the problem of differences in women's identities could never be solved and they emphasized that it would not be beneficial to raise this issue.

Finally, we can say that cyberfeminists have also been criticized for their sexualizing tendency. According to Volkart (2004), the slogans used by cyberfeminists, such as, “the clitoris is a line that extends directly to the matrix” are clearly sexist, but at the same time, they are no more than a repetition of masculine language.

In European countries and the United States, cyberfeminism and other concepts related to cyberfeminism have been criticized for their utopian perspectives, inability to offer solutions for practical life, and inability to see the existence of patriarchal hegemony in cyberspace. According to the critics, evolving into a cyborg creature or transhumanism has no other possibility than a remedy to end masculine domination, but a situation that will make it more latent and uncertain and serve to survive. It seems utopian to expect the patriarchal domination, which still exists, to disappear with rapid technological developments. Moreover, the opposite reactions to transhumanism, the concept of the cyborg, and the concept of transgender are far from being less and less.

The issue of which power holders will direct and finance the cyborg formation raises a separate issue of control and domination.

Özbek Türkçesinde “Dil” Organ Adıyla Oluşturulan Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Muadilleriyle Karşılaştırmalı İncelemesi¹

Rıdvan OKUL²

Özbek Türkçesinde “Dil” Organ Adıyla Oluşturulan Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Muadilleriyle Karşılaştırmalı İncelemesi

Özet

Özbek ve Türkiye Türkçelerinde organ adları, deyimlerin önemli bir bölümünün kuruluşunda yer almaktadır. Bu deyimlerde, genellikle görünümü veya işlevi ile ilgili bir atıfta bulunmak için ilgili organın adı kullanılır. Örneğin *kulak asmamak* deyimini “dinlenmek, aldırış etmemek, umursamamak” anlamına gelir ve bu deyimde kulağın *işitme* işlevinden yararlanılmıştır. Nitekim *dil* organ adını içeren deyimlerin ele alındığı bu çalışmada da *dil* sözcüğünün yer aldığı deyimlerin çok büyük bir bölümünde bu organın *komuşma* işlevine atıfta bulunulmuştur.

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde *dil* organ adını içeren deyimler, *semantik ve leksikal açıdan benzer deyimler*, *semantik açıdan benzer fakat leksikal açıdan farklı deyimler*, *leksikal açıdan benzer fakat semantik açıdan farklı deyimler* ve *Türkiye Türkçesinde muadili bulunmayan Özbekçe deyimler* olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır.

Özbek ve Türkiye Türkçelerinde *dil* organ adını içeren deyimlerin anlam ve içerdikleri sözcükler bakımından önemli ölçüde benzeştiği dikkati çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Deyim, organ adları, dil organ adı, Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi

A Comparative Analysis of Idioms Formed with the Organ “Tongue” in Uzbek with their Turkish Equivalents

Abstract

Organ names in Uzbek and Turkish are included in the establishment many idioms. In these idioms, the name of the organ concerned is usually used to make a reference to its appearance or function. For example, the idiom *not to hang ear* means “not to listen, not to care”. Thus, in this study, it is seen that the *speech* function of this organ is referred to in many idioms.

In this study, idioms containing the organ name *tongue* are classified in four groups as *idioms that are semantically and lexically similar*, *semantically similar but lexically different idioms*, *lexically similar but semantically different*, and *Uzbek idioms that has no equivalent in Turkish*.

It’s noteworthy that the idioms containing the organ name *tongue* in Uzbek and Turkish are significantly similar in terms of meaning and the components.

Keywords: Idiom, organ names, the organ name tongue, Uzbek, Turkish

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

¹ Bu makale *Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ‘Baş’ ve ‘Baş Organlarıyla’ Yapılan Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Doktora öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, ridvanokul@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6281-0805

1. Giriş

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (Türkçe Sözlük, 2011: 651) şeklinde bir sözlük tanımına sahip olan deyimler, bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları yansıtır (Aksan, 1999: 91). Bu nedenle deyimler, yalnızca dil bilimi alanını ilgilendiren bir öge değil, aynı zamanda toplum bilimi, coğrafya, halk bilimi, felsefe ve teoloji gibi araştırma alanlarının da inceleme alanı içinde yer alabilmekte ve bu alanlara veri sunabilmektedir.

Ömer Asım Aksoy, deyim “bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1988: 52) şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım, deyimlerin biçimsel ve anlamsal özelliklerine odaklanmaktadır. Buna göre deyimleri oluşturan sözcükler, bir deyimden dönüşmeden önceki gerçek anlamlarını yitirmiş ve bir araya gelerek bambaşka anlamlar yüklenmişlerdir.

Deyimlerin özgün ifade biçimleri olduğuna dikkat çeken Ali Püsküllüoğlu, deyimlerin özgün anlatım özelliği bulunan, kavramları özgün bir biçimde anlatmada kullanılan, kalıplaşmış söz değerleri olduğunu belirtir. Buradaki özgünlük, deyimleri oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarından ayrı yeni anlamlar kazanmasından kaynaklanmaktadır. Püsküllüoğlu ayrıca, Türkçedeki deyimlerin sayısının kesin olarak saptanmasının oldukça güç olduğunu savunmakta ve buna gerekçe olarak her ne kadar Türkçede deyim ne olduğu konusunda kesin bir saptama yapılabilsede deyim tanımının esnek olmasını göstermektedir (Püsküllüoğlu, 1995: 5). Nitekim bu tespitle uyuşacak şekilde, deyim, farklı araştırmacıların az çok farklı şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Bu tanımlar büyük oranda benzerlikler taşımakla birlikte onları birbirinden ayıran küçük farklılıklara sahiptir.

Deyim kavramıyla ilgili yapılan tanımlar, deyimlerin kalıplaşmış sözlerden meydana geldiğini işaret eder. Bir deyim oluşturan sözcüklerden herhangi biri değiştirilip yerine başka bir sözcük getirilemez ve deyim söz dizimi bozulamaz. Aksoy, deyimleri biçim bakımından *sözcük öbeği durumundaki deyimler* ve *tümce durumundaki deyimler* olmak üzere ikiye ayırır ve ikinci grupta yer alan deyimlerin atasözleriyle karıştırılabildiğini belirtir. Bu karışıklığın nedeni olarak da her ikisinin de tümce durumunda bulunması ve *hoşa giden* bir anlatıma sahip olmasını gösterir. Aksoy, biçim benzerliğinden kaynaklanan bu karışıklığın kavram farklılığına dikkat edilerek ortadan kaldırılacağını söyler. Buradaki en belirgin kavramsal ayırım, atasözlerinin genel bir kuralı ifade etmesi; deyimlerin ise genel kural olarak söylenememesi, sadece belirli durumlar için geçerli olabileceğidir (Aksoy, 1988: 40).

Deyim kavramını karşılamak için Özbek Türkçesinde “ibora”, “frazeologik birlik” ve Rusçadan alınan “idioma” terimleri kullanılmaktadır. Bir dil birimi olan deyim, tüm dillerde yer alan evrensel bir olgudur. Nitekim deyim kavramı Özbek Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki benzer şekilde tanımlanmıştır. Özbek deyim biliminde deyimlerin kapsamı hakkında *geniş* ve *dar* olmak üzere iki türlü yaklaşım vardır: Daha geniş kapsama sahip birinci yaklaşıma göre deyim kavramı, sözcüklerin sabit birleşimlerine ek olarak, atasözleri ve aforizmaları da kapsamaktadır. İkinci ve daha dar bir kapsam alanına sahip olan yaklaşım ise atasözleri ve aforizmaları bu alanın dışında bırakarak yalnızca sabit sözcük birleşimlerini deyim olarak değerlendirir (Rahmatullayev, 1992: 4).

Türkçede deyim kavramını karşılamak üzere *darbimesel*, *tabir*, *ıstılah* gibi terimler kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde de bir süre *tabir* terimi kullanılmaya devam etmiş ve 1935 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda bu kavram için *deyim* terimi önerilmiş ve bu terim zamanla kabul görmüştür (Sinan, 2008: 91-98).

Anlatıma canlılık katan, çoğu zaman uzun cümlelerle ifade edilebilecek bir durumu birkaç sözcükle anlatma kabiliyetine sahip deyimler genellikle mecaz içerirler. Bununla birlikte “özrü kabahatinden büyük”, “yarı yarıya” gibi mecazsız olanlar da mevcuttur (Aksoy, 1988: 45). Mecazlı veya mecazsız tüm deyimlerin kalıplaşmış olmak gibi bir özelliği vardır. Bir ögesi değiştirilip yerine aynı anlama gelecek farklı bir sözcük getirildiğinde söz konusu deyim, deyim olma özelliğini yitirir. Böylesine donuklaşmış yapılara sahip deyimler, âdeta tek bir sözcük gibi hareket eden, yani kendi başlarına bir belirli kavramı veya durumu ifade eden dil öğeleridir. Bu özgünleşme, deyimlerin müstakil bir dil bilimi alanında incelenmesini gerekli kılmıştır. *Frazeoloji* veya *idiomatik* adı verilen bu çalışma alanı, dilde birden fazla ögenin bir araya gelerek oluşturduğu kalıplaşmış birimleri inceler. Bu alanın temelleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Potebnya, Fortunatov gibi dilciler tarafından atılmış ve Jespersen, Bally gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Aksan, 2004: 171).

Türkiye Türkçesindeki deyimleri söz dizimi ve anlam bilimi açısından iki başlık altında sınıflandıran Aksan, “sözcüklerin kendi anlamları dışında kullanılarak birkaç sözcükle ortaklaşa yeni bir anlamı yansıtmaları” şeklinde açıkladığı *deyimleştirme* (Alm. *Idiomatizität*, İng. *Idiomatization*) olayından söz eder. Buna göre deyimleştirme sürecinde rol oynayan başlıca anlam olayları *benzetme*, *deyim aktarması* (*somutlaştırma türü*) ve *ad aktarması*dır (Aksan, 1999: 85-92).

Deyim bakımından oldukça zengin olan Türk dilinde organ adıyla oluşturulmuş deyimlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Pragmatik bir yaklaşımla, bir dilde ilk adlandırılan nesnelere insanın en yakınındakiler ve yaşamsal bakımdan en önemlileri olacağını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda insanın fiziksel varlığını sürdürmesinde hayati öneme sahip olan organların ilk adlandırılan nesnelere olduğu düşünülebilir. Nitekim dil araştırmacıları bir dilin temel söz varlığının, organ adları, temel hareket fiilleri, öncelikli ihtiyaç maddelerinin isimleri, sayı ve akrabalık isimleri gibi sözleri kapsadığını savunmaktadır (Şahin, 2006: 123-129). Deyimleri

oluşturan sözcüklerin, özellikle somutlaştırma yoluyla sözlük anlamlarından ayrı, yeni anlamlar kazandıkları düşünüldüğünde söz konusu somutlaştırma işini yapacak en uygun öğeler, temel söz varlığını oluşturan sözcükler olacaktır. Çünkü somutlaştırma, en bilinen, en açık ve görünür olanın kullanılmasıyla daha karmaşık ve bulanık kavramların açık şekilde ifade edilmesini sağlar.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki deyimlerin oluşumunda önemli bir yeri olan organ adlarının her biri, yer aldıkları deyimlere, genellikle ilgili organın temel fonksiyonlarından esinlenen anlamlar yükler. Bu çalışmanın inceleme konusunu Özbek Türkçesinde *dil* (Özb. “til”) organ adını içeren deyimler oluşturmaktadır. Söz konusu deyimler, *O'zbek Tilining Frazzeologik Lug'ati*³ adlı eserden tespit edilmiş, anlamları Türkiye Türkçesine aktarılmış ve varsa Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadilleri ile birlikte verilerek anlamsal ve leksikal açıdan değerlendirilmiştir. İlgili deyimler, Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadilleriyle karşılaştırılarak aşağıdaki sınıflandırma temelinde ele alınmıştır:

1. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde semantik ve leksikal açıdan benzer deyimler.
2. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde semantik açıdan benzer, leksikal açıdan farklı deyimler.
3. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde leksikal açıdan benzer, semantik açıdan farklı deyimler.
4. Türkiye Türkçesinde deyimsel muadili bulunmayan Özbekçe Deyimler.

2. Deyimlerin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

2.1. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde Semantik ve Leksikal Açıdan Benzer Deyimler

Bu grupta yer alan deyimler semantik ve leksikal açıdan birbirinin eş değeridir. Deyimlerin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki biçimleri arasında yalnızca iki lehçe arasında yer alan fonetik farklar bulunmaktadır.

Tili bir qarich

Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili bir qarış* olan bu deyim, “çok konuşan her söze bir cevabı olan kimse” anlamına gelmektedir. Bu deyimde *dil* organ adının *konusma* işlevine gönderme yapılmaktadır.

Tili borma-

Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili varmamak* olan bu deyim, “bir şeyi söyleyip söylememek konusunda tereddüt edip düşündükten sonra söylememeye karar vermek” anlamına gelmektedir. Deyimde kullanılan *dil* organ adı, *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

³ Rahmatullayev, S. (1992). *O'zbek Tilining Frazzeologik Lug'ati*. Taşkent: Qomuslar Bosh Taxriiyati.

Tilidan tushmaslik

Özbek Türkçesinde “sürekli bahsedilmek, konuşmasında sıkça yer almak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dilinden düşmemek* deyimidir. *Konuşma* eylemi bu deyimde *dil* organ adının gönderme yaptığı kavram durumundadır.

Tilini kesmoq

“Susturmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilini kesmek* deyimidir. Türkiye Türkçesinde *dilini kesmek* deyimini ayrıca “susmak” anlamına da gelmektedir. *Dil* organ adı bu deyimde *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tilini tishlamoq

Bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilini ısırmak* deyimidir. Deyim Türkiye Türkçesi deyim sözlüğünde⁴ “biraz önce söylediği sözün gerçekleşmemesini dilemek” şeklinde anlamlandırılırken Özbek Türkçesi deyim sözlüğünde⁵ “kendini konuşmamaya zorlamak” şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu iki farklı açıklamanın anlam açısından birleştiği nokta ise her ikisinin de istenmeyen bir durumun gerçekleşmesinden duyulan endişedir. *Dil* organ adı bu deyimde *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili tutil-

Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dili tutulmak* olan bu deyim “konuşmayı sürdürmemek” anlamına gelmektedir. Deyimde geçen *dil* organ adı burada da *konuşma* eylemini işaret etmektedir.

2.2. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde Semantik Açıdan Benzer Leksikal Açıdan Farklı Deyimler

Bu grupta yer alan deyimler anlam bakımından birbirinin muadili olmakla birlikte bunları oluşturan leksikal öğeler bakımından birbirinden ayrılmaktadır.

Til biriktirmoq

Özbek Türkçesinde “gizlice anlaşmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *ağız birliği etmek* deyimidir. Deyimde bulunan *dil* organ adı *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

⁴ İlgili deyim anlamı “*Yurtbaşı, M. (1996). Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*” adlı sözlükten tespit edilmiştir.

⁵ İlgili deyim anlamı “*Rahmatullayev, S. (1992). O'zbek Tilining Frazelogik Lug'ati.*” adlı sözlükten tespit edilmiştir.

Tilga kirmoq

Özbek Türkçesinde birden fazla anlamı bulunan bu deyim “bir bebeğin konuşmaya yeni başlaması”, “belirli bir süre geçtikten sonra konuşmaya başlamak” ve “ateş etmeye başlamak” anlamlarına gelmektedir. Deyimin Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı ise *dile gelmek* deyimidir. Türkiye Türkçesindeki *dile gelmek* deyimini Özbek Türkçesindeki muadilinin sahip olduğu anlamlardan ilk ikisini taşımaktadır. Deyimde yer alan *dil* organ adı deyimnin Özbek Türkçesindeki ilk iki anlamında *konusma* eylemine; üçüncü anlamında ise *harekete geçmek, başlamak* eylemlerine gönderme yapmaktadır.

Tilga ko‘chmoq

Özbek Türkçesinde bu deyim “kişisel bir fikir durumundan çıkıp açıkça ifade edilmek” anlamına gelmektedir. Deyimin Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili ise *dile getirilmek* deyimidir. Her iki lehçedeki deyimde de ortak olarak yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusmak* eylemini işaret etmektedir.

Tilga olmoq

“Biri veya bir şey hakkında konuşmak” anlamını taşıyan Özbek Türkçesindeki bu deyimnin Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *ağza almak* deyimidir. Deyim Özbek Türkçesinde *dil* organ adıyla kurulurken Türkiye Türkçesinde *ağız* organ adıyla yapılmıştır. Her ikisinin de ortak fonksiyonlarından olan *konusma* eylemi bu iki organ adının işaret ettiği ortak yönü teşkil etmektedir.

Tildan qolmoq

Özbek Türkçesinde “konuşamamak” anlamına gelen bu deyimnin Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *dili tutulmak* deyimidir. İki deyimnin de ortak leksikal ögesini oluşturan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tildan qo‘ymaslik

Özbek Türkçesinde “sürekli sözünü etmek, hakkında konuşup durmak” anlamına gelen bu deyimnin Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *dilden düşürmemek* deyimidir. İki deyim de *dil* organ adını içermekte ve bu organ adı iki deyimde de *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Til-jag‘ini bog‘lamoq

Özbek Türkçesinde “konuşamayacak hâle getirmek” anlamına gelen bu deyimnin Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *ağzını dilini bağlamak* deyimidir. İki deyimnin ortak leksikal ögesini oluşturan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemini işaret etmektedir.

Tiliga kaltak kel-

Özbek Türkçesinde “beklenmeyen bir durum karşısında çok şaşırıp konuşamayacak hâlde gelmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılığı *dili tutulmak* deyimidir. İki deyimde de ortak olarak yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili kelish-

“Bir şeyi doğru biçimde telaffüz edebilmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili *dili dönmek* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemini işaret etmektedir.

Tili kelma-

“Aşırı heyecan veya kızgınlık gibi nedenlerle konuşamamak, susup kalmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili *dili tutulmak* deyimidir. Deyimleri oluşturan sözcüklerden *dil* organ adı her iki deyimde de ortak leksikal unsur olarak yer almakta ve bu organ adı iki deyimde de *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili kesik

“Hiçbir şey söyleyemeyecek hâlde olmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili *dili bağlı* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tilim kesilsin

Özbek Türkçesinde bir yemin ifadesi taşıyan ve “belirli bir konuda, biri veya bir şey hakkında konuşmadığını bildirmek” anlamına gelen bu deyim farklı şahıslarla çekimlendiğinde bağlamına göre bir *ilenme* veya *söz verme* ifadesi olarak da kullanılabilir. Deyimin Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili olan *dilim kurusun / dili kurusun* deyim de benzer şekilde bir *ilenç*, *pişmanlık* veya *yemin* ifadesi olarak kullanılabilir. *Dil* organ adı bu deyimde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tilingga kuydirgi chiqqur

Özbek Türkçesinde “hoşlanılmayacak türde veya çok konuşan kimseye karşı söylenen bir beddua” ifadesi olan bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilini eşek arısı soksun* deyimidir. Her iki deyimde ortak leksikal unsur olarak yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tilini bilmoq

“Bir şeyin nasıl kullanılacağını, nasıl yönetileceğini bilmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilinden anlamak* deyimidir. İki deyimde de ortak

olarak yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde söz konusu organın *konusma* fonksiyonuna değil, bu kez belirli bir mekanizmanın *işleyiş biçimine* gönderme yapmaktadır.

Tilining uchida turmoq

Özbek Türkçesinde “bildiğini o anda düşünüp söyleyememek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilinin ucunda olmak* deyimidir. İki deyim de ortak leksikal ögesini oluşturan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tilini tiymoq

Özbek Türkçesinde “fikrini bildirmekten çekinmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilini tutmak* deyimidir. İki deyimde de ortak olarak yer alan *dil* organ adının deyimde gönderme yaptığı kavram *konusma* eylemidir.

Tilini topmoq

Özbek Türkçesinde “amacını bilip ona göre davranmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilinden anlamak* deyimidir. İki deyimde de ortak olarak yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde, *bir şeyin özü, doğası; işleyiş biçimi* kavramlarına gönderme yapmaktadır.

Tilini tushunmoq

Özbek Türkçesindeki *tilini topmoq* deymi ile eş anlamlı olan bu deyim “amacını bilip ona göre davranmak” anlamına gelmektedir. Deyimin Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dilinden anlamak* deyimidir. *Dil* organ adı bu deyimlerde *bir şeyin özü, doğası; işleyiş biçimi* kavramlarına gönderme yapmaktadır.

Tilini qismoq

Özbek Türkçesinde “susmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili “susmak” ve “susturmak” olmak üzere iki anlama sahip olan *dilini kesmek* deyimidir. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu iki deyimde yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili tez

“Kırcı sözler söyleyen kimse” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *sivri dilli* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili tinma-

“Durmadan konuşmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili durmamak* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adının deyimde gönderme yaptığı kavram *konusma* eylemidir.

Tili chiq-

Özbek Türkçesinde “(bebek) konuşmaya başlamak”, “genellikle suskun birinin sonradan konuşmaya başlaması” ve “bir anda çok konuşmaya başlamak” anlamlarına gelen bu deyim çok anlamlı olduğundan bu deyimlerin Türkiye Türkçesindeki her bir anlamını karşılamak üzere farklı birer deyim mevcuttur. Buna göre deyim birinci anlamı Türkiye Türkçesindeki *dile gelmek*; ikinci anlamı *dili açılmak*; üçüncü anlamı ise *dili uzamak* deyimleriyle karşılanabilmektedir. Sözü geçen deyimlerin tamamında *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmıştır.

Tili chuchuk

“Bazı sesleri hatalı veya eksik telaffuz etmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili sürçmek* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili qisiq

“Konuşamayacak hâlde olmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili bağlı* deyimidir. Her iki deyimde de yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemini işaret etmektedir.

Tili qisiq bo‘l- – Tilini qisiq qilmoq

Özbek Türkçesinde “konuşamayacak duruma gelmek / getirilmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadili *dili bağlanmak* deyimidir. İki deyimde de müşterek olarak yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili qichi-

“Konuşası gelmek, konuşma arzusu olmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dili açılmak* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili qotib qol-

Özbek Türkçesinde “sözcükleri doğru telaffuz etmeye kabiliyeti olmamak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dili dönmemek* deyimidir. Her iki deyimde de yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemini işaret etmektedir.

Til tegizmoq

“Biri hakkında haksız veya yersiz konuşmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki deyimsel karşılığı *dil uzatmak* deyimidir. İki deyimde de yer alan *dil* organ adı bu deyimlerde *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Til uchida

“Samimi olmayan, sahte bir yaklaşımla” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesindeki anlamsal muadili *yarım ağızla* deyimidir. Özbek Türkçesindeki deyimde *dil* organ adı yer alırken Türkiye Türkçesindeki deyimde ise *ağız* sözcüğü kullanılmıştır. *Dil* ve *ağız* organ adları adı geçen deyimlerde *tavır*, *tutum* kavramlarına gönderme yapmaktadır.

2.3. Özbek ve Türkiye Türkçelerinde Leksikal Açıdan Benzer Semantik Açıdan Farklı Deyimler

Bu grupta yer alan deyimler aynı sözcüklerle kurulmuş ancak ifade ettikleri anlam bakımından birbirinden ayrılmaktadır. *Yalancı eş değer* olarak da değerlendirilebilecek bu tür deyimler özellikle lehçeler arası aktarmalarda üzerinde titizlikle durulması gereken sözlü ifadelerdir. Söz konusu bu deyimlerin leksikal ve dolayısıyla görsel benzerlikleri, deyimlerin anlamlarının da benzer olabileceği gibi bir yanılgıya sürüklenme potansiyeline sahiptir.

Tilga kelmoq

Özbek Türkçesinde “konuşma yetisine geri kavuşmak” şeklinde tek bir anlama sahip bu deyim Türkiye Türkçesinde benzer leksikal öğelerle kurulmuş biçimi olan *dile gelmek* deyimine ise Özbek Türkçesindeki muadiline benzer şekilde “dillenmek, konuşmaya başlamak; konuşmayan ya da herhangi bir sebepten ötürü susmuş olan birinin konuşmaya başlaması” anlamına ek olarak “dedikodusu yapılmak”, “sözle ifadesini bulmak”, “varlığını herhangi bir şekilde ortaya koymak, göstermek”, “düşünülmeden ağızdan çıkmak” şeklinde çok sayıda ve farklı anlamlara sahiptir. Aynı sözcüklerle kurulmakla birlikte farklı anlamlar ihtiva eden bu deyimlerde yer alan *dil* organ adı *konusma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tiliga tushmoq

Özbek Türkçesinde “insanlar arasında konuşulmak, ünlenmek” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesinde aynı leksikal öğelerle oluşturulmuş biçimi olan *diline düşmek* deyimine ise “yermek veya alay etmek amacıyla birinin kötü ve yanlış davranışını sürekli söylemek” anlamına gelmektedir. Özbek Türkçesindeki deyim ifade ettiği *konusulmak* eylemi, övgüyle yapılmakta ve olumlu bir çağrışıma sahiptir. Buna karşın Türkiye Türkçesindeki deyim söz konusu *konusulma* eyleminin yergiyile ve alaylı bir şekilde yapıldığını ifade etmektedir. Bu önemli anlam farkının yanında, deyimlerin kuruluşunda yer alan *dil* organ adı her iki deyimde de *konusma* eylemine gönderme yapmıştır.

Tili uzun

Özbek Türkçesindeki bu deyim Türkiye Türkçesinde aynı sözcüklerle kurulmuş biçimi olan *dili uzun* deyimini “incitici sözler söyleyen, küstah, saygısız kimse” gibi olumsuz bir anlama sahipken Özbek Türkçesindeki *tili uzun* deyimini “konuşmaya hakkı olan, konuşmak için bir gerekçesi bulunan” şeklinde olumlu bir anlama sahiptir. Adı geçen deyimlerde yer alan *dil* organ adı her iki deyimde de *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tili uzun bo'lmoq – Tili uzun qilmoq

Özbek Türkçesinde “konuşmaya hakkı olmak, konuşmak için gerekçesi bulunmak” anlamına gelen bu deyim Türkiye Türkçesinde aynı leksikal öğelerle oluşturulmuş biçimi olan *dili uzamak* deyimini ise “sözleriyle incitmek, saygısızlık etmek” anlamına gelmektedir. Bu deyimlerde de *dil* organ adı *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

2.4. Türkiye Türkçesinde Deyimsel Muadili Bulunmayan Özbekçe Deyimler

Bu grupta yer alan Özbekçe deyimlerin Türkiye Türkçesinde deyimsel bir eş değeri bulunmamaktadır.

Tili boshqa, dili boshqa

Bu deyim oluşturan sözcükler Türkiye Türkçesine birebir aktarıldığında *dili başka gönli başka* biçiminde bir ifade ile karşılaşmaktayız. Deyimin anlamı ise “söylediği söz ile yaptığı iş birbirine uymayan, tutarsız kimse”dir. *Dil* organ adı bu deyimde *söz* kavramına gönderme yapmaktadır.

Tili o'tkir

Türkiye Türkçesine birebir aktarıldığında *dili keskin* şeklinde bir ifadeye sahip bu deyim Özbek Türkçesinde “sözleri mantıklı, düşüncelerini ifade etmede usta olan” anlamına gelmektedir. Bu deyimde *dil* organ adı *konuşma* eylemine gönderme yapmaktadır.

Tillari bir

Türkiye Türkçesine birebir aktarılmış biçimi *dilleri bir* olan bu deyim Özbek Türkçesinde “amacı ve fikri aynı olan; tek tip” anlamına gelmektedir. Bu deyimde yer alan *dil* organ adı *fikir*, *amaç* kavramlarına gönderme yapmaktadır.

Tilni yormoq

Türkiye Türkçesine birebir aktarıldığında *dilini yarmak* ifadesine sahip olan bu deyim Özbek Türkçesinde “çok lezzetli” bir yiyeceği ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu deyimde *dil* organ adı *tat alma duygusuna* gönderme yapmaktadır.

Til topishmoq

Türkiye Türkçesine birebir aktarılmış hâli *dil buluşturmak* olan bu deyim Özbek Türkçesinde “birbirinin fikrini bilip aynı amaç için çalışmak; anlaşmak” anlamına gelmektedir. *Dil* organ adı bu deyimde *fikir*, *amaç* kavramlarına gönderme yapmaktadır.

Til tortmay

Türkiye Türkçesine birebir aktarılmış biçimi *dil çekmeden* olan bu deyim Özbek Türkçesinde “tam şu anda, hemen şimdi” anlamına gelmektedir. *Dil* organ adı bu deyimde *zaman* kavramına gönderme yapmaktadır. Deyimde dil organının hızlı hareket kabiliyeti üzerinden *çok kısa bir zaman dilimi* ifade edilmektedir.

3. Sonuç

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde *dil* organ adını içeren deyimlerin tespiti için *O'zbek Tilining Frazelogik Lug'ati*⁶ adlı sözlük çalışmasından; Özbekçedeki bu deyimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının tespiti için *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*⁷, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*⁸ ve *Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*⁹ adlı sözlük çalışmalarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmada yer alan *dil* organ adını içeren toplam 45 deyim 6'sını her iki lehçede semantik ve leksikal açıdan benzer deyimler, 29'unu semantik açıdan benzer, leksikal açıdan farklı deyimler; 4'ünü leksikal açıdan benzer, semantik açıdan farklı deyimler ve 6'sını Türkiye Türkçesinde deyimsel muadili bulunmayan Özbekçe deyimler oluşturmaktadır. Dördüncü grupta yer alan deyimlerin toplam deyim sayısına oranının bu denli düşük olmasına karşın ortak anlama sahip deyimlerin toplam deyimler arasında büyük bir sayısal üstünlüğe sahip olması iki toplumun tarihsel ve kültürel köken ortaklığına dayandırılabilir. Zira birçok deyim tanımında da vurgulandığı gibi deyimler toplumların kültürel, sosyal ve felsefi birikimlerini yansıtmaktadırlar.

Anlam bakımından ortaklığa sahip birinci ve ikinci gruptaki deyimlerin sayısı 35'tir. Bu sayı, bu çalışmada tespit edilen toplam 45 deyim %78'ini oluşturmaktadır. Bu durum iki lehçenin deyimsel varlığının önemli oranda benzerliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sözü geçen 35 deyimden 6'sı hem leksikal hem de anlamsal bakımdan eş değer iken 29'u leksikal açıdan ayrışmaktadır ve yalnızca anlamsal ortaklığa sahiptir. Bu ayrışmaya büyük oranda ilgili deyimlerde yer alan fiiller neden olmaktadır. Tespit edilen 29 Özbekçe deyimde yer alan *dil* organ adı, onların Türkiye Türkçesindeki deyimsel muadillerinin 25'inde yer almaktadır. Geriye kalan 4 deyim 3'ünde *dil* organ adı yerine yine bir konuşma organı olan *ağız* organ adı kullanılmıştır. Bahsi geçen 4 deyimden 1'inde ise (Özb. *til-jag'ini bog'lamoq*, Tr. *ağzını dilini bağlamak*) *dil* organ adı ile *bağlamak* fiili her iki lehçede de ortak olarak yer almaktadır. Deyimin iki lehçede leksikal açıdan ayrışmasının nedeni Özbekçede

⁶ Rahmatullayev, S. (1992). *O'zbek Tilining Frazelogik Lug'ati*. Taşkent: Qomuslar Bosh Taxririyyati.

⁷ Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.

⁸ Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

“çene” anlamına gelen “jağ” sözcüğüne karşılık Türkiye Türkçesindeki deyimde ağız sözcüğünün bulunmasıdır. *Dil, ağız ve çene* sözcüklerinin üçü de aynı kavram alanına (*konuşma* eylemi) gönderme yaptığından söz konusu leksikal ayrışma deyimleri anlamsal bakımdan birbirinden uzaklaştırmamaktadır. Deyimlerin leksikal açıdan ayrışmalarının temel nedenini oluşturan farklı fiil kullanımlarına bakıldığında ise ilgili fiillerin yine benzer anlamsal göndermeler yaptıkları görülmektedir: Örneğin, Özbekçe “*tilga kirmoq*” deyimindeki *girmek* fiiline karşılık Türkiye Türkçesindeki “*dile gelmek*” deyiminde *gelmek* fiili; Özbekçe “*tildan qo'ymaslik*” deyimindeki *koymak* fiiline karşılık Türkiye Türkçesindeki “*dilden düşürmemek*” deyiminde *düşürmek* fiili; Özbekçe “*tili tinmaydi*” deyimindeki *dinmek* fiiline karşılık Türkiye Türkçesindeki “*dili durmamak*” deyiminde *durmak* fiili kullanılmıştır. Sayıları daha da artırılacak bu tür örnekler anlamsal bakımdan eş değer olan bu deyimlerin leksikal bakımdan da aynı anlam alanına giren sözcüklerden oluştuğunu göstermektedir.

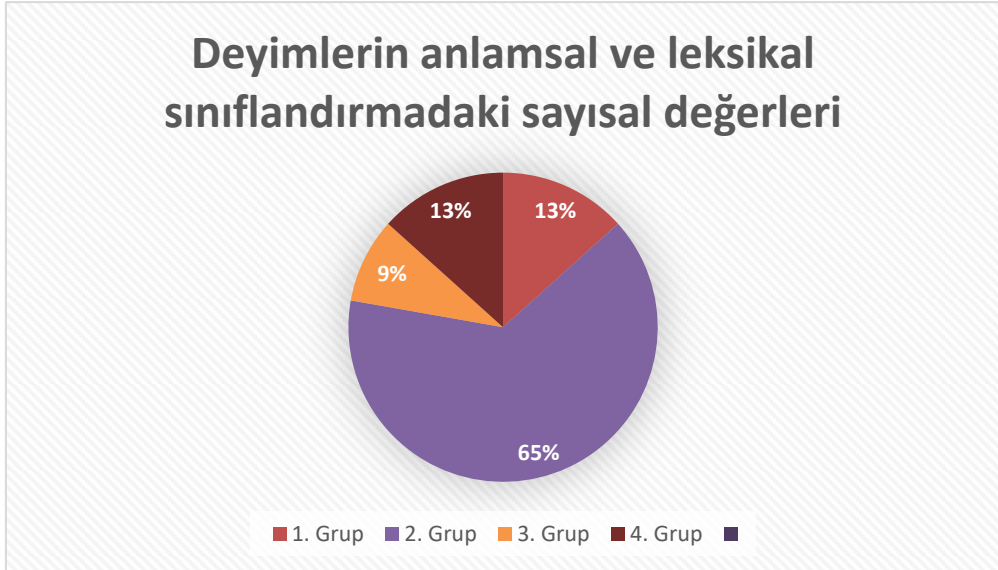
Bu çalışmadaki sınıflandırmanın üçüncü grubunu teşkil eden, aynı sözcüklerle kurulan ancak anlam bakımından ayrılan deyimlerin sayısı 4'tür. Tespit edilen toplam deyim sayısının % 9'unu oluşturan bu deyimler sahip oldukları anlam farklarına karşın anlam bakımından birbirine çok uzak ya da tamamen zıt bir ilişkiye sahip değildir: Örneğin Özbekçedeki “*tilga kelmoq*” ile Türkiye Türkçesindeki “*dile gelmek*” deyimleri “*konuşmayan biri, konuşmaya başlamak*” anlamında buluşurlar. Buna karşın onları anlamsal açıdan ayıran, deyimlerin Özbekçede yalnızca sözü edilen anlamda kullanılması iken Türkiye Türkçesinde bu anlamın yanında “*dedikodusu yapılmak*”, “*sözle ifadesini bulmak*”, “*varlığını herhangi bir şekilde ortaya koymak, göstermek*”, “*düşünülmeden ağızdan çıkmak*” gibi başka anlamlara da sahip olmasıdır. Bu grupta yer alan Özbekçe “*tiliga tushmoq*” deyimini ile Türkiye Türkçesindeki “*diline düşmek*” deyimleri de “*kendisinden söz edilmek, hakkında konuşulmak*” ortak zemininde bir araya gelmektedir. Ne var ki onları semantik bakımdan ayırıştıran, Özbek Türkçesindeki deyimlerin olumlu bir çağrışıma (*meşhur olmak, kendisinden övgüyle söz edilmek*) sahip iken Türkiye Türkçesindeki deyimlerin olumsuz bir çağrışıma (*yerlemek, alay etmek amacıyla hakkında konuşmak*) sahip olmasıdır. Bu çalışmadaki sınıflandırmanın üçüncü grubunda yer alan bir başka deyim olan Özbekçedeki “*tili uzun*” deyimini ile Türkiye Türkçesindeki “*dili uzun*” deyimlerinin ortak noktası ikisinin de “*fazla konuşmayı*” ifade etmesidir. Buna karşın Özbekçe “*tili uzun*” deyimini olumlu bir çağrışıma (*konuşmaya hakkı olmak*); Türkiye Türkçesindeki “*dili uzun*” deyimini ise olumsuz bir çağrışıma (*karıcı veya saygısızca konuşmak*) sahiptir. Bu deyimlerin anlamsal ilişkileri, onların zamanla anlam kayması ve anlam genişlemesi gibi anlam olaylarıyla birbirinden ayrıştığına işaret etmektedir.

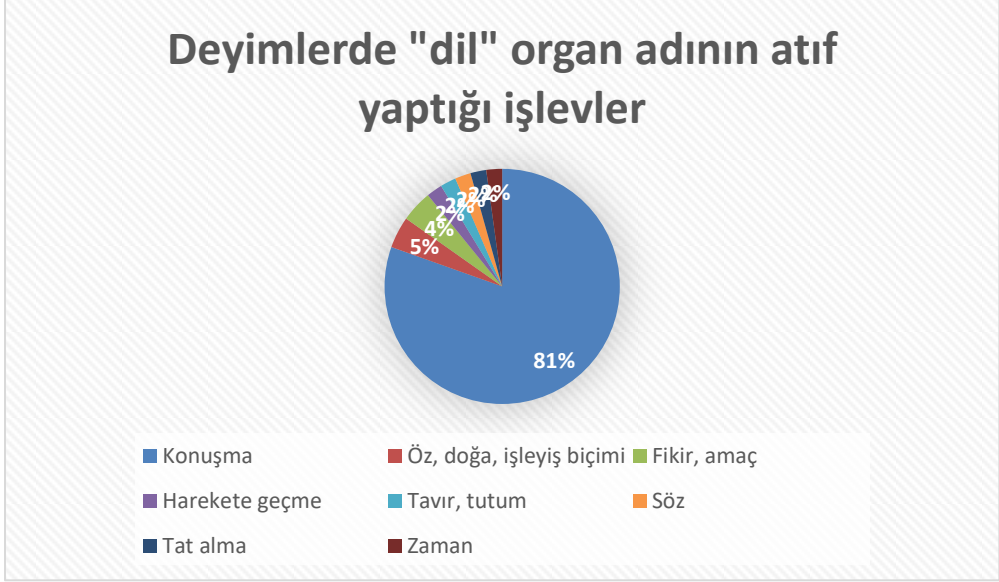
Bu çalışmaya konu olan deyimlerin dördüncü grubunda yer alan ve sayısı 6 olan, Türkiye Türkçesinde deyimsel karşılığı bulunmayan Özbekçe deyimlerin ifade ettiği anlamları karşılayan deyimler Türkiye Türkçesinde elbette mevcuttur. Ancak bunlar oluşumları, deyimleşme yolları ve zihinde yarattıkları imge bakımından tamamen farklı olduğundan birbirlerinin deyimsel karşılıkları olarak değerlendirmek mümkün değildir: Örneğin “*bir yemeğin çok lezzetli olduğunu*” ifade etmek için kullanılan Özbek Türkçesindeki “*tilini yormoq*” deyimiyse, aynı

anlamı karşılayan Türkiye Türkçesindeki “*parmaklarını yemek*” deyimini anlam ortaklığına karşın tamamen farklı deyimlerdir.

Dil organ adının *konuşma* işlevi çalışmada yer alan deyimlerin anlamlarına belirgin biçimde yansımıştır. İncelenen toplam 45 deyimden 36’sında *dil* organ adı *konuşma* eylemine gönderme yapmıştır. *Dil* sözcüğü, geriye kalan 9 deyimden 2’sinde *fikir*, *amaç*; 2’sinde *bir şeyin özü*, *doğası*, *işleyiş biçimi*; 1’inde ilgili deyim (*tilga kirmoq*) çok anlamlı olduğundan deyimden birinci ve ikinci anlamında *konuşma*, üçüncü anlamında *harekete geçmek*; 1’inde *tavır*, *tutum*; 1’inde *söz*; 1’inde *tat alma* ve 1’inde *zaman* olgusuna gönderme yapmaktadır. Organ adlarıyla kurulan deyimlerde ilgili organın temel işlevlerinin deyimden anlamına yansıdığı görülmektedir. *Dil* sözcüğü de bu doğrultuda, yer aldığı deyimlerde *konuşma* eylemi ile sıkı biçimde ilişkilendirilmiştir.

Ulaşılan istatistiksel sonuçlar aşağıdaki grafiklerde sunulmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1999). *Türkçenin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Rahmatullayev, S. (1992). *O'zbek Tilining Frazologik Lug'ati*, Taşkent: Qomuslar Bosh Taxriiyati.

- Sinan, A. T. (2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar - I. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 91-98.
- Şahin, H. (2006). Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 123-129.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Özdemir Yayıncılık.

Kısaltmalar

Özb. Özbek Türkçesi

Tr. Türkiye Türkçesi

Extended Summary

Idioms are linguistic expressions that words create by gaining new meanings other than their lexical meanings. The formation of these expressions takes place not all at once, but over time as a result of a certain social and cultural accumulation. Thus, idioms provide important data on the life experiences, cultures, lifestyles, life philosophies and value judgements of the societies they belong to. These data are remarkable elements that can be used during the examination and evaluation of societies due to the aforementioned aspects. In this respect, idioms provide important data not only to linguistics, but also to scientific fields such as folklore, anthropology and sociology. Idioms are also used as a language unit to increase the power of expression in the language and to strengthen the rhetorical aspect of speech. A situation or phenomenon that can be described in very long sentences can be easily explained with a short phrase and with a very powerful statement. These features of idioms have caused them to take place very widely in daily spoken language. Because the power and effect of the expression during speaking plays an important role in achieving the purpose of the communication. One of the best ways to strengthen the expression during the speech is to use idioms. In addition, since idioms are short and concise expression units, they provide the opportunity to convey what is meant to be told during communication with minimum effort. These economic aspects are another reason why they appear frequently in the spoken language.

When the elements that make up the idioms are examined, it is seen that the basic core vocabulary such as organ names, basic action verbs, names of the numbers, kinship names are widely used. The main reason for this situation is that abstract and relatively difficult to express concepts can be easily expressed through concretization by using concrete and frequently used basic words.

The subject of this study consists of idioms containing the organ name *tongue* in Turkish and Uzbek, which are idiom-rich languages. In the study, first of all, 45 idioms containing the organ name *tongue* in Uzbek were determined. Then, these idioms are classified into four groups in terms of their meanings and lexical elements as *semantically and lexically similar idioms in Uzbek and Turkish*, *semantically similar but lexically different idioms in Uzbek and Turkish*, *lexically similar but semantically different idioms in Uzbek and Turkish*, and *there is no equivalent in Turkish*. Uzbek idioms are classified into four groups. It is noteworthy that most of the idioms classified have similar meanings and expressions in both dialects. This similarity is undoubtedly based on the common history, culture and social structure of the peoples

speaking these two dialects. Considering that idioms are based on the life experiences of societies and are formed as a result of a certain accumulation over time, it is not surprising that the idioms of the two societies is similar. Because Turkish and Uzbek are the dialects of the Turkic language family. Thus, they are very close to each other not only in terms of idioms but also in terms of general vocabulary. On the other hand, the geographical distance of the peoples speaking two dialects from each other over time has inevitably been reflected in the language and culture of these societies. This situation shows itself in the section of *Uzbek idioms, which has no idiomatic equivalent in Turkish*, which constitutes the fourth group of our classification. Because, although there are Uzbek and Turkish idioms that seem to be very similar, idioms that are found in one dialect but not in the other are also encountered in this section, albeit few in number. In addition to all these, the idioms under the title of *lexically similar but semantically different idioms in Uzbek and Turkish*, which constitute the third group of the classification in this study, are idioms that were formed with the same words in both dialects but whose meanings changed as a result of various semantic events such as semantic shift and semantic extension over time. Such idioms should be approached meticulously, especially during translations between two dialects. Because such idioms have exactly the same lexical appearance, they can be misleading in terms of their meanings.

Another striking element in the study is that a large amount of idioms in which the organ name *tongue* refers to the *speech* function of the relevant organ. This situation is also encountered in idioms formed with different organ names. Typically, organ names refer to the idioms in which they are used as to the function or appearance of the organ concerned.